

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANTİK YUNAN VE ROMA'DA VEBA SALGINI

Tezli Yüksek Lisans Tezi

GÜZİN AKYIL

Ankara – 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANTİK YUNAN VE ROMA'DA VEBA SALGINI

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Güzin AKYIL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hülya BOYANA

Ankara – 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANTİK YUNAN VE ROMA'DA VEBA SALGINI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hülya BOYANA

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. Hülya BOYANA

2- Prof. Dr. Turgut YİĞİT

3- Dr. Öğr. Üyesi Cemil KOYUNCU

Tez Savunması Tarihi

21/09/2021

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir.

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne,

Prof. Dr. Hülya Boyana danışmanlığında hazırladığım

**“Antik Yunan ve Roma’da Veba Salgını (Ankara 2021)” adlı yüksek lisans □ -
doktora/bütünleşik doktora □ tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik
davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım
bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel
araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması
durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.**

Tarih: 21/09/2021

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Güzin AKYIL

İmzası

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
KISALTMALAR DİZİNİ	ii
GİRİŞ	5
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Konuya İlişkin Antik Kaynakların Durumu	5
I.BÖLÜM	8
VEBANIN TANIMI, TÜRLERİ ve ORTAYA ÇIKIŞI.....	8
I.1. Tanımı ve Türleri	8
I.2. Vebanın Belirtileri ve Yayılması	10
I.3. Vebanın Tarihi Seyri (Mısır-Mezopotamya-Hitit Uygarlıkları)	12
II. BÖLÜM.....	20
ANTİK YUNAN'DA VEBA	20
II.1. Homeros Döneminde Veba Salgını	20
II.2. MÖ 8. Yüzyılda Veba Salgını.....	22
II.3. MÖ 6. Yüzyılda Veba Salgını.....	23
II.4. MÖ 5. Yüzyılda Veba Salgını.....	23
II.4.1. Atina Vebası	25
II.5. MÖ 4. Yüzyılda Veba Salgını.....	36
II.6. Yunan Mitolojisinde Veba.....	38
II.7. Yunan Tragedyasında Veba Salgını	43
II.8. Yunan Komedyasında Veba Salgını	45
II.9. Veba Salgınının Nedenleri Üzerine	45
II.10. Salgınların Tedavi Yöntemleri ve Alınan Önlemler.....	50
II.11. Salgınların Devlet ve Toplum Üzerindeki Etkileri	54
III. BÖLÜM.....	57
ANTİK ROMA'DA VEBA SALGINI.....	57
III.1. Krallık Dönemi.....	57
III.2. Cumhuriyet Dönemi (MÖ 509/510-27).....	58
III.3. İmparatorluk Dönemi	75
III. 4. Antik Roma Mitolojisinde Veba Salgını	97
III. 5. Antik Roma Şiir Sanatında Veba Salgını	97
III. 6. Antik Roma'da Salgınların Tedavi Yöntemleri ve Alınan Önlemler.....	102
III.7. Salgınların Roma Devleti ve Toplumunu Üzerindeki Etkileri	103
SONUÇ	106

Öz	111
Abstract	112
KAYNAKLAR.....	113

ÖN SÖZ

“Antik Yunan ve Roma’da Veba Salgını” başlıklı bu çalışmanın amacı, veba salgınlarının Antik Yunan’da Homeros döneminden başlayarak yüzyıllar halinde MÖ 4. yy.’a kadar; Antik Roma’da ise Romulus döneminden başlayarak Doğu Roma İmparatorluğu’na kadar kronolojik olarak ele alınarak, salgınların nedenleri, süreçleri, uygulanan tedavi yöntemleri ya da aranılan çareleri ile birlikte, antik ve modern kaynaklar ışığında seyrinin takip edilmesidir.

Eğitim sürecimdeki ilgisi ve öğretileri, tez çalışmamın konu belirleme sürecindeki anlayışı ve tezimin yürütülmesindeki desteği sebebiyle Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı’ndan değerli danışmanım Prof. Dr. Hülya BOYANA’ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Antik Yunanca eğitimi için beni öncelikle kabullenen sonra da süreç boyunca bütün sabrıyla bilgi birikimlerinden faydalanmamı sağlayan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Yunan Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YAKUT ve Dr. Araş. Gör. Esra YALAZI’ya teşekkür ederim.

Yüksek Lisans eğitimim süresince yardımlarını esirgemeyen Araş. Gör. Banu Güler’e teşekkür ederim.

Çalışmamın sürecinde saat farkı gözetmeksizin yardımlarını esirgemeyen Oklahama Üniversitesi’nden Prof. Dr. Kyle HARPER’a ilgi ve alakasından dolayı teşekkür ederim.

Her türlü destekleriyle daima yanımda olan değerli aileme özellikle şükranlarımı sunuyorum.

KISALTMALAR DİZİNİ

A.	: Aulus
a.g.e	: Adı geçen eser
Amm. Marc.	: Ammianus Marcellinus
Andr.	: Andromakhe
Ann.	: Annales
Ap.	: Appius
Apollod.	: Apollodorus mythographus
App.	: Appianus
Aristoph.	: Aristophanes
C.	: Gaius
Cam.	: Camillus
Catul.	: Gaius Valerius Catullus
CCEL	: Christian Classics Ethereal Library
Cels.	: Aulus Cornelius Celsus
Claud.	: Claudianus
Cn.	: Gnaeus
Cor.	: Caius Marcius Coriolanus
Cypr.	: Cyprianus
Çev.	: Çeviren
D.	: Decimus
Defect.	: Defectu
De Fort. Rom.	: De fortuna Romanorum
De Is. et Os.	: De Iside et Osiride
Diog. Laert.	: Diogenes Laertius
Eur. Andr.	: Euripides, Andromache
Euseb., Hist. eccl.	: Eusebios, Historia Ecclesiastica
Eutr.	: Eutropius
Ergai kai Hemerai	: İşler ve Günler
Gal.	: Galenus
Hes. WD:	: Hesiodos, Works and Days (İşler ve Günler)

Hist. Aug.	: Historia Augusta
Hist. Rom.	: Historia Romana
Hor. Od.	: Quintus Horatius Flaccus Odes and Epodes
Il.	: Iliada
Ill.	: İliyya Savaşları
Jer.	: Jerome
John Chrys.	: John Chrysostomos
L.	: Lucius
Livy.	: Titus Livius
Luc.	: Marcus Annaeus Lucanus
M.	: Marcus
Mam.	: Mamercus
Meth. Med.	: Methodus Medendi
Milan, Ambros.	: Milan, Biblioteca Ambrosiana
Mith.	: Mithridateios
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
Nat.	: Naturalis
Ner.	: Nero
Num.	: Numa Pompilius
Obsequens	: Julius Obsequens
Or.	: Orations
Oros.	: Paulus Orosius
OT	: Oidipus Tirannus
Ovid. Met.	: Publius Ovidius Naso - The Metamorphoses
P.	: Publius
Paul. Diac.	: Paulus Diaconus
Paus.	: Pausanias, Description of Greece
Polyb.	: Polybius
Plin.	: Plinius
Plut.	: Plutarkhos
Pun.	: Punic Wars (Kartaca Savaşları)
Rom.	: Romulus
s.	: Sayfa

Ser.	: Servius
Socrates, Hist. eccl.	: Socrates, Historia ecclesiastica
Soph.	: Sophokles
Sozom.	: Sozomenus
Sp.	: Spurius
Strab.	: Strabon
Suet.	: Suetonius
T.	: Titus
Tac. Ann.	: Tacitus, Annales
Theoph.	: Theophanes
Thuc.	: Thukydides, Histories
Ti.	: Tiberius
Tit.	: Divus Titus
Trach.	: Trakhisli Kadınlar
Verg. A.	: Publius Vergilius Maro Aenid
Q.	: Quintus
Quaes. Rom.	: Quaestiones Romana

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Konuya İlişkin Antik Kaynakların Durumu

Bu çalışmadaki amacımız, Antik Yunan ve Roma'daki salgınların yayılma yolları ve gelişim sürecinin irdelenmesi, antik dönem hekimlerinin salgınlara karşı tutumları, batıl inançların salgın tedavisi ve tıbbı olan etkisi, hayatta kalanlar için sonuçlarını, toplumların salgına bakış açısı, tarih, hukuk, mitoloji, edebiyat, din, felsefe, komedy ve tragedyada salgının ele alınmış şekli, salgınların toplumların genel yapısı üzerindeki etkisinin saptanması, salgınların tedavi yöntemleri ve daha ziyade aranılan çarelerine ilişkin bilgilerin toplanmasıdır.

Antik Roma'nın en yıkıcı vebası ise MS 165-180 tarihleri arasında etkisini gösteren Antoninus Vebası ya da bir diğer deyişle, bu dönemde Roma'da yaşayan Yunan hekim Galenus'den ismini alan Galenus Vebası ve MS 249-270 tarihleri arasında etkisini gösteren ve adını bu salgının süreci hakkında detaylı bilgiler verdiği için Aziz Thaschus Caecilius Cyprianus'tan alan Kıbrıs Vebası'dır.

Araştırmamızın birinci bölümünde vebanın etimolojik kökeni, kavramsal açıklaması, ortaya çıkışı, belirtileri, türleri, yayılımı ve tarihsel süreç içerisindeki seyri ele alınmıştır.

Antik Yunan'da salgınlar yıllar ve yüzyıllar arayla meydana gelmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde Antik Yunan'ı gölgesinde bırakan veba salgınları ele alınacaktır. Antik Yunan'ın en yıkıcı vebası hiç şüphesiz Peloponnesos Savaşı'nın ikinci yılında, MÖ 430/429 tarihinde patlak veren Atina Vebası olmuştur. Kronolojik olarak ele alınacak salgınlardan ilk olarak Homeros döneminde ele alınan salgınlar ile başlanılacak, milattan önce sekizinci, altıncı ve beşinci yüzyıllarda görülen Antik Yunan'daki salgınlar kronolojik sıralama ile incelenecektir. Ardından Antik Yunan mitolojisine, tragedyasına ve komedyasına konu olan veba salgınından bahsedilerek, salgınlara yol açan nedenler, devletin salgın karşısındaki tutumu, salgının sosyal yaşam, ekonomik ve demografik üzerine etkileri ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde Antik Roma'yı etkisi altına alan veba salgınları incelenecektir. Antik Roma salgınları, Roma Krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemleri şeklinde üç gruba ayrılarak, Antik Yunan'a kıyasla ardışık yıllar halinde ele alınacaktır. Bunun sebebi Antik

Roma'nın, dünyanın her yerinden insanlara ev sahipliği yapması sonucunda nüfus yoğunluğunun fazla olması, coğrafi ve iklimsel faktörleri ya da askeri ve sivil icraatlerinin vebaya elverişli bir ortam sağlamasıdır. Roma uygarlığındaki salgın, Titus Livius'un *Ab Urbe Condita* (Şehrin Kuruluşundan İtibaren) adlı eserinin ilk kısmında yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Ancak salgının bu eserde kapsadığı alanlar daha sonraki yüzyıllarda daha dengeli hale gelir. Bir eyaletin ötesine yayılan bölgeler arası vakalar, Galenus vebası öncesinde nadirdir. Bu dönemde pandemilerin meydana gelmesi pek olası değildir ya da kanıt yoluna gidilmemiştir. Ancak Galenus vebası ve Kıbrıs Vebası hakkında bir düzineden fazla kaynak vardır. Bu çalışmada Antik Roma'nın tarihsel süreci içerisinde salgın anlamında muhtemelen ilk defa ele alınan dönemi olan Romulus dönemi ile başlayıp, Doğu Roma imparatoru Leo (I) döneminde görülen vebaya kadar kronolojik olarak ilerlenecektir. Ardından Antik Roma vebasının mitoloji ve edebiyatta nasıl ele alındığı irdelenecektir. En sonunda salgınların çarelerine değinilecektir. Bu kısımda Galenus ve Plinius'un eserlerinden yararlanılmıştır. Antik Roma'da veba salgını tedavisi için kesin yöntemler uygulanmamıştır, ancak salgınları önlemek amacıyla birtakım girişimlerde bulunulmuş ve çoğunlukla din olgusuna bel bağlandığı görülmüştür.

Antik kaynakların ışık tuttuğu bu çalışmamızın ilk bölümünde Homeros döneminde meydana gelen salgınlarda kronolojik anlamda Azra Erhat ve İbrahim Abdülkadir Meriçboyu'nun çevirileri olan Homeros'un *Iliada* destanı, Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu çevirileri olan Hesiodos'un *Ergai kai Hemera* (*İşler ve Günler*), Sir James George Frazer'ın çevirisi olan Apollodoros'un *Bibliotheka* ve Müntekim Ökmen'in çevirisi olan Herodotos'un *Historiai* (*Tarih*) adlı eserleri temel alınmıştır. MÖ 8. yy.'da görülen veba salgınında ise Gregorius N. Bernardakis'in çevirisi olan Plutarkhos'un *Amatoriae Narrationes* adlı eserinden faydalanılmıştır. MÖ 6. yy.'da meydana gelen R.D. Hicks'in çevirisi olan Diogenes Laertius'un *Vitae Philosophorum* (*Lives and Opinions of Eminent Philosophers*) ve W.H.S. Jones, Litt.D. ve H.A. Ormerod'un çevirisi olan Pausanias'un *Hellados Periegesis* (*Description of Greece*) adlı eserlerden faydalanılmıştır.

MÖ 5.yy.'da özellikle Atina vebası üzerinde durulacaktır. Atina vebasında Thukydides'in *Historiae* (*Peloponnesos Savaşları*) temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca Plinius'un *Naturalis Historia* (*Doğa Tarihi*), Diodorus Sicilus'un *Bibliotheka Historike*, Sophokles'in *Oedipus Tyrannus* (*Kral Oedipus*) gibi antik dönem yazarlarının eserlerine orjinal

metinleriyle birlikte atıflarda bulunulmuş olup aynı zamanda bu süreçte modern kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Roma krallık dönemi vebası için Bernadotte Perrin'in çevirisi olan Plutarkhos'un *Romulus* ve *Numa* adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Cumhuriyet dönemi vebası için Titus Livius'un Roma tarihini anlattığı *Ab Urbe Condita (Şehrin Kuruluşundan İtibaren)* adlı eseri, bu dönemin en temel kaynağı olmuştur. Horace White'in çevirisi olan Appianus'un *Appianou Romaika (Roma Tarihi-İlirya Savaşları)*, Evelyn S. Shuckburgh'un çevirisi olan Polybius'un *Historiai (Tarih)* adlı eseri, Earnest Cary ve Herbert Baldwin Foster'in çevirisi olan Cassius Dio'nun *Historiae Romanae* adlı eseri ayrıca Obsequens, Orosius; Roma İmparatorluk Dönemi vebası için Suetonius, Eutropius, Ammianus, Marcus Aurelius, Galenus, Celsus, Herodianus, Saint Cyprian, Nissalı Gregor, Arnobius, Theophanes, Jerome, Philostorgius gibi antik dönem yazarların eserlerinden faydalanılmıştır.

I.BÖLÜM

VEBANIN TANIMI, TÜRLERİ ve ORTAYA ÇIKIŞI

I.1. Tanımı ve Türleri

Tarih boyunca insanlar, hayatta kalabilmek için katlanması gereken çeşitli felaketlerle karşılaşmıştır. Bulaşıcı hastalıklar insanlık tarihi boyunca uygarlıklar üzerinde derin izler bırakmış ve tarihi şekillendirmekte büyük rol oynamışlardır.

Bulaşıcı hastalıkları pandemi ve epidemiy olarak iki grupta inceleyebiliriz. Pandemi küresel salgınları, epidemiy ise daha dar alanda, bölgesel salgınları niteler. Salgınlar bir tür olarak yalnızca insanları etkilemekle kalmayıp, insanın içinde bulunduğu toplumu, doğayı, birçok canlı türünü ve sosyal yapıları da etkilemiştir. Salgınlar yalnızca insanları bedensel olarak değil ruhsal olarak da etkilemiştir.

Salgın kısa sürede insan, hayvan ve bitkilerin büyük bir kısmına bulaşan hastalık olarak tanımlanabilir. Tıp terminolojisinde salgının şiddetli geçmesine sebep olan her şeye *salgın gücü* denilmektedir. Salgın gücü, hastalığa sebep olan mikrobu üreme ve bulaşma hızına, iklim, çevre ve toplum şartlarına, insanların direncine göre değişmektedir. Salgınların çeşitleri vardır. Belirli bir bölgenin ya da işletmenin hayvanlarını zaman zaman ya da daimi bir şekilde etkileyen salgına *dar salgın* denilmektedir. Belirli bir bölgede sık sık görülen salgına *endemiy*, bir hastalığın veya salgının belli bir bölgede ya da birkaç ülkede beklenenden fazla olmasına *epidemiy*, dünyada bir kıtada, kıtalararasında ya da tüm dünya yüzeyi gibi geniş bir alana yayılan hastalık ya da salgınlara genel olarak verilen isim ise *pandemiydir*.¹

Salgın denilince, insanların hafızasında en çok yer edinmiş olan veba akla gelir.²

¹ Kılıç, O., *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ, 2004, s.11.

² Altaylı, F., "Salgınların Tarihi : Toplumsal ve Siyasal Açından Kısa Bir Bakış", **Türk Tabipleri Birliği, Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu**, 20 Eylül 2020, Erişim adresi : https://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=42ee49a2-fb2d-11ea-abf2-539a0e741e38#.

Vebe insanlık ve tüm canlılar için anlaşılması en zor olan vakalardan biridir ve eskiçağlardan yakınçağlara uzanan süreçteki salgın hastalıkların arasında özel bir yere sahiptir. Çünkü veba bu çağların en ölümcül hastalığıydı.³

Tarih yazarları muhtemelen vebadan bahsederken temel olarak Latince *pestis*⁴, *pestilentia*⁵, *plaga*⁶ ya da *lues*⁷; Antik Yunanca'da λοιμός⁸, νόσος⁹, λοιμώδης¹⁰, λοιμοφόρος¹¹, λοιμώσω¹² gibi belirsiz kelimelere güveniyorlardı. Belirsiz olmasının sebebi, Yunancada bu terimler aynı anda birçok hastalığı ifade edebiliyordu. Kanıtlarını tartışırken bu konuda ilerleme kat etme ihtimali çok azdır. Bu sebeple veba hayatı tehdit eden salgın hastalığı ifade ederken kullanılmıştır diyebiliriz.¹³ λοιμός terimi, etimolojik açıdan incelendiğinde çoğunlukla λῆμος ile ses değişimine uğramış olduğu düşünülür. Ayrıca λογός terimi ile de kökteş olduğu düşünülür. Yani λοιμός teriminin λίμος (*kıtlık*) ve λογός (*afet*) terimlerinin bir sentezi olduğu ileri sürülür. Ancak bu kesin bir doğruluk taşımayan çaresiz bir girişimdir.¹⁴

Vebeanın üç türü bulunmaktadır.

Bunlar hıyarcıklı veba (bubonik veba), akciğer vebası (veba pnömonisi) ve Septisemi'dir.

Hıyarcıklı veba, enfeksiyonlu sıçan piresinin ısırığı vasıtasıyla insanlara bulaşır. Isırdığı bölgede siyah bir leke oluşur, birkaç gün sonra bunu koltuk altı, boyun ve kasıklarda oluşan şişlikler takip eder. Bu şişliklere primer bubon yani hıyarcık denmektedir. Kışın salgın diner çünkü hastalığı taşıyan pireler kışın donmaktadır.¹⁵

³ Kılıç, O., 2004, s.17.

⁴ Veba, salgın.

⁵ Veba, salgın.

⁶ Veba.

⁷ Enfeksiyon.

⁸ Veba.

⁹ Hastalık.

¹⁰ Veba getiren.

¹¹ Veba getiren.

¹² Veba olmak.

¹³ Jones, R. P. Duncan, "The Impact of the Antonine Plague", **Journal of Roman Archeology**, 1996, Vol. 9, Cambridge, s.108-136.

¹⁴ Beeke, Robert S. P., **Etymological Dictionary of Greek**, (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series; 10), with the assistance of Lucien van Beek, Leiden, Boston: Brill, 2010, s.870.

¹⁵ Alparslan, M., 2006, s.126.; Kılıç, O., 2004, s.18.

Septisemi, bakterilerin kana karışması sonucu ortaya çıkar. Dışarıdan gelebildiği gibi, hıyarcıklar içe doğru patlaması ile de meydana gelebilir. Ateşlenme, baş ağrısı, halsizlik, titreme gibi belirtileri olmaktadır. Hasta kişi tedavi edilmez ise 36 saat içinde hayatını kaybetmektedir.¹⁶

Akciğer vebası pireden bulaşmaz. Hıyarcıklı ya da bubonik veba bakterileri, septisemi nedeniyle kanla beraber akciğerlere ulaşması sonucu ortaya çıkar. Bulaş süreci, enfeksiyonlu kişinin öksürük ve tükürüğünden ya da soğuk havalarda mikrobun akciğere yerleşmesi şeklinde ilerler.¹⁷

I.2. Vebanın Belirtileri ve Yayılması

Veba bugünkü tarifiyle, *Yersinia pestis* adlı bir bakteri enfeksiyonudur.

Vebaya sebep olan *Yersinia Pestisi* ilk kez Hong Kong'ta 1884 tarihinde görülmüştür. *Yersinia Pestisi* bakteriyolog Alexandre Yersin tarafından 1894 yılında tanımlanmıştır. *Yersinia Pestisi*, insanlara sıçan piresi (*Xenopsylla cheopis*) aracılığıyla bulaşmaktadır.

Vebanın yaşam döngüsü, pirelerin enfekte olmuş kemirgen hayvanlar ile beslenmesi sonucu başlar. Pirelerin bağırsaklarında üreyen *Yersinia pestisi*, enfekte canlıları ısırarak pirelerin diğer canlıları ısırmasıyla bulaşır. Bu pire ısırığı bubonik vebaya yol açar.¹⁸

Antik Yunan ve Antik Roma veba salgınlarına genel olarak baktığımızda ortak belirtinin ateş olduğunu görüyoruz. Ancak salgının belirtileri, coğrafyaya, zamana göre değişiklik göstermektedir.

Atina vebasının bizlere aktarılan belirtileri şu şekildedir; gözlerde kanlanma, boğazda ve dilde kanlanma, solunum düzensizliği, kötü ağız kokusu, göğüs ağrısı, mide ağrısı, safra kanaması, istifra, istifra etmeyende hıçkırık nöbetleri, derinin kırmızıya dönmesi, halsizlik, susuzluk.¹⁹ MÖ 396'da Kartaca ordusunda meydana gelen salgının belirtileri şu şekildedir; boğazda şişlik, yanma hissi, sırtta kas ağrıları, uzuvlarda yoğun his, sancılı ishal, deride

¹⁶Alparslan, M., 2006, s.126.

¹⁷ Kılıç, O., 2004, s.18.

¹⁸ Karabörk, Ş., "Veba, Zoonotik Hastalıklar Hakkında Güncel Bilgiler", **Türkiye Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği**, Erişim adresi:

<https://www.ekmud.org.tr/files/uploads/files/zoootik14.pdf>.

¹⁹ Thuc. II. 49-52.

kabarcıklar, bilinç kaybı.²⁰ Galenus'a göre vebanın belirtiler şu şekildedir; deri döküntüsü, deride kabarcıklar, ishal, ateş, istifra, öksürük, mide bulantısı, soğuk algınlığı.²¹ Aziz Cyprian'a göre Kıbrıs Vebası'nın belirtileri şu şekildedir; İshal, ateş, istifra, görüş kaybı, duyu kaybı, uzuvlarda çürüme, şiddetli zayıflık ve halsizlik.²² MS 359 yılında Amida'da meydana gelen salgının belirtiler Marcellinus'a göre şu şekildedir; öksürük ve gözlerdeki acı.²³ Evagrius MS 450-457 yıllarında Phrygia, Galatia, Cappadocia, Cilicia'da meydana gelen veba salgınının belirtilerini şu şekilde açıklamıştır; İltihaplanma, görme kaybı, öksürük ve üçüncü günde ölüm meydana gelmiştir.²⁴

Yersinia pestisinin, insanlık tarihi boyunca 200 milyona yakın ölümden sorumlu olduğu düşünülür. Bu sayı II. Dünya Savaşı'nın zayıflığının iki katından daha fazlasına denk gelmektedir.²⁵

Günümüzde kabul edilen görüş, veba salgınının üç büyük pandemi halinde incelenmesidir. Bunlardan ilki Iustinianus vebası olarak bilinen Birinci Pandemidir. Etkisi Akdeniz havzası başta olmak üzere Orta ve Kuzey Avrupa'da görülmüştür. Bu pandemi MS 541 yılında patlak verip 750'ye kadar sürmüştür.

Siyasi ve ticari ilişkiler ya da seyahat aracılığıyla doğudan Avrupa'ya birçok bulaşıcı hastalık gelmiştir. Her ne kadar Avrupa eskiçağlardan beri dönem dönem veba ile tanışmış olsa da hastalığın 14. yy'da ortaya çıkışı dramatik ve yıkıcı olmuştur.²⁶

Avrupa'da görülen "Black Death" olarak adlandırılan Kara Veba ya da Kara Ölüm, 1346-1353 İkinci Pandemi'nin başlangıcı olarak kabul edilir. Avrasya'nın büyük bir bölümünü ve Kuzey Afrika'yı gölgesinde bırakan bu pandemi Sahra Altı Afrika'yı etkilediğine dair kanıtlar elde edilmiştir. Kara Ölüm'ün artçı dalgaları salgının ortaya çıkmasından yüzyıllar sonra bile varlığını sürdürmüştür. İkinci Pandemi XVIII. yy'ın sonlarına doğru Doğu Avrupa

²⁰ Diod. XIV.70-71.

²¹ Littman, R. J., "Galen and Antonine Plague", **The American Journal of Philology**, Baltimore, 1973, Vol. 94, s. 246-248.

²² Cyprian, **De Mortalitate**, VIII, XIV.

²³ Amm. XIX. 4. 1, XIX. 4. 2.

²⁴ Evagrius, **HE**, II.VI.

²⁵ Alex, B., Eliason, S., "Plague was Around for Millennia Before Epidemics Took Hold –and The Way People Lived Might Be What Protected Them", **The Conversation**, 2019, Erişim adresi: <https://theconversation.com/plague-was-around-for-millennia-before-epidemics-took-hold-and-the-way-people-lived-might-be-what-protected-them-120316>.

²⁶ Lyons, A. S.; Petrucci, R. J., **Çağlar Boyu Tıp**, Çev. Nilgün Güdücü, İstanbul, 1997, s. 345.

ve Rusya'da etkisini göstermeye başlamıştır. Osmanlı topraklarında ise XIX. yy'da devam etmiştir.

Üçüncü Pandeminin başı olarak kabul edilen ve 1894 tarihinde Hong Kong'ta meydana gelen veba salgını deniz ticareti sonucunda, çok kısa sürede yayılmıştır. Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya muhtemelen Güney Afrika'da ilk kez pandemi ile karşılaşmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre veba 1960 tarihinde sona ermiştir.²⁷

Sağlık, Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında benimsenen dört hümor ya da hümorol patoloji teorisinin uygun dengesine bağlıdır. Bu, hipokrat tıbbının kan, kara safra, sarı safra, balgam olarak öne sürdüğü dört unsurdur. Herhangi bir rahatsızlık bireyler üzerinde fiziksel ya da zihinsel hastalığa yol açabilir. Galenus açıklamasını yapmaya çabalamasına rağmen, salgının nasıl bulaştığını anlamış olması pek olası görünmüyor. Onun çağdaşı olan hekimler için de bu durumun çok değeri yoktu. Onlar hastalığın semptomlarını tedavi etmekle ve vücut hümorlarının dengesini tekrardan uygun hale getirmekle meşgul olup, bu düşünce tarzında gerçek bir ilerleme göstermemiştir.

I.3. Vebanın Tarihi Seyri (Mısır-Mezopotamya-Hitit Uygarlıkları)

Tarih öncesi dönem (prehistorya), arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan iskeletlerin patolojik açıdan incelenmesi (paleopatoloji) ve o dönem canlılarının yaşantıları (paleontoloji /paleoantropoloji) ile günümüzde ilkel hayatı sürdüren kabilelerin antropolojik açıdan incelenmesiyle daha iyi anlaşılır.²⁸

Hastalıklar hayatla aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Veba salgını karakteri gereği ortaya çıktığı andan itibaren, tarih boyunca yayılarak varlığını sürdürmüş ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur.

Prehistorik dönemlerde yazılı belge olmaması sebebiyle veba salgınını kanıtlayan fosil, iskelet kalıntıları ve mağara duvarlarındaki resimler kaynak açısından öncelikli olarak

²⁷ Varlık, N., "Osmanlılarda Veba Salgınları", **Toplumsal Tarih**, 2018, s. 296. Erişim adresi: https://www.academia.edu/37980780/Osmanlılarda_Veba_Salgınları

²⁸ Bayat, A. H., **Tıp Tarihi**, 2016, İstanbul, s.34.

değerlendirilir. Bu dönemde patojen mikrobu adı verilen küçük canlıların varlığından haberdar olunmaması sebebiyle vücutlarına zarar veren bu yabancı cismin kötü ruh olduğu düşünülürdü.

Yazının kullanılmasıyla birlikte tecrübe ettikleri hastalıklar hakkındaki bilgileri kendinden sonraki nesillere aktarabilen insanların uygulamaları Mezopotamya, Sümer, Akkad, Babil, Mısır, Çin, Hitit, Hint, Roma ve İskenderiye uygarlıklarında görülmüştür.²⁹

Gılgamış Destanı'nda da veba salgınından söz edilmektedir:

*“Ey tanrıların büyük üstadı, ey yiğit Enlil! Ah, nasıl olurda sen körü körüne tufan yaptın? Onun suçunu suçluya yüklet! Kelepçesini gevşet ki etini kesmesin. Yine kelepçesini çek ki daha gevşek olmasın. Senin yaptığın bu tufan yerine, bir kurt kalkıp insanları azaltsaydı daha iyiydi! Senin yaptığın bu tufan yerine, veba tanrısı kalkıp insanlara bulaşsaydı daha iyiydi!”*³⁰

İnsanların vebadan korktuğu ve veba tanrısı kavramı ile hastalığa bir kutsallık yükledikleri görülür. Hastalıkların sebebi insanların kusurlu davranışları sonucunda tanrıların gazabı olduğu düşünülüyordu. Bu sebeple erken dönem uygarlıklarında tedavi yöntemi olarak sihir ve büyü uygulamaları önemslenmiştir.³¹

Mezopotamya'da Sümerlilerle birlikte başlayan tıp tarihi, daha sonra Asurlular ve Babilliler tarafından devam ettirilir. Hastalıkların tedavisinde kötü ruhları def etmek ve kızgın tanrıların öfkesini dindirmenin yanı sıra ampirik bilgiye dayalı birtakım yöntemler de denenmiştir:

“6,000 yıl önce Mezopotamya'daki Ur'da gelişmiş olan Sümer medeniyeti ve dolayısıyla tıbbı, hakkında bilgi sahibi olduğumuz en eski medeniyettir. İnsanlığın kaderinin doğuşundan beri yıldızlar tarafından yönetildiğine inanan bu medeniyet, yıldızların hareketleriyle Sümerlilerin düşüncelerine göre, kötü ruhlar, bir insanın ya da ulusun günahlarına karşılık, tanrılar tarafından yaratılırdı. Böyle bir durumda hekim-rahip soruna müdahale eder, teşhisi koyar, daha sonra da şeytan çıkarma ve kefaret ayinlerini yerine getirirdi. Mezopotamya dünya

²⁹ Sarıbaş, S., “Geçmişten Günümüze Veba Hastalığı ve Kolektif Bilinç: “Çağımızın Vebası” Söyleminin Kökenleri,” **Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, 2019, c.6 s.42, s.2472.

³⁰ Muzaffer Ramazanoğlu (Çev.), **Gılgamış Destanı**, M.E.B. Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara, 2001, s.86-87.

³¹ Sarıbaş, S., 2019, s.2473.

görüŖüne göre hastalıklar, çevrelerindeki cin ve ruh gibi varlıkların insanların bedenlerine girmesiyle meydana gelmekteydi. Bu tür tehlikeler büyü yapmak, günah işlemek, tanrılara karşı sorumlulukların ihmal edilmesi, kusurlu davranışlar, tanrıların korumasının kalkması veya kişiyi cezalandırmasıyla meydana gelmektedir.”³²

Bir insanın bir hastalığa yakalanması için illa ki bunların olması da gerekmezdi, Mezopotamya uygarlığının inancına göre kolektif ceza sistemi vardı. Bir kişi yakınının işlediği bir günahın bedelini de ödeyebiliyordu.

Sümerlerde hastalıkların etiyojisi tanrısal bir ceza olarak kabul edilmiş ve bu inanç günümüze kadar kabul görmüştür. Hastalıkların tedavisi için öncelikle tanrıların öfkesinin dindirilmesi gerektiği düşüncesiyle kurbanlar adanmış, sihir ve büyü gibi yöntemler uygulanmıştır. Sümerlerde olduğu gibi Asur ve Babil uygarlıklarında da benzer tedavi yöntemleri görülmüştür :

“Kötü ruhların ve tanrıların hastalık verdiği ya da hastalığın bir günahın cezası olduğu inancı tarih öncesinde olduğu gibi yüksek uygarlıklar tarafından da kabul görmüştür. Örneğin, Mezopotamyalılar görünmeyen kötü ruhların insanın vücuduna girerek hastalık yapabildiğine ya da düşman birinin yaptığı bir büyüünün hastalığa neden olduğuna inanırlardı. Onların bu görüşleri, hastalıkları nasıl ayırt edip sınıfladıklarını da bize gösterir. Nergal salgın hastalıklara sebep olurdu.”

Mezopotamya tıbbına teoloji, sihir ve büyü egemen olmuştur. Böylece Mezopotamya tıbbını sihir ve büyüden ayırmak zordur.³³

MÖ 1650’li yıllarda Antik Mısır’da da veba salgını meydana gelmiştir.³⁴

Thukydides’in Atina Vebası anlatımında, salgının Atina’dan önce Mısır’da görüldüğünü, Atina’ya da o coğrafyadan geldiğini belirtmiştir;

³² Margotta, R., **Tıp Tarihi**, Çev. Nilgün Güdücü, İstanbul, 1998, s.10.

³³ Bayat, A. H., 2016, s.104.

³⁴ Menteşe, G. L., “Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi”, **AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi**, Ankara, 2020, c.2, s.1, s.79.

*“Anlatılanlara bakılırsa hastalık ilk olarak Mısır’ın yukarı kesiminde bulunan Aitiophia’da ortaya çıkmıştı. Daha sonra yayılarak Mısır, Libya ve kralın ülkesine gelmişti. Sonra da Pire ve Atina’da görülmeye başlandı.”*³⁵

MÖ 300 yılında Levant bölgesinde meydana gelen veba salgınından bahsederken Efesli hekim Rufus, Mısır’da ölümcül bubonik vebanın varlığından söz etmiştir.

“Ölümcül olarak adlandırılan bubolar özellikle Libya, Mısır ve Suriye’de beklenmedik bir şekilde karşılaşılabilen, akut ve çoğu zaman ölümcüldür.”

Belirtilerinden de bahseden hekim, yüksek ateş, ağrı, yorgunluk hissi ve deliryum olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca sadece vücudun genelinde değil de dirsekler ve diz arkalarında da görüldüğünden bahseder.³⁶

Antik Mısır’da kötülük ve felaket tanrısı Seth’in salgın hastalıklara yol açtığına inanılıyordu. Seth’in gözyaşının değdiği bitkiler zehirli olurdu ve teri ise akrep öldürücü yılanlara dönüşürdü. Aslan başlı olarak sembolize edilen savaş, felaket, yıkım tanrıçası Sekhmet ise veba salgınına yol açardı. Sekhmet rahipleri ise tapınaklarda küçük cerrahi işlemleri gerçekleştirirdi.³⁷

Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinde olduğu gibi Hitit uygarlığında da veba salgını görülmüştür.

Hitit toplumunda hastalıklar, hastalıkların sebeplerine ve tedavi yöntemlerine yaklaşımlar birbirine bağlı etmenlerdi. Tanrılardan geldiğine inanılan felaketlerin yine tanrılar tarafından dindirileceğine inanılırdı.

Hitit dilinde “veba”, “salgın” gibi kavramların karşılığı “hinkan-“, “henkan-“dır.³⁸

Hititlerde hastalıkların doğuşunun sebepleri nispeten göçlere bağlanıyordu. Buna ilaveten, tanrılara karşı görevlerin ihmal edilmesi veya onlara karşı yapılan saygısızlıklar,

³⁵ Thuc. II.48.

³⁶ Truter, E., 1988, s.75

³⁷ Bayat, A. H., 2016, s.59.

³⁸ Alparslan, M., 2006, s. 127.

ölülerin rahatsız edilmesi, beden kirliliği, büyü, yemin ve antlaşmalara itaatsizlik kutsal hastalık sayılan bulaşıcı hastalıklara sebep oluyordu. Günah işlemenin salgın hastalıklara sebep olduğu inancı Hitit toplumunda baskındı ancak bu kişisel hastalıklardan ziyade toplumun sağlığını tehdit eden salgınlarda daha etkiliydi.³⁹ Hititlerde devlete, ülkeye en zarar vermesinden en çok korkulan hastalık salgın hastalıklardı.⁴⁰ Diğer hastalıklarda olduğu gibi, Hititler salgın hastalıkların tedavisi için dinsel yolları tercih ederlerdi. Dua etmek en çok uygulanan yöntemdi. Bunun için en büyük örnek II.Murşili'nin duaları gösterilebilir.

Hititlerde bir hastalığı tespit etmek amacıyla genellikle “fal” yoluna başvurulurdu. Dualar bu açıdan daha ziyade tanrıyı, hastalığının sebebini falda göstermesi için ikna etmek amacını taşıyordu.⁴¹

Hitit İmparatorluğu'nun son dönemlerinde veba salgını oldukça etkindi. Çok sayıda Hititli veba salgınından vefat etmiş, sağlıklı olanlar ise korkuyla yaşamıştır.⁴² Şöyle ki, Şuppiluliuma zamanında, Tutankhamon vefate ettikten sonra onun dul eşi, kralın oğlu Zanza'yı Mısır ülkesine kendine eş olması için davet etmiştir. Şuppiluliuma oğlunu bu teklif üzerine Mısır ülkesine göndermiştir. Ancak bu esnada Mısır'da bir taht değişikliği olmuş ve Hitit kralının oğlu Zanza yolda öldürülmüştür. Bunun üzerine Şuppiluliuma Mısır'a savaş ilan edip, Mısır'ın hakimiyetinde olan Suriye topraklarını ele geçirmiştir. Ancak bu sefer esnasında Hitit ordusu vebaya yakalanmış olup salgının tüm ülkeye yayılmasına yol açmıştır. Şuppiluliuma ve kendinden sonra tahta çıkan oğlu II. Arnuvanda da veba salgınına kurban gitmiştir.⁴³

Şuppiluliuma, kendini çok başarılı bir asker ve devlet adamı olarak kanıtlanmasına rağmen veliaht atanmamıştı. Yani tahta sahip olabilmek için kardeşi Tuthalya'yı bertaraf etmesi gerekiyordu. Bir yandan da siyasi bakımdan güç zamanlar geçiren Hitit Devleti'nin başkenti Şamuha kentine taşınmıştı. Şuppiluliuma, Hattuşa'yı işgalden kurtarmıştır. Kuzey ve Kuzeydoğu'da başarılı seferler yürütmüştü. Babası Tuthalya'nın ölümünden sonra yeğeni genç Tuthalya'ya sadakat yemini etmiş ancak yeminine sadık kalmayıp tahtı ele geçirmiştir.⁴⁴

³⁹ Sarıbaş, S., 2019, s.2474.

⁴⁰ Alparslan, M., 2006, s.127.

⁴¹ Alparslan, M., 2006, s.127.

⁴² Kılıç, O., 2004, s.20.

⁴³ Reyhan, E., Cengiz, T. B., **Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı**, Ankara, 2015, s.74.

⁴⁴ Alparslan, M., 2006, s.41.

II. Arnuvanda'nın yerine geçen küçük kardeşi II. Murşili, tanrıların, babasına kızıp onu ve kardeşini cezalandırdığını düşünüp bu korkuyla "Veba Duaları"nı yazmıştır.⁴⁵

II. Murşili'nin veba dualarından, hastalığın önüne geçilemediği anlaşılıyor. Bu sebeple tanrısal cezanın sebepleri ve çareleri farklı şekilde verilmiştir:

1.Veba Duası'nda Murşili, hastalığın sebebini babasının yani I. Şuppiluliuma'nın işlemiş olduğu günah olarak göstermiştir. Babası ettiği yemine sadık kalmayarak Tuthalya'yı bertaraf edip tahtın sahibi olmuştu. Murşili bu günahı faldan öğrenerek, kurban yoluyla bedelinin ödeneceğini söylemiştir.

2. Veba Duası'nda Murşili hastalığın sebebini araştırdığını ve iki adet tablet bulduğunu ifade eder. İlk tablette Mala Nehri'nin kurbanlarını ihmal ettiği, ikinci tablette ise Kuruştama kenti, I. Şuppiluliuma'nın Mısır'a yaptığı sefer ve bununla alakalı bozulmuş yeminler yer alır. II. Murşili bunun üstesinden geleceğini söylemiştir.

*"25 O zaman, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, beyim, babam[ı] davasında haklı görd[ü]
26 ve Mısır Ülkesi'nin yaya (ve) arabalı savaşçıları yendi. Onları öldürdü.
27 Yakaladıkları esirleri Hatti Ülkesi'ne geri getirdikleri zaman,
28 tutsakların arasında ölüm (veba salgını) ol[d]u ve onlar ölmeye başladı(lar).
29 Fakat esirleri Hatti Ülkesi'nin içine getirdikleri zaman ölümü (veba salgını)
30 (bu) esirler Hat[ti] Ülkesi'nin içine getirdiler. Hatti Ülkesi'nin içinde
31 o günden beri ölüm hüküm sürüyor. ..."*

Murşili, hastalığın, babası zamanında Hatti ülkesine getirilen askeri esirler ile ülkesine geldiğini söylemektedir. Buradan anlaşılıyor ki, Hititler çevrelerini iyi gözlemlemişlerdir. Ancak Murşili hastalığın ülkeye nasıl girdiğini açıklamıştır. Hititlerin inancı doğrultusunda hastalıkların sebepleri ve çareleri dinsel. Bu sebeple Murşili Veba Duaları'nda fal yoluyla salgına hangi tanrının sebep olduğu sormuş ve çare olarak da tanrılara kurbanlar sunduğunu, sunacağını, salgının yok olması için yalvarıp yakardığını ifade etmiştir. Hatta I. Veba Duası'nda durumun ne denli ciddi olduğunu belirtmiştir:

⁴⁵ Arıkan, Y., **Murşili'nin Veba Duaları (CTH 378)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1994, s. 20-24.

“Az sayıda (kalmış olan) kurban ekmeği ve kurban içkisi hazırlayanlar da eğer mahvolursa, size artık kurban ekmeği ve kurban içkisini hiç kimse hiçbir şekilde veremez.”

3. Veba Duası kırık olması sebebiyle sebebi ve çözümlü anlaşılammaktadır.

4. Veba Duası da büyük oranda kırık olduğu için hastalığın sebebi tam anlaşılammakla birlikte Hitit kralının bir mabet yapacağı bildirilmiştir.

Murşili'nin Veba Duaları'ndan veba salgını en az 20 yıldır devam etmekte olduğu anlaşılır. Bunu Murşili'nin 1., 2. ve 3. Veba Duaları'ndan öğreniyoruz. 2. Veba Duası'nda kesin bir 20 sene söylemi vardır. 1. ve 3. Veba Duaları'nda ise 20 seneden fazla olduğu söylenir.⁴⁶

Veba salgını Hititlerin siyasal ilişkilerini de etkilemiş olduğunu Murşili'nin annellerinden öğreniyoruz. Bu metinde vebanın sürdüğu, kralın Harzivana kentine kaçtığı yazmaktadır. Aynı fragmandan bu vebadan haberdar olan ve bunu fırsat bilen Kaşkalıların, Hititlerin kentlerine saldırdığını öğreniyoruz.

Aynı zamanda veba salgınından bahseden Akadca bir mektuptan söz edilebilir. Mektubu gönderen kişinin Hitit kralı olduğu anlaşılrsa da kime gönderildiği anlaşılammaktadır. Mektuba kesin bir tarih de verilemediği için II. Murşili dönemine tarihlendirme olanağımız yoktur.⁴⁷

II. Murşili döneminde salgın hastalıkların ortadan kalkması amacıyla gerçekleştirilen herhangi bir ritüel yoktur. Ancak Aşhella/Aşhilla Ritüeli bunlardan ayrılır. Metinde Hapellalı Aşhella/Aşhilla isimli bir kişinin ordugahında, ülkesinde meydana gelen salgında gerçekleştirdikleri bir ritüelden bahseder. Hapalla ülkesi II. Murşili'nin hükümdarlığının dördüncü yılında vasal krallık olarak, üç Arzava ülkesinden biri olur.

Veba salgınının Hititler'de en az yirmi sene sürdüğünü biliyor olsak da, ne zaman sona erdiğini kesin olarak bilemiyoruz. Çünkü daha sonraki kralların dönemlerindeki kaynaklarda

⁴⁶ Yasemin Arıkan, çalışmasında, vebanın başlangıcını Murşili'nin tahta çıkmadan üç ya da iki yıl öncesi olarak hesaplamaktadır. Arıkan, Y., 1994, s.66.

⁴⁷Alparslan, M., 2006, s.128-130;

Ayrıca Akadlardan kalan ve insanları veba salgınından koruyacağına inandıkları bir nazarlık (MÖ 800-612) İngiltere'de British Museum'da yer almaktadır.

vebadan bahsedilmediğini görüyoruz ve bundan dolayı veba salgınının II. Murşili döneminde son bulduğunu da düşünebiliriz.

Veba salgını Hititleri önemli derecede etkilemiş olmalıdır ancak devletin askeri ve siyasi faaliyetlerine engel olacak seviyede etkili değildi. Veba, doğası gereği kışın azalmaktadır ve bununla birlikte Hitit kralının ordu toplamak için kış mevsimini değerlendirmesi göz önüne alınacak olursa askeri faaliyetlerini pek de olumsuz etkilediğini söyleyemeyiz. Aynı zamanda vebanın genellikle kentlerde ortaya çıktığını ele alırsak, Hitit ordularının da salgının şiddetine göre farklı kentlerde konuşlandırıldığını düşünmek yanlış olmaz. Bu süreçte salgın sadece Hitit ülkesini değil Ön Asya'yı büyük oranda etkisi altına almasından dolayı Hitit toprakları dışındaki devletleri de güçsüz hale getirdiğini söyleyebiliriz.⁴⁸

⁴⁸ Metin, Alparslan,2006, s.129-131.

II. BÖLÜM

ANTİK YUNAN'DA VEBA

II.1. Homeros Döneminde Veba Salgını

Antik Yunan uygarlığında veba salgını kronolojik olarak ele alacağımız ilk dönem Homeros dönemidir. Antik Yunan şairi Homeros, Iliada adlı eserinde veba salgından bahsetmiştir. Ancak bu salgını tarihlendirmek zordur. Iliada ve Odyssea'nın MÖ 8. ya da 7. yüzyılda Ionia'da Homeros tarafından yazıldığı düşünülür. Homeros'un doğduğu yeri, tarihi ve hayatı hakkında kesin bir şey bilemiyoruz. Homeros, Troia savaşını anlattığı Illiada adlı eserinde, Troia savaşı bağlamında tarihi bir salgına atıfta bulunsaydı, o zaman MÖ yaklaşık olarak 1190'a tarihlendirilebilirdi.

Homeros'un eserinde bahsettiği salgının veba olması yüksek bir ihtimaldir ve bu teori Troia bölgesinde Apollon'un, Apollon Smintheus yani "farelerin tanrısı" olarak bilinmesi argümanı ile desteklenebilir. Yunan tarihçi ve coğrafyacı Strabon (MÖ 63- MS 23) "ó Σμινθεύς, ἐπειδὴ σμίνθοι οἱ μύες."⁴⁹ şeklinde "Sminthian" nitimine atıfta bulunur. Ancak Homeros, Apollo Smintheus'tan ziyade Phoebus Apollon⁵⁰ nitimini kullanmıştır ve fareden hiç bahsetmemiştir.⁵¹

Troia Savaşı esnasında Aka ordusunu kasıp kavuran veba salgını, Homeros'un destanının ilk bölümünde ele alınmıştır. Homeros, salgınlara sebep olanın da, çaresinin de tanrılar olduğunu söyler. Rahip Khryses, Apollon'u kızının intikamını almak için çağırır. Böylece Apollon, tam dokuz gündür oklarını Yunan'ların ortasına fırlatmıştır. Başta katırlar ve köpekler sonra da insanlar hayatını kaybetmiştir. Böylece vebadan çok kişi hayatını kaybetmiştir ;

"Ey tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle.

Acı üstüne acıyı, Akalara o kahreden öfke getirdi

⁴⁹ Strab. XIII.1.

⁵⁰ Hom. II. I.64; "Φοῖβος Ἀπόλλων".

⁵¹ E. Truter, **Plague in the Graeco-Roman World 430 B.C- A.D 600**, University of Cape Town Yüksek Lisans Tezi, 1988, s.50.

*ulu canlarını Hades'e attı nice yiğitlerin,
gövdelerini yem yaptı kurda kuşa.
Buyruğu yerine geliyordu Zeus'un,
ilk açıldığı günden beri araları
erlerin başbuğu Atreusoğlu'yla tanrısak Akhilleus'un.
Onları birbirine düşüren hangi tanrı?
Apollon, Leto ve Zeus'un oğlu.
Krala kızıp orduya kıran salan o
Atreusoğlu tanrının duacısı Khryses'i saymadı diye
insanlar kırılıp gidiyordu birbiri ardı sıra.”⁵²*

*İndi Olympos'un doruklarından, köpürmüş öfkeli.
Omuzlarında yayı, iki ucu kapalı okluğu.
Kımıldandı mı, oklar omuzlarında çangırdıyordu.
Kızgın tanrı yürüyordu gece gibi.
Yerleşti gemilerin ardına, saldı okunu,
bir vınlama çıktı gümüş yaydan, korkunç, acı.
Önce katırların, köpeklerin düştü peşine.
Sonra saldı bir sivri ok insanların üstüne.
Kavruluyordu birbiri peşi sıra bir yığın ölü.
Ordu içine tanrının okları yağdı tam dokuz gün.”⁵³*

MS 2. yy.'ın sonlarında yaşamış olan Lidyalı gezgin ve coğrafyacı Pausanias eserinde, Homeros'un Iliada adlı eserinin on üçüncü bölümünde⁵⁴ bahsettiği Phlegian ırkını ortadan kaldıran felaketlerin içinde veba salgınının da olduğundan bahseder;

“Phlegian ırkı tanrı tarafından ardı arkası kesilmeyen yıldırımlar ve şiddetli depremler ile ortadan kaldırıldı. Geri kalanlar veba salgını ile heba oldu, fakat onların birkaçı Phocis'e kaçtı.”⁵⁵

⁵² Hom. II. I.1-12.

⁵³ Hom. II. I. 44-53.

⁵⁴ Hom. II. XIII.304.

⁵⁵ Paus. IX.36.

Halikarnassoslu tarihçi Herodotos, (MÖ 484-425) Troia savaşı esnasında Giritli'leri vuran veba salgınından bahsetmiştir;

“Minos’un ölümünden sonraki üçüncü kuşakta Troia savaşı oldu, Giritli’ler bu savaşta Menelaos’u savunmak için az çaba harcamadılar. Bunun cezası olarak, Troia dönüşü açlık ve veba salgını başladı; hem kendileri hem sürü hayvanları kırıldılar, o kadar ki Girit ikinci bir sefer boşaldı, üçüncü sefer olarak yeni bir insan topluluğu geldi, ikinciden artakalmış olanlarla karıştı, işte bugünkü Giritli’ler bunlardır. Pythia onlara bu felaketleri hatırlatarak Yunanlar’a yardım heveslerini kırmış oluyordu.”⁵⁶

Atinalı tarihçi Apollodorus (MÖ 180-120 sonrası) Locris’te görülen veba salgınından bahsetmiştir;

“Locrianlar ülkelerini zorlukla geri kazandılar ve üç yıl sonra, Locris’e veba uğradığında, onlar Illium’da Athena’nın gönlünü almak için ve bin yıl boyunca yalvarması üzerine iki genç kız göndermesini buyruk veren bir kehanet aldılar. İlk olarak Periboea ve Cleopatra seçildi. Ve onlar Troy’a geldiklerinde yerliler tarafından kovalandılar ve tapınağa sığındılar. Ve onlar tanrıçaya yaklaşmadılar ancak tapınağı süpürdüler; ve onlar tapınaktan dışarı çıkmadılar, saçları kesildi, tek bir giysi giyiyorlardı ve ayakkabıları yoktu.”⁵⁷

Apollodorus Troia Savaşı’ndan yaklaşık olarak seksen yıl sonra Peloponnesos’ta meydana gelmiş veba salgınından bahsetmiştir;

“Heraklidler Peloponnesos’a saldırmaya geldi ve bütün şehirleri aldılar. Geri dönüşlerinden bir yıl sonra, Peloponnesos’un tamamına veba salgını yayıldı; ve bunun Heraklidler’den dolayı meydana geldiğine dair bir kehanet açıklandı. Çünkü onlar dönmeleri gereken zamandan önce geri döndüler.”⁵⁸

II.2. MÖ 8. Yüzyılda Veba Salgını

⁵⁶ Hdt., VII.171.

⁵⁷ Apollod. **Epit.** E.VI. 20-21.

⁵⁸ Apollod. II.8.2.

Khaeronea'lı tarihçi Plutarkhos (MS 46-120), MÖ 734'te meydana gelen tanrısal sebepli bir salgından bahsetmiştir. Kendisi Peloponnesoslu'ların kralı olmayı ve Argos'u ise diğer tüm şehir devletlerinin lideri yapmayı isteyen Pheidon'un, bu planını açıkladığı arkadaşlarından olan Habron'un, Acteon isimli torunu yakışıklı, mütevazı bir gençti. Vebanın sebebi Acteon'un öldürülmesi ile alakalıydı. Plutarkhos Amatoriae Narrationes adlı eserinde vebadan şöyle bahsetmektedir:

*“Çok geçmeden şehir veba salgını ve kuraklıktan etkilendi. Korinthoslular yardım konusunda kehanete danıştı. Kehanet, Poseidon'un öfkesinin Acteon'un ölümüne sebep olanlar cezalandırılmadıkça dinmeyeceği üzerineydi.”*⁵⁹

II.3. MÖ 6. Yüzyılda Veba Salgını

Eski Yunan felsefesinin tarihini aktaran kitabıyla tanınan biyografi yazarı Diogenes Laertios, (MS 180-240) MÖ yaklaşık 6. yüzyılda Atinalı'lara saldıran bir vebadan bahsetmiştir;

*“Atinalı'lara veba tarafından saldırıldığında, Pythian rahipleri şehri arındırmayı teklif etti, onlar Niceratus'un oğlu Nicias tarafından komuta edilen bir gemiyi Epimenides'in yardımına danışmak için Girit'e gönderdiler. Ve o 46ncı olimpiyat zamanında (MÖ 595-592) geldi, şehirlerini arındırdı. Epimenides vebayı şu şekilde durdurdu: O kimisi beyaz kimisi siyah koyun aldı ve onları Areopagus'a götürdü; ve orada istedikleri yere gitmelerine izin verdi; onları takip edenlere her birinin yattığı yerleri işaretlemeleri ve orada yerel tanrıçaya bir kurban sunmaları talimatını verdi. Böylece veba salgınının ortadan kalktığı söylendi. Bu nedenle bugüne kadar Attika'nın farklı bölgelerinde, bu kefaretin anıları olan, üzerlerinde herhangi bir ismin yazılı olmadığı sunaklar bulunabilir. Bazı yazarlara göre o, vebaya Cylon'un şehre getirdiği kirliliğin sebep olduğunu ilan etti ve vebanın ortadan nasıl kaldırılacağını onlara gösterdi. Sonuç olarak, iki genç adam Cratinus ve Ctesibius öldürüldüler ve şehir beladan kurtuldu.”*⁶⁰

II.4. MÖ 5. Yüzyılda Veba Salgını

⁵⁹ Plut. Amat. narr. II.

⁶⁰ Diog. Laert. I.10;

Paus. I.14'e göre, Lacedaemonlu'lar için vebayı önleyen Thales (=Giritli Thaletas), Epimenides ile akraba değildi ve farklı şehre aitti. Lakedaemonlu'lar için onun hakkında şiir besteleyen Kolofonlu Polymnastus'a göre Epimenides Knossos'tan, Thales Gortyn'dendi.

Herodotos, MÖ 493'te Khios'ta meydana gelen salgınından şöyle bahsetmiştir;

*“Bir kentin başına büyük yıkımlar gelmeden önce, genellikle bunu haber veren şeyler olur. Khios'un başına gelecekler de önceden belli olmuştu. Delphoi'yle koro olarak gönderdikleri yüz gençten yalnız ikisi geri dönebilmişti; geri kalan doksan sekizi, o zaman patlak veren vebaya yakalanıp ölmüşlerdi.”*⁶¹

Ayrıca Herodotos MÖ 479'da Persia'ya dönen Kserkses'in ordusunda meydana gelen veba ve dizanteri salgınlarından da bahsetmiştir;

*“Kserkses, Mardonios'u Thessalia'da bıraktı. Sıkı yürüyüşler Hellespontos'a doğruldu ve kırk beş günde gemi, köprüye ulaştı; aslına bakılırsa, yanındaki artık bir korkuluk orduydu. Yolunun geçtiği her yerde halkı soyuyor, karnını doyurmak için ürününü elinden alıyordu; tahıl bulamazsa bütün bölgeyi yoluyor, ot, ağaç kabuğu, yaprak, yabani ağaç, yemiş ağacı ayırmadan eline geçen her şeyi ağzına atıyordu; hiçbir şey bırakmıyordu, açlık gırtlığına sarılmıştı. Yol boyunca veba ve dizanteri bütün orduyu kırdı geçirdi. Kral hastaları geçtiği kentlerde bırakıyor, bakılmaları ve beslenmeleri için emirler veriyordu; bunları böylece Thessalia'ya, Siris'e, Paionia'ya serpeledi.”*⁶²

Atina'nın altın çağı MÖ 480-414 yılları arasında sona erdi ve batı Akdeniz'de Roma ve Kartaca hakimiyet için mücadele etti. Akdeniz kıyı şeridinin mikroparazitik temeldeki istikrarsızlığı, bölgeyi bulaşıcı hastalıklara karşı savunmasız hale getirdi, ancak MÖ 5. ve 4. yüzyılda yaşayan Koslu hekim Hippokrates Akdeniz'i kasıp kavuran, kızamık, çiçek ve bubonik veba (hıyarcıklı veba) gibi salgınlara aşına değildi. Ancak öyle görünüyor ki hastalığın gerçek bir salgınına hiç şahit olmamakla beraber bubonik vebanın semptomlarına aşınaydı. Hippokrates Aforizmalar'ında bubonlara atıfta bulunur.⁶³ O burada özellikle “βουβών” kelimesini kullanır ancak insan vücudunun neresinde meydana geldiğinden bahsetmez. Hippokrates bubonik vebayı biliyordu ancak salgın formunda bilinmiyordu. Yaşamı boyunca böyle bir salgın olmuş olsaydı, onu tanınabilir terimlerle açıklardı.⁶⁴ İtalya doğumlu doğa bilimci, filozof ve yazar olan Gaius Plinius Secundus, (MS 23-79) otuz yedi kitaplık ansiklopedi

⁶¹ Hdt. VI.27.

⁶² Hdt. VIII.115.

⁶³ Bir bubo'yu takip eden ve bir günden fazla süren ateşlerin hepsi kötüdür.

“Οἱ ἐπὶ βουβῶσι πυρετοί, πάντες κακοί, πλήν τῶν ἐφημέρων”.

⁶⁴ E. Truter, 1988, s.53.

niteliği taşıyan *Naturalis Historia* (=Doğa Tarihi) adlı eserinde Hippokrates'in vebayı Illyria'dan gelmeden önce ve geldikten sonra tahmin ettiğini ve çeşitli şehirlere öğrencilerini yardım etmeleri için gönderdiğini söyler.⁶⁵

MÖ 431'den önceki dönemlerin kaynaklarını inceledikten sonra vebaya dair çok az pozitif kanıtın olduğunu söyleyebiliriz. Görünüşe göre yalnızca Hipokratik yazılar vebanın antik dönemlerde bilindiğini kanıtlar. Atina vebasına kadar veba salgınının oldukça bulaşıcı bir hastalık olarak açık ve net bir tanımına rastalayamıyoruz.

Antik dünyada salgın hastalıkların ne kadar yaygın olduğunu ve hastalıkların doğasının büyük ölçüde değişip değişmediğini belirlemek zordur. Mevcut metinlerde salgınlara yapılan atıfların yetersizliği, antik dönemde salgınlara çok seyrek olduğuna işaret ediyor, ancak bunlar mutlaka güvenilir bir kılavuz değildir. Pek çok salgın asla kaydedilmemiş ya da salgınlara kanıtları kaybolmuş olabilir. Sonuç olarak salgınlara MÖ 5. yüzyılda daha yaygın hale gelip gelmediklerinden emin olamayız. Salgın hastalıkların yayılımını kolaylaştırabilecek faktörler arasında savaş ve uzun mesafeli ticareti sayabiliriz.⁶⁶

II.4.1. Atina Vebası

Atina MÖ 461-446 yılları arasında Peloponnesos birliğine bağlı kent devletleri ile çatışma halindeydi. MÖ 431 yılı yaz ortasında Arkhidamos Attica'yı işgal etti.⁶⁷ Atinalı'lar Perikles'in tavsiyesi üzerine ailelerini ve mallarını Attica'nın kırsal kesiminden Atina'ya, koyun ve sığırlarını Euboea ve komşu adalara taşıdılar. Bu süreci Diodorus Sicilus, "*Atinalılar, istilacılarla arazide karşılaşmaya cesaret edemediklerinden, levazım eksikliğinden ve vebadan dolayı, geleceğe dair umutsuzlardı.*" şeklinde açıklamıştır.⁶⁸

Şehirde sadece birkaç ev kalmıştı ve çoğunluğu barınmaya yer buldukları her yerde kamp yapmaya mecburdular. Yüksek yaz sıcaklıkları, zayıf ve aşırı yüklü sıhhi tesisler ve aşırı kalabalık, hastalık için ideal bir zemin yarattı.

Atinalı tarihçi ve general olan Thukydides bu dönem için bizim temel kaynağımızdır. Thukydides MÖ 460 yılında doğdu. O MÖ 424/423'te strategos seçildi ve Trakya'ya

⁶⁵ Plin. **NH.** 7.37.

⁶⁶E. Truter, 1988, s.58.

⁶⁷ Thuc. II.19.

⁶⁸ Diod. XII.52.

gönderildi. O MÖ 431 yılında çalışmaları için notlar almaya başladı. Duygularını katmadan, nesnel ve iyi araştırılmış bir biçimde ele aldığı eserinde, Atina vebası anlatımı oldukça benzersizdir. Thukydides'in kendisi de salgın sürecinde enfekte olmuş ancak iyileşmiştir. Veba salgınına sebep olan olayların anlatımı, Sparta'nın Attica'yı tekrar işgal ettiği ve kırsal kesimi harap ettiği, savaşın ikinci yılında Atina'da başlar.⁶⁹

Kapadokyalı hekim Aretaeus, (MS 80/81-130/138) aynı konu üzerine bir yorum yapmıştır;

“Hastalıklar zararlı maddelere benzer ve insanların ateş ve ilaçlardan kaynaklı benzer kusmaları olur. Bu yüzden Atina vebasında meydana gelen şey de mükemmel değildi, bazı insanlar zararlı maddelerin Peloponnesoslu'lar tarafından Pire'deki kuyulara atıldığını sanıyorlardı; çünkü bu insanlar zararlı maddeler ile veba getiren öldürücü hastalığın arasındaki yakınlığı idrak edemedi.”⁷⁰

Thukydides hastalığın sebebinden ziyade belirtileri ve süreci üzerine detaylı açıklamalar yapmıştır;

“O sene ilk zamanlar herkesin sağlığı yerindeydi. Sadece işgalcilerin kimisi hastalanıyordu. Genelde hiçbir ön belirti olmuyordu. İnsanlar sağlıklıyken birdenbire ateşleri çıkmaya başlıyor, gözleri yanıyor, boğaz ve dilde kanlanma oluyor, nefes alıp vermede düzensizlik yaşıyor, ağızda kötü bir koku oluyordu. Daha sonra göğüste şiddetli bir ağrı başlıyordu. Bununla beraber gelen öksürüğü midedeki akıl almaz ağrılar takip ediyordu. Hekimler burada bir safra kanaması yaşandığını belirtirler. Hastaların bir kısmı bundan sonra kusmaya başlıyorlardı. Bir kısmı kusmuyor ve hıçkırığa başlıyordu. Hıçkırık kimi hastalarda uzun sürerken kimilerinde kısa süre sonra dinliyordu. Hasta dışarıdan bakıldığında çok ateşli görünmüyordu. Ancak içten içe oldukça yanıyorlardı. Deri kırmızıya dönüyor ve pürüzlü bir hal alıyordu. İnsanlar ateş sebebiyle en hafif giysileri bile giyemiyordu. Hastalar o kadar çok yanıyorlardı ki kendilerini soğuk su kuyularına atmak istiyorlardı. Kendilerine iyi bakılmayanlar gerçekten de böyle yaptılar. Fakat ne kadar çok su içseler de rahatlayamadılar. Ayrıca vücutta daimi yorgunluk hali ve susuzluk hissediliyordu. Yedi veya dokuz gün içinde hastaların birçoğu ölüyordu. Eğer bu kısmı atlatmayı başarırlarsa bu kez de hastalık

⁶⁹ E. Truter, 1988, s.59.

⁷⁰ Aret. SA I.7.

bağırsaklara iniyordu. Ardından şiddetli bir ishal başlıyor ve bu aşamada yaşamlarını kaybediyorlardı. İlk zamanlar baş kısmında başlayan bu sıkıntılar zaman içinde vücudun tamamına yayılıyordu. Kimi zamanlar hastalık cinsel organlardan, ayak ve ellerin en uç noktalarına kadar bile ilerliyordu. Bazen insanlar bu uzuvlarından bazılarını kaybederek hastalıktan kurtulmak yoluna gidiyorlardı. Bu arada gözlerinden olanlar bile oldu. Hastalıktan kurtulanlar da bilinçlerini kaybediyorlar, kendilerini ve akrabalarını tanıyamıyorlardı. Bu öylesine bir hastalıktı ki bugüne kadar hiç görülmediği şekilde insanları etkilemişti. Hastalığın şiddeti ve etkileri hakkında bir örnek daha vereceğim. Ölen insanların yakınlarına gelen kuşlar onlara dokunmuyordu. Zaten dokunan hayvanlar da kısa süre sonra ölüyordu. Böylece etraftaki ölümlerin yakınlarında hiçbir hayvan kalmamıştı. Bu durumun en iyi örneği de insanlara sokulgan bir hayvan olan köpeklerde gözlemlenmekteydi. Hastalardaki belirtiler değişmekle beraber ortak noktalar bunlardı. İnsanlar bilindik başka hastalıklara yakalanmıyorlardı. Yakalananlar da kısa zaman içinde veba oluyorlardı. İnsanlar dikkat edilmezse ya da aşırı derecede dikkatli davranılırsa ölüyorlardı. İlaçların da faydası görülmemişti. Bir şeye iyi gelen ilaç başka bir şeye kötü geliyordu. Zayıf ya da şişman fark etmeksizin herkes bu hastalıktan etkilendi. Hangi tedavi yöntemleri uygulanırsa uygulansın çare bulunamıyordu. En kötüsü de hastalığa yakalanan insanların tüm umutlarını kaybetmeleriydi. Kısa bir süre içinde de hastalık diğer insanlara bulaşıyor ve böylece toplu ölümler gözlemleniyordu. Ölümün birçoğu bu şekilde gerçekleşti. Öte yandan hastalıktan duyulan korku aynı zamanda insanların yalnız bırakılmasına da yol açtı. Bu nedenle çok sayıda ev boşalmıştı. Bir de cesur olanlar vardı. Bunlar hiçbir şeyi umursamadan dostlarının evine giderek yardımcı olmaya çalışıyor fakat arkadaşlarıyla aynı sonu paylaşıyorlardı. Evlerin içindeki insanlar da artık hastaları dinlemekten bıkmışlardı. Sadece hastalığa yakalanıp onu yenmiş olanlar, hastalara acıyarak davranıyorlardı. Çünkü onlara yeniden bulaşma riski yoktu. Hatta iş öyle bir duruma gelmişti ki o sıralar hastalıktan kurtulmayı başarabilenlerin gelecekte de hiçbir hastalığa yakalanmayacakları inancı yaygınlaşmıştı. Kırsal alanda yaşayanların kente göç etmeleri hastalığın boyutunu arttırmıştı. Çünkü buralarda hastalık daha da yaygındı. Havanın sıcak olduğu yaz aylarında insanlar evlerinde berbat bir şekilde ölmekteydiler. Ölülerin cesetleri üst üste yığılıyordu. Ölmek üzere olan insanların kuyuların etrafında susuzluklarına bir çare bulmak üzere üşüşükleri görünüyordu. Tapınaklarda ölenlerin cesetleri hiç kimse tarafından kaldırılmıyordu. Salgın öylesine yayılmıştı ki insanların tanrısal ve kutsal şeylere karşı olan saygılarında azalma meydana gelmişti. Mezarlar ve cenaze törenleri ile ilgili gelenekler ortadan kalkmaya başladı. İnsanlar rastgele bir şekilde gömülmeye başlandılar. Mezarlara

gereken eşyalar bile konulmaz olmuştu. Kimileri alelacele ölümlerin yakılması için cesetleri yığıyorlar, kimileri de ölümleri bunların üzerine atıp hemen olay yerinden uzaklaşıyorlardı.”⁷¹

Thukydides’in eserinde bubonlardan hiç bahsetmediği görülür. “ἔλκος” un iltihap yapan bir bubon olarak çevrilebildiğini ve düzenli olarak bubon şişliğini belirtmek için kullanıldığı ileri sürülmüştür. MS 2. yüzyıldan itibaren “ἔλκος” terimi “βουβών” terimi ile yer değiştirmiştir. Eğer MÖ 5. yüzyıldan MS 2. yüzyıla kadar tıp yazılarında ἔλκος” terimi “βουβών” anlamına geliyorsa, tüm vebalar bubonik olarak varsayılabilmelidir. Thukydides “ἔλκη” nin görünümünden ziyade kendisinin ve diğer hayatta kalanların yaşadığı rahatsızlıklar üzerine yazmıştır ve evcil hayvanlar arasındaki veba kaynaklı yüksek ölüm oranından hiç bahsetmemiştir. Bir başka deyişle Thukydides’in bahsettiği hayvanlar, köpekler ve yırtıcı kuşlar, insanları etkileyen salgından hayatlarını kaybetmedi. Bubonik veba sıçanları ve diğer evcil hayvanları yoğun bir şekilde etkiledi ancak Thukydides bu durumdan hiç bahsetmemiştir. Thukydides yalnızca hayvanların ölü bedenlere yaklaşmadığından ancak görünüşte oldukça sağlıklı olduklarından ve sadece cesetleri yiyen köpeklerin öldüğünden bahsetmiştir.⁷²

Plutarkhos, Thukydides’in Atina vebası açıklamaları üzerine bir yorum yapmıştır;

“Thukydides tanımladığı Atina vebasının yeni bir hastalık olduğunu düşünüyordu çünkü kuşlar ve yırtıcı hayvanların ölü bedenlere dokunamadığını söylüyordu.”⁷³

Thukydides, veba salgınını Atina ile sınırlı olmadığını söylemiştir. Archidamos hala Attica’dayken Perikles Peloponnesos’a deniz üzerinden bir saldırı planladı. Yüz gemilik bir donanma ve yanında dört bin Atinalı hoplit ve üç yüz süvari vardı. Ancak ordu içinde veba salgını büyük ölçüde yayılmıştı ve Thukydides durumu şu şekilde belirtmiştir;⁷⁴

“Peloponnesoslular ve Atinalıların birbirlerinin topraklarına yaptıkları saldırılar süresince vebadan dolayı toplu ölümler devam etti.”⁷⁵

⁷¹ Thuc. II. 49-52.

⁷² Truter, E., 1988, s.63.

⁷³ Plut. **Quaes. Conv.** VIII.9.

⁷⁴ Thuc. II.56.

⁷⁵ Thuc. II.57.

Thukydides Atina vebasının Atina halkı üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkisine değinmiştir;

“Hastalığın yaygınlaşması kentte bazı başka sorunların da ortaya çıkmasına neden oldu. Örneğin kısa bir süre için ölen zenginlerin mallarından yararlanan bazı fakirlerin zenginleştikleri görüldü. Zenginleşen insanlar da başka zevklerin ve kazanç kapılarının peşinden gitmeye başladılar. İnsanlar artık ahlaklı bir yaşam sürmek istemiyorlardı. Çünkü ne kadar süre yaşayacakları belli değildi. Böylece insanların hoşlarına gidecek her şeye ulaşma yolları faydalı bir şey olarak görülmeye başlandı. Artık insanlar tanrılardan da korkmaz olmuşlardı. Çünkü dindar olanlar da olmayanlar da salgından nasibini almışlardı. Suç işleyenlerin yaptıklarının hesabını verecekleri kadar uzun bir süre hayatta kalamayacaklarına inanılıyordu. İnsanlar yargı kararlarını önemsemeksizin sadece içinde buldukları anın tadını çıkarmaya çalışıyorlardı.”⁷⁶

Plutarkhos eserinde salgının psikolojik boyutundan söz etmiştir;

“Ruh hastalığı beden hastalığından daha kötüdür. Çünkü bedensel olarak hasta olan kişi sadece acı çeker ancak ruh hastalığı olan kişi hem acı çeker hem de hasta olur. Ancak niçin ruh hastalıklarının çokluğunu anlatmaya ihtiyaç duyuyorum? Çünkü şu anki durum akla onları getiriyor. Forum ve mahkeme etrafındaki geniş ve karışık kalabalığı görüyor musun? Bu kişiler ne ülkelerinin tanrılarına kurban sunmak için, ne birbirlerinin kutsal ritüellerini paylaşmak için, ne Lydia'nın ilk meyvelerini Iupiter Ascraeus'a sunmak için ne de ortak cümbüş ve festival gecelerinin usulü ile Bacchus'un dini törenlerini kutlamak için bir araya geldiler. Asya'yı yıllık olarak ziyaret eden büyük bir veba salgını onları bir araya getiriyor. Bir arada bir nehir gibi akan yoğun kalabalık pazar yerinde sel gibiydi.”⁷⁷

Romalı şair ve filozof Titus Lucretius Carus, (MÖ 95-55) didaktik nitelikli şiirinde Atina vebasının sürecini detaylı bir şekilde anlatmıştır;

*“Atina tarlalarını bir zamanlar
Böylesine bir salgın kırıp geçirdi, yolları
Çöle çevirdi, yok etti nice Atinalı'yı!*

⁷⁶ Thuc. II. 53.

⁷⁷ Plut. Animine an corp. 4.

*Mısır'ın yüreğinden doğdu ve aşarak havayı
Azgın denizi, kasıp kavurdu Atina halkını:
Bölük bölük boyun eğdiler vebaya
Ve ölüme. Önce baktılar, ateş gibi
Yanıyordu alınları, sonra gözleri
Döndü kan çanağına. Derken boğazları
Kapkara kesildi, kanlarını yuttular.
Urlar tıkadı ses borusunu, gırtlığı.
Ruhun sözcüsü dil, acıdan bitkin
Kımıldayamaz oldu, sertleşti, kan sızdırdı.
Sayrılık göğsüne indi sonra kurbanın,
Yaslı yüreğine yerleşti. O zaman işte
Temelinden sarsıldı yaşamın korunağı.
Ağzından çıkan soluk, çürümüş
Bir kadavra gibi leş kokuluydu.
Ruh ve bedenın kuvveti kesildi gitgide.
Ölüm eşikteydi. Durmaksızın arttırıyordu
Buran sancı dayanılmaz acıyı; çığlıklar,
İniltilere karışıyordu. Sayrı beden
Sarsılıyordu gece gündüz öğürtülerle
Ve her kas, her sinir yıpranıyordu gitgide.
Tükeniyordu bitkinlikten. Bedenin yüzeyinde
Aşırı bir ateş yoktu; ılıktı dokununca;
Ama beden kıpkızıldı tepeden tırnağa,
Yaralarla kaplıymışçasına. Sanki
Çıban sarmıştı her yanını. Oysa
Tutuşuyordu iç organlar -kemikler bile-
Kor düşmüştü çaresiz kurbanın karnına,
Değemiyordu yumuşacık örtüye bile.
Serinlikti, serinlemektı tek isteğı.
Kimi, soğuk suya sokuyordu yanan bacaklarını,
Çırılçıplak atılıyordu kimi dalgalara.
Kimi kuyuya bırakıveriyordu bir tepeden kendini.
Dili acıdan sarkmış. Bu susuzluğa,*

*Bu dinmeyen, içlerini kavuran susuzluğa
Bir iki damla serinliyi sağanağın verdiği.
Evet, azalmıyordu çile. Gövde bitikti.
Yatağın yanında bekleşenler, usulca,
Korkularını açığa vurmaktan konuşuyordu.
Ama o kanlı, fal taşına dönmüş gözler
Kapanmak bilmiyordu, izliyordu.
Ölüm belirtileri geldi ardından: ve acıdan,
Korkudan çıldırdı ruh: kaşlar çatıldı,
Hummayla kasıldı yüzler, kulaklar
Dinmeyen uğultularla çınıladı;
Soluk kesik kesikti ya da
Ağır ağır çıkıyordu, güçlükle.
Enseden parıltılı bir ter boşandı ansızın
Sarı renkte. Tuz tadında ince bir balgam
Sert bir öksürükle söküldü boğazdan.
Sinirler seyirdi, eller titredi ve ayaklardan
İnatçı bir ürperti yükseldi yukarı, usulca
Son an geliyordu; burun delikleri büzüldü,
Sivrildi burnun ucu ansızın, gözler söndü,
Şakaklar çöktü; ten soğuktu, sertti.
Dudaklar ayrıkta ve sarkıyordu.
Alın şişmişti, gergindi. Çok geçmeden
Kasıldı kaldı eller ayaklar. Güneşin ya
Sekizinci yakışında ya dokuzuncu meşalesini
Can veriyordu kurbanlar.
Bu sondan kaçarlarsa, tiksiniş çıbanlarla,
Barsaklarından durmadan sızan kara sıvıyla,
Sürüncemeli bir ölüme gün giymişlerdi.
Bazen tıkalı burun deliklerinden boşalan
Pıhtılı kan ve onulmaz baş ağrısı
Ansızın bastırıp götürdü yaşam gücünü.
Atlatsa da bu ölümcül kanamayı,
Kaslarına, sinirlerine, üreme organlarına*

*Sinsice yürüyordu sayrılık. Kimileri
Ölüm korkusuyla hadım ettiler kendilerini,
Böyle kurtardılar canlarını. Kimileriye,
Elden ayaktan yoksun bir yaşam sürdürdüler:
Ölüm korkusu baskındı öylesine.
Kimileriniyse unutulmuş bekliyordu pusuda,
Adlarını anımsamadılar bile.
Cesetler, gömülmeden, üst üste yığılıyorlardı.
Ama leş kargaları ve alıcı kuşlar bile
Kaçıyorlardı leş kokusundan, yanaşamıyorlardı;
Bir lokma alanlarsa ölüyorlardı hemen.
Hiç kuş yoktu ortalıkta. Ormandan
Çıkıp gelmiyordu yağmacı hayvanlar. Veba
Kasıp kavurmuştu çoğunu. Özellikle
İnsanın sadık yardımcısı köpekler
Doldurmuştu sokakları; çırpınıyor, tutmaya
Çalışıyorlardı vebanın çekiştirdiği canı.
Kimse yas tutmuyordu ölenin ardından.
İlaca güven yoktu; değişiyordu kişiye göre;
Kimine dirim veren, yeniden baktıran gökyüzüne
Öldürücü geliyordu bir başkasına.
En üzücüsü de kendini sayrı sanan kişi
Yılğınlaşıp umutsuzluğa kapılıyordu hemen.
Ölüm cezasına çarptırılmışçasına,
Can veriyordu daha ölümü beklerken.
Durmaksızın bulaşıyordu obur veba; davar
Gibi. Sürüler gibi çaresizdi kurbanlar.
Ölümün kol gezmesinin şuydu nedeni:
Yaşama, gereğinden çok tutkun olanlar,
Ölümden de o oranda korkarak, kaçıyor
İlgilenmiyordu yakınlarının sayrılığıyla.
Ama bu ölümcül umursamazlık sonucu
Onları da cezalandırıyordu aynı ölüm;
Kimsesiz ve her türlü yardımdan yoksun*

Aşağılayıcı ölüm, dayanılmaz acısıyla.
Ne ki, yatağın başında dikilenler,
Sayrılık kapanlar ve ölenlerin
Yakınmalarını yiğitçe dinleyenler de vardı.
Ölüm en iyi kişileri böyle avladı.
Telaşla atılıyordu ölenler bir çukura.
Cenaze dönüşü ağlanıp sızlanılıyordu.
Yataklara düşülüyordu üzüntüden.
Ölümün, sayrılığın, yasın değmediği
Tek kişi kalmamıştı o günlerde.
Çobanlar, sığırtmaçlar, dirençli orakçılar da
Katılmışlardı kurbanlar arasına.
Gövdeleri üst üste yığılmıştı kulübelerde
Yoksulluğun ve sayrılığın elbirliğiyle.
Cansız yavruların üstünde görüyordun
Cansız ana babayı. Ölü ana babaların üstünde
Debelenip son soluklarını veriyordu çocuklar.
Köylüklerden kentlere taşınıyordu veba
-Koşuyordu, kaçüyordu köylüler,
Kente birlikte getiriyorlardı vebayı da-
Duvarlarla kısıtılmış yapılara üşüşüyorlardı.
Ölüm üst üste diziyordu onları. Yollarda
Çeşme başlarında da tatlı su özlemiyle
Kıvrılıp kalmıştı susuzlar. Alanlarda,
Sokaklarda bitkin gövdeler yarı canlı
Kirli paçavralara sarılı,
Pislik içinde ölüyordu:
Tiksiniç yaralara, toza toprağa bulanmış
Kemiklerini, kuru bir deri örtüyordu.

Tapınaklar baştan başa cesetle dolmuştu,
Ölüler almıştı ziyaretçilerin yerini;
Acının, ağrının yakınlığı
Azaltmıştı tanrı korkusunu.

*Eski gömme töresi silinmişti birden bire.
Korkusuyla başbaşaydı halk. Her biri
Koşullar elverdiğince gömüyordu ölüsünü.
Yoksulluk sonucu, ya da
Beklenmedik bir ölümle karşılaşınca,
Ölmedik deneylere girişiyordu kişioğlu
Kandaşlarını başkaları için yığılmış
Odun kümelerine fırlatıyordu,
Ateşe veriyordu çığlıklarla.
Bu kavgalarda ne kanlar döküldü;
Seven, sevdiği ölüyü bırakmadı ama.”⁷⁸*

Diogenes Laertius, bu dönemde Atinalı filozof Sokrates’in salgından kaçan tek kişi olduğunu söylemiştir.⁷⁹

Atina vebasının uzun süreli etkisi, Atina’nın gücü düşene kadar devam etmiştir. Atinalı’lar Lacedaemonluların Attica’ya gerçekleştirdiği ikinci saldırı sonrasında onlarla barış anlaşması müzakere etmeye çalıştı ancak Lacedaemonlular ilgilenmedi. Sonuç olarak öfkeli Atinalı’lar savaş için Perikles’i suçladılar. MS 428 yılında Perikles bu salgında hayatını kaybetti.⁸⁰

Pausanias, MÖ 415 yılında Kleonai kentinin sakinleri arasında patlak veren vebadan bahsetmiştir;

“Veba tıpkı Atinalılar’da olduğu gibi, Kleonai sakinlerinin başına bela oldu ve yükselen güneşe bir keçi kurban edilmesi gerektiği kehanetine itaat ettiler. Böylece belaya bir son verildi ve Apollon’a bronz bir keçi gönderildi.”⁸¹

⁷⁸ Lucr. VI. 1135-1283.

⁷⁹ Diog. Laert. II.5.

⁸⁰ Truter, E., 1988, s.69.

⁸¹ Paus. X.11.

Şimdi odak noktası Doğu Akdeniz'den Sicilya'ya taşınıyor. Hem Thukydides hem de Diodorus Sicilus kısa birer paragrafta MÖ 413'te Syrakusae hakimiyeti üzerine mücadele ederken, Atina kampını vuran bir veba salgınından bahseder;

Atinalı tarihçi ve general Thukydides (MÖ 460-400)'in anlatımı şu şekildedir;

*“Atinalı komutanlar savaşı neden kaybettiklerini hem de askerlerin cesaretlerini nasıl yeniden kazanabileceklerini konuşmak için toplandılar. Başarısız olduklarını biliyorlardı, aynı zamanda askerlerin de Sicilya'da bulunmaktan dolayı mutsuz olduklarını görüyorlardı. Hava koşulları çok kötüydü. Aynı zamanda etrafta bulunan bataklık bir hastalık yuvası gibiydi. Durumları tam anlamıyla umutsuzdu.”*⁸²

MÖ 1. yüzyılda Sicilya'da doğmuş olan tarihçi Diodorus Sicilus'un, MÖ 56 yılında Sicilya'da çalışması üzerine düzenleme yaparken, bu olay için Thukydides'in anlatımından yararlanmış olması oldukça muhtemeldir;

*“Atinalılar'ın işleri şimdi daha da kötüye gitti ve bir veba dalgası kampı vurdu çünkü bölge çok bataklıktı, onlar bir araya gelip bu durumla nasıl baş edeceklerini konuştular.”*⁸³

Sayırsız yenilgilerle birlikte, Atinalılar seferi bırakıp Yunanistan'a geri dönmeye karar verdiler.

Diodorus Sicilus, MÖ 406 yılında Hannibal Mago'nun Agrigento seferinde ordusuna anıt ve mezarları yıkmasını emretmesi sonucu, orduda bir veba salgınının meydana geldiğinden bahsetti. Orduda pek çok kişi bu salgından hayatını kaybetti. Hayatını kaybedenlerin arasında Hannibal de vardı.⁸⁴

MÖ 5. yüzyılda Kartaca, Fas ve Cezayir kıyılarında yeni yerleşim yerleri kurarak kontrol alanını genişletti. Ancak Yunan müdahalesi Sicilya üzerindeki etkisini kısıtlamıştı ve

⁸² Thuc. VII.47.

⁸³ Diod. XIII.12.

⁸⁴ Diod. XIII.86.

Kartaca kontrolü adanın güneybatı köşesiyle sınırlı kalmıştı. Syrakusae ve Kartaca arasındaki savaş MÖ 409'dan itibaren neredeyse yüzyıldır hız kesmeden devam etti.⁸⁵

II.5. MÖ 4. Yüzyılda Veba Salgını

MÖ 398'de Syrakusae ile Kartacalılar arasında yapılan anlaşma sonucunda Kartacalılar Libya'ya doğru ilerlerken ordusunun yarısından fazlasını vebadan kaybetti. Salgın o kadar şiddetliydi ki Kartacalıların müttefiklerini de vurdu.⁸⁶

MÖ 396'da Kartaca'nın Syrakusae kuşatması sırasında Kartaca ordusunda bir salgın yayıldı. Bu salgının sebebini ve sürecini Diodorus Sicilus anlatmıştır;

“Kartacalılar banliyöyü ele geçirdikten ve Demeter ve Core tapınağını yağmaladıktan sonra, veba salgını orduyu vurdu. Tanrının etkisiyle gönderilen felakete katkıda bulunan sebepler de vardı: yılın, vebanın en üretken olduğu zamanında ve yazın hava aşırı derecede sıcak olduğunda sayısız insanın bir arada toplanması. Ayrıca felaketin yoğun olmasında mevcut olduğu yerin kendisinin de sorumlu olduğu muhtemeldir; eski bir sefer sebebiyle aynı kampı işgal eden Atinalılar da veba salgınından büyük sayıda insan kaybetti, çünkü bölge bataklık ve çukurdu. Öncelikle, gün doğumundan önce, suların rüzgarından oluşan soğuk nedeniyle, vücutları titriyordu, ancak günün ortasında sıcaklık boğuyordu, tıpkı dar bir alanda çok sayıda kişinin bir arada toplandığında olduğu gibi. Veba ilk olarak Libyalılara saldırdı ve pek çoğunu öldürdü. Başlangıçta ölümleri gömdüler, ancak daha sonra hem çok sayıda ceset olduğundan, hem de veba tarafından ele geçirilmeye elverişli olduklarından dolayı insanlar hasta kişiye⁸⁷ yaklaşmaya cesaret edemediler. Hatta hasta bakıcılık bile bu durumda ihmal edildiğinde, felaketin çaresi yoktu. Gömülmemiş ölümlerin kötü kokusu ve bataklıklardan gelen mikroplu hava sebebiyle, veba bir nezle⁸⁸ ile başladı; daha sonra boğazda bir şişme oluştu; aşamalı şekilde yanma hissi, sırtta kas ağrıları, uzuvlarda yoğun bir his ortaya çıktı; daha sonra sancılı ishal ve vücudun tüm yüzeyine sivilce kabarcıkları eklendi. Çoğunlukla hastalığın süreci bu şekildeydi; ama bazıları hafızalarını tamamen kaybetti ve delirdi; akıl dışı hareket ederek tüm kampı dolaştılar, karşılaştıkları herkese vurdular. Genelde hastalık ortaya çıktığı gibi, hastalığın şiddetinden ve ölümün hızından dolayı hekimlerin müdahalesi bile hiçbir işe

⁸⁵ E. Truter, 1988, s.73.

⁸⁶ Diod. XIII.114.

⁸⁷ ya da ölüye.

⁸⁸ Antik Yunanca'da : κατάρροϋς.

yaramadı; çünkü ölüm beşinci gün ya da en geç altıncı günde gerçekleşirdi, böyle korkunç ıstırapların arasında, hepsi kutsanmış olarak savaşta yenik düşenlere baktı. Hastayı yanında izleyenlerin hepsi, veba tarafından vuruldu ve böylece hastaların çoğu perişan oldu çünkü hiçbiri talihsizliğe yardım etmeye istekli değildi. Çünkü sadece birbirini terk etmekle kalmadılar, ayrıca arkadaşlar ve hatta kardeşler bile birbirlerini kurban etmeye zorlandı.”⁸⁹

Semptomlar, hastalığın karakteristik bir işareti olan sırt, kol ve bacaklardaki yoğun ağrılar, çiçek hastalığının semptomlarıyla yakından benzerdir.

Zinsser bu salgının Atina vebasıyla oldukça benzerlik gösterdiğini söyler. İki salgının arasında kırk yıldan daha az bir süre olması gerçeği, aynı hastalık olduğu ihtimalini yüksek kılıyor.⁹⁰

Livius tarafından bahsedilen⁹¹ MÖ 313’te Poetelium’daki salgın dışında, MÖ 212 yılına kadar Sicilya’da patlak veren bir salgın kanıtı yoktur.

MÖ 300 yılında Levant bölgesinde bir salgın meydana geldi. Salgın MS 60 yılında dünyaya gelen Efesli hekim Rufus tarafından ele alınmıştır. Bu muhtemelen bubonik vebanın antik dünyada varolduğuna dair ilk kanıttır. Rufus’un anlatımıyla bubonik veba şu şekilde seyretnmiştir;

“Ölümcül olarak adlandırılan bubolar özellikle Libya, Mısır ve Suriye’de beklenmedik bir şekilde karşılaşılabilen, akut ve çoğu zaman ölümcüldür. Dioscurides ve Posidonius veba üzerine çalışmalarında detaylı bir tanım vermiştir. Onların zamanında Libya’da yaygındı, yüksek ateş, acı veren ağrı, şiddetli bünyesel rahatsızlık, deliryum gibi şikayetler oluşturur. İltihaplanmayan sert bubolar sadece vücudun genel bölgelerinde değil, aynı zamanda diz arkasında ve dirseğin kıvrımında da görülür.”⁹²

⁸⁹ Diod. XIV.70-71.

⁹⁰ Zinsser, H., **Rats, Lice and History**, London, 1935, George Routledge and Sons, Limited, Broadway House, 68-74, Carter Lane, E.C., s.125-126.

⁹¹ Livy. IX. 28.

⁹² E. Truter, 1988, s.75.

II.6. Yunan Mitolojisinde Veba

Apollodorus Herakles'in dokuzuncu görevinden bahsederken, Troia kentinde meydana gelen bir salgından bahsetmiştir;

“Herakles’e verilen dokuzuncu görev Hyppolyte’nin kemerini almaktı. O Thermodon nehri civarında yaşayan, savaşta mükemmel olan amazonların kraliçesiydi. Onlar erkek gibi erdemli yetiştiler ve eğer onlar karşı cinsle ilişki aracılığıyla çocuklar doğurdularsa, dişileri yetiştirdiler; mızrak atmayı engellemesin diye sağ göğüslerini keserledi, ancak sol göğüsleri dururdu, böylece emzirebilirlerdi. Artık Hippolyte diğerlerine karşı üstünlüğünün göstergesi olarak Ares’in kemerine sahipti. Herakles bu kuşağı getirmesi için gönderildi çünkü Eurystheus’un kızı Admete onu almak istedi. Böylece o tek bir gemide bir grup gönüllü arkadaş ile birlikte Paros adasına doğru yelken açtı, Eurymedon, Chryses, Nephalion ve Philolaus yani Minos’un oğullarının yaşadığı Paros adasına doğru yola koyuldu. Ama o şanstır ki, gemidekilerden iki tanesi karaya çıkartıldı ve öldürüldü. Buna öfkeli olan Herakles, Minos’un oğullarını olay yerinde öldürdü ve gerisini yakından kuşattı, böylece o kuşatmayı kaldırdı, Minos’un oğlu Androgeus’un oğullarını yani Alcaeus ve Sthenelus’u gemiye alarak, Mysia’ya Lycus’un mahkemesine geldi ve onun tarafından ağırlandı; ve onun ve Bebryces kralı arasındaki bir savaşta Herakles Lycus’un tarafını tuttu ve diğerlerinin içinde Amycus’un kardeşi kral Mygdon’u öldürdü. Bebryces’ten pek çok arazi aldı ve Lycus’a verdi.

Themyscyra limanına yanaştıktan sonra onun yanına uğrayan ve niçin geldiğini soran Hippolyte’ye bir kemer vermeye söz verdi. Ancak Hera, gelen yabancıların kraliçeyi taşıdığını söyleyerek bir amazon benzerliğinde bir aşağı bir yukarı gitti. Böylece at sırtında kucak kucak silahlanmış amazonlar gemiye yüklediler. Ancak Herakles onları silahlı olarak gördüğünde şüphelendi ve Hippolyte’yi öldürerek kemerini çıkarttı. Geri kalanıyla da mücadele ettikten sonra yelkenini açtı ve Troia’ya doğru yola koyuldu.

Şans o ki, şehir Apollon ve Poseidon’un öfkesi ile sıkıntı içine girmişti. Laomedon’un lakaytlığını kanıtlamak istediği için, Apollo ve Poseidon erkeklerin benzerliğini ve Pergamum’u ücret konusunda desteklemeyi üstlendi. Ancak destek verdikleri zaman onlara maaşlarını ödemeyeceklerdi. Böylece Apollo bir veba ve Poseidon ise ova halkını kapayan, bir dalga tarafından taşınan bir deniz canavarı gönderdi.”⁹³

⁹³ Apollod. II.5.

“Tegea’yı geçen Herakles, Aleus’un kızı olduğunu bilmeden Auge’yi baştan çıkarttı. Daha sonra Auge bebeğini gizlice doğurdu ve Athena’nın bölgesine bıraktı. Ancak ülke veba ile heba olmuştu.”⁹⁴

Apollodorus Atina’yı vuran bir salgından aşağıdaki gibi bahsetmiştir;

“Aegeus Atina’ya geldi ve Minos’un oğlu Androgeus’un tüm gelenleri yendiği Panathenion festivalinin oyunlarını kutladı. Aegeus, onu tahrip eden Marathon boğasına karşı gönderdi. Ancak bazıları söyledi ki Thebes’e ziyaret ettikçe Laius’un onuruna yapılan oyunların bir parçası oldu, kıskanç rakipleri tarafından yolu kesildi ve öldürüldü. Ancak ölümünün haberi Minos’a geldiğinde, Paros’taki Graces’e feda ederken çelengi başından fırlattı ve flütün müziği durdu ancak yine de kurbanı tamamladı; bu yüzden bugüne kadar kurbanları çelenk ve flütsüz kurban ediyorlar. Ancak o kısa bir süre sonra, denizin efendisi olarak Athena’ya saldırdı ve Megara’yı ele geçirdi, sonra Pandion’un oğlu kral Nisus tarafından yönetildi ve Nisus’un yardımına Onchestus’tan gelen Hippomenes’in oğlu Megareus’u öldürdü. Artık Nisus kızının hainliği ile öldü. Onun saçının ortasında mor saç olduğu için dışarı çıktığında ölmesi gereken bir kehanet yayıldı; ve onun kızı Scylla Minos’a aşık oldu ve saçını kesti. Ancak Minos kendini Megara’nın efendisi yaptığında geminin kıçına genç kızı ayaklarından bağladı ve onu boğdu. Savaş devam ettiğinde ve o Atina’yı alamadığında Zeus’a Atinalı’ların intikamını alması için dua etti. Şehre kıtlık ve veba uğradığında ilk olarak Atinalılar eski bir kehanete itaat ederek, Hyacinth’in kızlarını yani Antheis, Aegleis, Lytaea ve Orthaea’yı Cyclops Geraestus’un mezarında katlettiler; şimdi Hyacinth, genç kızların babası Lacedaimon’dan geldi ve Atina’ya yerleşti.⁹⁵ Ancak bunun bir faydası olmadığında, kehanetin nasıl teslim edilebileceğini sordular; tanrı Minos’un arzu ettiği

⁹⁴ Apollod. II.7.

⁹⁵ Bir Gortynian Apollon kehanetine göre sadece iki genç kızın gönüllü olarak kurban edilmeyi kabul etmesiyle düzeltilebilen ölümcül veba ve kıtlığı ülkelerinden uzak tutmak için Boeotia’da da Orion’un iki genç kızının kendilerini feda ettikleri söyleniyor. Ant. Lib. 25; Ov. Met. 13.685-699.

Aulis’teki Iphigenia geleneksel kurbanının dahil edilebileceği bu tür efsanelerin sıklığı, daha önce Yunanların, sıradan kurbanların etkisiz olduğu kanıtlandığında, veba ve uzun süreli kuraklıklar gibi acil durumlarda gençleri feda etmek için kullandıklarını destekler.

Ayrıca Strabon Leocorium’dan bahseder. “Veba zamanında Minerva’nın öfkesini dindirmek için kurban olarak babaları tarafından sunulan Leos’un kızları adına adanmış Heroum ya da tapınak.” Strab. IX.1

“Lacedaemon’da büyük veba zamanında onlara her yıl asil bir genç kızın kurban edilmesiyle salgının duracağı kehaneti verildi. Helena kurban edilmek üzere hazırlandı. O sırada uçan bir kartal kılıcı aldı, bir sığır sürüsünün üzerine taşıdı ve bir düvenin üzerine düşürdü. Böylece genç kızın canı bağışlandı. -Aristodemus, in his Third Collection of Fables.” Plut. Para. 35.

ne varsa onu vermeleri gerektiğini söyledi. Minos Minotaurus'a yem olmak için yedi genç ve aynı sayıda silahsız genç kız göndermelerini emretti.”⁹⁶

“Megariyalı'lar ayrıca Coroebus'un mezarına sahiptir. Onun şiirsel hikayesi, eşit şekilde Argos'la ilgili olsa da burada anlatacağım. Onlar Argos'taki Crotopus bölgesinde, Crotopus'un kızı Psamathe'nin, Apollon'a bir oğul doğurduğunu ve babasının korkunç dehşetinde olan çocuğu açığa çıkardığını söylüyorlar. O Crotopus'un çoban köpekleri tarafından bulundu ve tahrip edildi ve Apollon, Argoslu'ları cezalandırması için şehre Vengeance'ı gönderdi. Onlar Coroebus'un Argoslu'ları memnun etmek için Vengeance'ı öldürene kadar, Vengeance'ın çocukları annelerinden kopardığını söyledi. İkinci bir ceza olarak ise veba onların üzerine saldırdı ve dinmedi. Böylece kendi anlaşması olan Coroebus Vengeance'ı öldürmek için tanrının cezasına boyun eğmek için Delphoi'e gitti.”⁹⁷

Pausanias, Aegialea halkını vuran vebadan bahsetmiştir;

“Apollon ve Artemis, Python'u öldürdüklerinde, saflaştırmak için Aegialea'ya geldiler. Korku olarak adlandırdıkları yerde korku üzerlerine geliyor. Onlar Girit'teki Carmanor'a döndüler ve Aegialea halkı bir veba salgını tarafından vurulmuştu.”⁹⁸

Pausanias, Eleanları vuran veba salgınından da bahsetmiştir;

“Troya'nın ele geçirilişinden birkaç yıl sonra Eretria'dan bir balıkçı Damarmenus, denize bir ağ savurdu ve kemik çekti. Onun büyüklüğüne hayret ederek onu sahilde gizledi. Sonunda kemiğin ne olduğunu ve onunla ne yapması gerektiğini araştırmak için Delphoi'e gitti. O zaman tanrının yardımıyla Delphoi'de bir Elean elçisi bir salgından kurtulmak için dua ediyordu. Böylece rahibe Pythia Elean'lara Pelops'un kemiklerini düzeltmelerini ve Damarmenus'a, bulduklarını Elean'lara geri vermesini emretti. O böyle yaptı ve Elean'lar onu ve torunlarını kemiğin koruyucusu olarak atayarak geri ödedi.”⁹⁹

⁹⁶ Apollod. III.15.

⁹⁷ Paus. I.43.

⁹⁸ Paus. II.7.

⁹⁹ Paus. V.13.

Pausanias Calydonlu'lar arasında meydana gelen tanrısal sebepli bir salgından bahsetmiştir;

“Calydon’da tanrının elçileri olan Calydonlu’lar arasında aşk yüzünden yanlışlar yapan Coresus vardı. Bir bakire olan Callirhoe’ye aşıktı. Ancak Coresus’un Callirhoe’ye olan aşkı, kızın ona nefretiyle eşitlendi. Kız Coresus’un birçok dua ve vaadine rağmen fikrini değiştirmeyi reddettiğinde Coresus, Dionysos’a yalvardı. Tanrı elçisinin duasını dinledi ve Calydonlu’lar sarhoş gibi çılgına döndüler, ölüm onları ele geçirdiğinde bile akıldan yoksunlardı. Bu nedenle Dodona’daki kahine danıştılar. Anakaranın bu kısmının sakinleri için, Aetolialı’lar, Acarnanialı ve Epeirot komşuları en güvenilir kabinlerin güvercinler ve meşe ağaçlarından gelen cevaplar olduğunu düşünüyorlardı. Dodona’nın kehanetleri vebaya sebep olan Dionysos’un öfkesi olduğunu açıkladı ve Coresus’un, Callirhoe’nin kendisi ya da onun yerine ölmeye cesareti olan bir başkasını Dionysos’a kurban edene kadar sona ermeyecekti. Genç kız kaçış yolu bulamayınca daha sonra üvey ailesine başvurdu. Bunlar da onu başarısızlığa uğrattı ve kılıçtan geçirilmekten başka yolu yoktu. Dodona’dan gelen kehanete göre kurban için her şey hazırlandığında, genç kız bir kurban gibi sunağa götürüldü. Coresus kurban etmeye hazırdı, kızgınlığı aşka yol açarken, Callirhoe yerine kendini öldürdü. Böylece aşkını tanıdığımız diğer erkeklerden daha gerçek olduğunu açıkladı.”¹⁰⁰

Pausanias, Amphion’un Leto ve çocuklarıyla alay edenlerin arasında olduğundan dolayı cezalandırıldığından bahsetmiştir;

“Hem Amphion hem de Zethos’un evlerini matem ziyaret etmişti. Amphion’unki veba tarafından perişan oldu ve Zethos’un oğlu bir hata ile ya da annesi tarafından öldürüldü. Zethos’un kendisi kalp kırıklığından öldü.”¹⁰¹

Pausanias, Potniae’de tanrısal sebepli bir salgından da şöyle bahsetmiştir;

“Potniae’de Dionysos Aigobolos¹⁰² tapınağı vardır. Bir keresinde, tanrıya kurban ederken şarapla o kadar şiddetliydi ki onlar halihazırda Dionysos’un rahibini öldürdüler. Cinayetten hemen sonra onlara bir veba bulaştı, Delphoi kehaneti ise iyileşmek için onların,

¹⁰⁰ Paus. VII.21.

¹⁰¹ Paus. IX.5.

¹⁰² Antik Yunanca’da “Διονύσου ναός ἐστὶν Αἰγοβόλου”

genç bir erkek çocuğunun kurban edilmesi gerektiğini söyledi. Onların söylediğine göre birkaç yıl sonra tanrı kurban etmek için bir keçiyi erkek çocuğunun yerine değiştirdi.”¹⁰³

Pausanias, Tanagra’da Hermes’e adanan Kriophoros Hermes¹⁰⁴ tapınağını anlatmıştır. Kriophoros nitemi, Hermes bayramında yakışıklı bir gencin omuzlarında koç taşıyarak duvarların etrafında dolaşması ile vebayı şehirden uzaklaştıracağı inancından gelir.¹⁰⁵

Pausanias, Orchomenos’ta meydana gelen salgından ve çaresinden bahsetmiştir;

“Orchomenos’ta Minyas ve Hesiodos’un mezarları vardır. Böylece onlar Hesiodos’un kemiklerini kurtardıklarını söylüyorlar. İnsanlara ve hayvanlara bir salgın geldi ve böylece tanrıya elçi yolladılar. Pythia rahibeleri, Hesiodos’un kemiklerini Naupactos’tan Orchomenos’a taşımının tek çare olduğu cevabını verdi. Bunun üzerine elçiler, Naupactos’ta Hesiodos’un kemiklerini nerede bulacaklarını sordular; rahibe tekrardan yanıtladı ve bir karganın onlara yeri gösteyeceğini söyledi. Elçiler yere indiğinde yoldan çok uzak olmayan bir kayanın üzerinde bir kuş gördüğünü söylediler; Hesiodos’un kemiklerini onlar kayanın çatlak kısmında buldular.”¹⁰⁶

Plutarkhos da muhtemelen bu salgından bahsetmiştir;

“Ve Orchomenos’un kentinde veba pek çok insanı alıp götürdüğünde Tiresias’ın kehaneti tümüyle durdu ve bugüne kadar sessiz kaldı.”¹⁰⁷

Plutarkhos, Attika bölgesini vuran bir veba salgınından bahsetmiştir;

“Androgeos’un (Minos’un oğlu) Attika sınırları içinde haince öldürülmesinden dolayı, Minos sadece ülkenin sakinlerinin büyük kısmını savaşta taciz etmekle kalmadı aynı zamanda tanrı da onları harap etti çünkü kısırlık ve veba onları fena halde vurdu, nehirler kurudu;”¹⁰⁸

¹⁰³ Paus. IX.8.

¹⁰⁴ Antik Yunanca’da “Κριόφόρου” koç taşıyıcı anlamına gelmektedir.

¹⁰⁵ Paus. IX.22.

¹⁰⁶ Paus. IX.38.

¹⁰⁷ Plut. De def. or. 44.

¹⁰⁸ Plut. Thes. 15.

II.7. Yunan Tragedyasında Veba Salgını

Atina Kolonos doğumlu olan tragedya yazarı Sophokles (MÖ 497/496-406/405), birçok tragedyasında veba salgınına ele almıştır;

*“Veba bize saldırıyor ve kenti tahrip ediyor: Kadmos’un evlatlarını yerle bir ediyor fakat Hades inleme ve gözyaşıyla besleniyor.”*¹⁰⁹

*“Aman vermez bir veba,
çökmüş halkımızın üstüne;
Bilemiyorum çaresini
bu afetten kurtulmanın.
Görkemli topraklarımızda
büyümez artık meyveler;
Ölüyor doğururken bütün analar.
Kuş sürüleri misali,
Thebaililer
Birbiri ardından
Bir azgın alev hızıyla
Atılıyor kıyısına
Karanlıklar tanrısının.*

*Ve ölüyor kent
Sayısız ölülerle.
Acıyan yok
Serilip yatanlara,
Birbirine ölüm saçanlara.
Kadınlar,
Ak saçlı analar
Üşüşüyorlar
Her yandan
Tapınaklara;*

¹⁰⁹ Soph. OT 14.

*Yalvara yakara,
Ağlaya sızlaya,
Döküyor acılarını,
Ve yükseliyor işte
Yanık matem havaları
İniltiler arasından...’’¹¹⁰*

“Ruhu her şeyi kavrayan Teiresias, hem söylenebilir hem de konuşulamaz olan Olympios sırları ve yeryüzü işlerini, göremeseniz de kentin ne kadar büyük bir veba saldırısına uğradığını elbette bilirsiniz, büyük kahin biz sizi koruyucumuz ve kurtarıcımız olarak görüyoruz.”¹¹¹

“Ey oğlum, neredesin? Beni burada, burada elinle tut ve beni kaldır! Oh, oh tanrım! Tekrar, tekrar zalim haşere sıçradı, vahşi veba beni parçalamak için üzerime sıçradı. Ey Pallas, Pallas, o bana yine işkence ediyor! Oh, lütfen, oğlum, babana acı. Bir kılıç çek, -bunun için suçlanmayacaksın- ensemin köküne vur. Tanrısız annenin beni öfkeliendiren bu acısını iyileştir! Keşke tam olarak beni yok ettiği gibi, onun yıkıldığını görsem. Zeus’un kardeşi, tatlı Hades, beni uyut, beni uyut. Beni hızlı uçan bir kötü kader ile sefaletimde öldür.”¹¹²

“Yaklaş, babanın yanında dur ve çektiğim şanssızlığın büyüklüğüne bak; çünkü ben acımı göstereceğim. Bakın! Hepiniz bu sefil vücuda bakın; bak nasıl sefil, nasıl acınasıyım! Ah, sefalet! Yıkıcı spazm tekrar alev alıyor; o yanımdan ateş ediyor -bu zalim, yiyip bitiren veba ile bir kez daha savaşmalıyım!”¹¹³

Salamis Adası’nda dünyaya gelen tragedya yazarı Euripides, (MÖ 480-406) eserinde veba salgınından şöyle bahsetmiştir;

*“Birçok kadın Yunanların agoralarında,
yitirdikleri bahtsız çocukların
ağıtını yaktı ya da evini terk ederek*

¹¹⁰ Soph. OT 170.

¹¹¹ Soph. OT 300.

¹¹² Soph. Trach. 1024.

¹¹³ Soph. Trach. 1076.

*yeni bir koca aradı. Hayır, bu felaketler
Yalnızca senin ve en yakınlarının üzerine
gelmedi. Bu Yunanistan'ın muzdarip olduğu bir vebadır, bir veba!
Frig topraklarına kan ve ölüm damlatarak, veba geçti baştan başa.”¹¹⁴*

II.8. Yunan Komedyasında Veba Salgını

Atina doğumlu olan komedyacı yazarı olan Aristophanes, (MÖ 446-386) Kuşlar adlı eserinde veba salgınından bahsetmiştir;

“Bakışım evreni kucaklıyor, toprağın ürettiği doymak bilmeyen binlerce çeşit böceği yok ederek çiçeklerdeki meyveyi korurum, ağaçlara saldıran ve kalikte nadiren oluştuğu zaman mikropla beslenen; ben ölümcül bir veba gibi huzur veren teras bahçelerini tahrip edenleri yok ederim; bütün bu kemirgen sürünen yaratıkları kanadımın kirpiği altında yok ederim.”¹¹⁵

II.9. Veba Salgınının Nedenleri Üzerine

Antik Yunan'da salgınlar genellikle tıbbi boyutlardan ziyade tanrısal boyutlar ile ilişkilendirilmiştir. Salgınların sebeplerinin tanrılara bağlandığı gibi, çarelerin de tanrılarda arandığını görmekteyiz.

Örneğin Homeros Iliada adlı eserinde anlattığı Troia Savaşı sürecinde meydana gelen ve çok sayıda insanın hayatına mal olan salgınının sebebinin Phoibos Apollon'un¹¹⁶ öfkesi olarak açıklamıştır.¹¹⁷

“Hesiodos da Homeros gibi veba salgınının tanrısal sebepli olduğunu düşünmüştür. Zeus'un sakladığı ateşi Prometheus insanlar için bulup çaldığında, Zeus'un öfkesi tüm insanlığa bela getirmiştir;

*“Eskiden insanoğlu bu dünyada
Dertlerden, kaygılardan uzak yaşardı,*

¹¹⁴ Eur. Andr. 1045.

¹¹⁵ Aristoph. **Birds**, 1065.

¹¹⁶“Φοῖβος Ἀπόλλων”.

¹¹⁷ Hom. **II**. I.12, I.44-53, I.64.

*Bilmezdi ölüm getiren hastalıkları.
Pandora açınca kutunun kapağını,
Dağıttı insanlara acıları dertleri.
Bir tek Umut kaldı dışarıya çıkmadık
Kapağı açılan dert kutusundan.
Umut tam çıkacakken Pandora kapamıştı kapağı,
Böyle istemişti bulutları devşiren Zeus,
O gün bugündür insanların başı dertte,
Toprak bela doludur, deniz bela dolu,
Geceler dert doludur, gündüzler dert dolu,
Salgınlar başıboş dolaşır sessizce
Ölümlülerin çevresinde
Derin düşünceli Zeus ses vermedi onlara
Sessizce gelişlerini duymasın diye insanlar.”¹¹⁸*

İnsanların adaletsiz davranması sadece kendileri için değil ailesindeki ve şehrindeki masum insanlar için de korkunç sonuçlara sebep olmuştur.¹¹⁹ Bunun örneğini yine Hesiodos’un eserinde, Zeus’un öfkesi sonucunda meydana gelen kolektif ceza olarak nitelendirilebilecek felaketler dizisiyle görebiliyoruz;

*“Bırakıp kendi yurtlarını,
Ölçüyü kaçıran, kötü yola sapan kişileri ise,
Cezalandırır engin bakışlı Zeus,
Bütün bir kent yıkılır bazen
Bir tek kişinin işlediği suç yüzünden.
Bela, veba, kıtlık iner göklerden,”¹²⁰*

Herodotos’un açıklamasına göre Troia Savaşı esnasında Giritliler’i vuran veba salgınının sebebi Giritliler’in Menelaos’u desteklemeleriydi.¹²¹

¹¹⁸ Hes., WD. 90-104.

¹¹⁹ Sullivan, S. D., **Psychological and Ethical Ideas - What Early Greeks Say**, Leiden, 1995, s.190.

¹²⁰ Hes. WD. 237-247.

¹²¹ Hdt. VII.171.

Apollodorus, Troia Savaşı'ndan yıllar sonra Peloponnesos'ta meydana gelen salgına Heraclid'lerin sebep olduğu kehanetinden bahsetmiştir.¹²²

Plutarkhos, MÖ 734 Korint'te meydana gelen veba salgınının sebebinin Poseidon'un öfkesi olduğunu söylemiştir.¹²³

Diogenes Laertius, MÖ yaklaşık olarak 6. yüzyılda Atina'da meydana gelen vebaya Cylon'un şehre getirdiği kirliliğin sebep olduğunu söylemiştir.¹²⁴

MÖ 5. yüzyılda meydana gelen salgınların sebeplerini yazarlar daha gerçekçi, daha bilimsel ve fen alanına daha yakın şekilde açıklamışlardır.

Herodotos MÖ 479'da Kserkses'in ordusunda meydana gelen salgının, ordunun açlık sebebiyle kötü beslenmesi üzerine bir de salgının eklenmesinden bahseder.¹²⁵ Muhtemelen açlık ve yorgunluktan bünyesi zayıf düşen askerler vebaya karşı dirençsiz kalmışlardı.

Diogenes Laertius MÖ 466'da Selinus halkını vuran veba salgınının sebebinin nehirden gelen kötü kokular olduğunu söylemiştir.¹²⁶

Plutarkhos, Empedokles'in yaşadığı dönemde güneyden gelen bulaşıcı ve zararlı havanın Khaeronea bölgesini veba salgınına karşı savunmasız kıldığından bahsetmiştir.¹²⁷

Ticaret bağlantıları Mısır, Güney Arabistan, Girit, Kıbrıs ve Levant bölgesi arasında MÖ 2700 civarında iyi kurulmuştu.¹²⁸ Hiç şüphesiz bu ticaret ağları, daha iyi ve etkili bir hizmeti sağlayarak, gelecek yüzyıllarda daha iyi hale gelmiş oldu. Görünüşe göre elverişli rüzgarlar ile gemiler bir günde ortalama yüz mil yol yapabiliyordu. Yunanlar tarafından Asya Minor, Güney İtalya ve Sicilya'daki yoğun sömürgeleştirme dönemi, onları Akdeniz ve Karadeniz'deki pek çok topluluk ile temasa geçirmişti. Yunan birlikleri ve denizciler

¹²² Apollod. II.8.2.

¹²³ Plut. **Amat. narr.** II.

¹²⁴ Diog. Laert. I.10.

¹²⁵ Hdt. VIII.115.

¹²⁶ Diog. Laert. VIII.2.

¹²⁷ Plut. **De Cur.** I.

¹²⁸ Casson, L., **Ancient Mariners: Mediterranean in Ancient Times**, New York, 1959, The Macmillan Company, s.21.

Bizantium, Kıbrıs, Mısır ve Magna Graecia'ya gönderildi. Görünüşe göre MÖ 430 yılına kadar Atina ile Akdeniz arasında iyi iletişim kurulmuştu. Buna ilaveten, Atina'nın imparatorluk üzerinde hakimiyet kurma kabiliyeti ve Roma'nın batıda yayılcı politikası, MÖ 5. yüzyılda imparatorluk inşası için yeterince geniş nüfusa işaret ediyor. Artan uzun mesafeli trafik ve yoğun nüfus ile Atina vebası örneğinde olduğu gibi, yeni ve öldürücü bir hastalığa yol açması şaşırtıcı değildir.

Atina vebası hakkında temel kaynağımız olan Thukydides, salgının sebeplerini herhangi bir ilahi müdahale ya da cezayı atfetmek için hiçbir çabada bulunmamıştır. Hastalığın sebebi olarak Hipokratik miyazma teorisini¹²⁹ de desteklememiştir. O yalnızca salgının Atina'dan önce Pire'de görülmesinin Peloponnesoslu'ların Pire'de kuyulara zehir attıkları söylentisine sebep olduğundan bahsetmiştir.¹³⁰

“Anlatılanlara bakılırsa hastalık ilk olarak Mısır'ın yukarı kesiminde bulunan Aitiophia'da ortaya çıkmıştı. Daha sonra yayılarak Mısır, Libya ve kralın ülkesine gelmişti. Sonra da Pire ve Atina'da görülmeye başlandı. Hastalığın Atina'dan önce Pire'de görülmesi Peloponnesoslu'ların kuyulara zehir attıkları söylentisinin çıkmasına neden oldu. Çünkü bu sıralar Pire'de çeşmeler yoktu. Ardından kentin yukarı kesimlerine yayılmaya başlandı. En büyük kayıplar da burada görüldü.”¹³¹

Thukydides yaşanan felaketin meydana gelmesinin sebebi olduğu düşünülen bir kehanetten de bahsetmiştir;

“Bu arada yaşlıların eskiden duydukları bir kehanet akla geldi: “Dor savaşlarıyla birlikte veba da gelecek.” Bunu hatırlatanlara karşı çıkanlar da oldu. Çünkü kehanette sözü edilen şeyin veba değil kıtlık olduğunu belirtiyorlardı. Ancak salgının etkisiyle kehanet veba olarak yorumlandı. Çünkü insanlar duydukları şeylerle yaşadıkları şeyleri örtüştürmek istiyorlardı. Sanırım bu sırada kıtlık yaşansaydı kehanet de kıtlık olarak yorumlanırdı.”¹³²

¹²⁹ “Sadece havanın kalitesinin değişmesiyle değil aynı zamanda ölümlerden, mezarlıklardan veya bazı hastalıkların da geldiği durgun sulardan da miyazma (μιάσματα) oluşur. Eğer pek çok kişi hayatını kaybederse bu hastalık vebadır (λοιμός).” Palladius, *Commentary on Hippocrates' Epidemics* 6, II.18-23.

¹³⁰ E. Truter, 1988, s.69.

¹³¹ Thuc. II.48.

¹³² Thuc. II.54.

Diodorus Siculus'un açıklamasına göre Atina vebasının sebebi şu şekildedir;

*“Her tanımdan pek çok insan bir arada şehre akıyordu. Bu durum hastalığa kurban olmalarına yol açıyordu çünkü solunan hava, sıkışık alanlar havayı kirletiyordu.”*¹³³

*“Önceki kışın yoğun yağışlarının bir sonucu olarak toprak suyu emdi ve tamamen su oldu, birçoğu deniz seviyesine yakındı ve bataklık bölgeler de olduğu gibi sığ havuza döndü; bu sular yazın ısındığında ve kötü koktuğunda, dumanlar halinde yükselen, çevredeki havayı bozan, sisli kötü buharlar oluşturdu. Mevcut besinler hastalığı tetikledi çünkü o yıl yetiştirilen ürünler sulu ve doğal kalitesi bozuktu. Hastalığın üçüncü sebebi, yaz aylarında sıcaklığın azalmasına neden olan etezyen rüzgarlarının esmemesiydi böylece sıcaklık arttığında bölge sakinlerinin bedenleri serinleyemedi ve eriyip bitti. Sonuç olarak o sırada hüküm süren tüm hastalıklara, nedeni aşırı sıcaklık olan ateş eşlik etti. Bu sebeple hastalar kendilerini su kaynaklarına ve sarnıçlara attı. Ancak Atinalılar hastalık çok şiddetli olduğu için talihsizliklerinin sebebini tanrıya atfetti. Sonuç olarak, belli bir kehanete göre hareket ederek, Apollon'a kutsal olan ve ölülerin gömülü olduğundan dolayı kirlenmiş olduğu düşünülen Delos adasını arındırdılar. Bu nedenle Delos'taki tüm mezarları kazarak kalanları Rheneia adasına taşıdılar. Onlar ayrıca Delos'ta ne doğuma ne de ölüme izin verilmemesi üzerine bir yasa geçirdiler.”*¹³⁴

Plutarkhos da Atina vebasının sebebi üzerine benzer bir açıklama yapmıştır;

*“Köylü halkın şehre yerleşmesi ile nüfusun yoğunlaşması vebaya sebep oldu. Orada yaz mevsiminde birçoğu boğucu kulübelerde ve küçük konutlarda bir arada yaşayarak, taze ve açık havada olmak yerine evde kalarak hareketsiz günler geçirmek zorunda kaldılar. Onlar bundan Perikles'i sorumlu tuttular. Çünkü Perikles savaştan dolayı güruhu şehirden surların içine yerleştirdi.”*¹³⁵

¹³³ Diod. XII.45.

¹³⁴ Diod. XII.58.

¹³⁵ Plut. Per. 34.

Hem Thukydides¹³⁶ hem de Diodorus Sicilus¹³⁷ MÖ 413'te Syrakusae'deki veba salgınına çevresel faktörlerin sebep olduğunu söyler. Bölgenin bataklık olması veba salgınına tetiklemiştir.

Diodorus Sicilus, MÖ 406'da Hannibal Mago'nun Agrigento seferinde anıtları ve mezarları yıktırması sonucu veba salgınının vurduğunu söylemiştir,¹³⁸

Diodorus Sicilus, MÖ 396'da Kartacalılar'ın ordusunda Syrakusae kuşatması esnasında meydana gelen veba salgınının sebeplerini açıklamıştır. Öncelikli sebebi tanrının etkisidir. Buna ilaveten de mevsimin sıcaklığı, kalabalık insan topluluğu bulunulan bölgenin bataklık olması ve günlük sıcaklık farkının fazla olması sebebiyle vebaya elverişli olması felakete katkıda bulunuyordu.¹³⁹

Strabon, hem Helios¹⁴⁰ hem Selene'nin¹⁴¹ salgınlar ile yakından ilişkili olduğundan bahsetmiştir. Çünkü onlar havanın sıcaklığının nedenleridir ve hem salgın hastalıklar hem de ani ölümler bu tanrılara atfedilmiştir.¹⁴²

Yunan mitolojisindeki salgınların sebeplerini yazarlar çoğunlukla tanrısal bağlam ile açıklamışlardır. Kişiler ya da toplumlar tanrıların öfkelerinin sonucunda çoğunlukla kıtlık ve vebaya maruz kalırlar. Bu tür felaketlerden kurtulmanın yolu ise çoğunlukla tanrıların öfkesini dindirmekten geçer.

II.10. Salgınların Tedavi Yöntemleri ve Alınan Önlemler

Homeros döneminde tanrıların hem salgınların sebebi hem de çaresi olduğu düşünüldü. Tanrısal kaynaklı olduğu düşünülen salgınların çaresi yine tanrılarda aranırdı.

¹³⁶ Thuc. VII.47.

¹³⁷ Diod. XIII.12.

¹³⁸ Diod. XIII.86.

¹³⁹ Diod. XIV.70.

¹⁴⁰ ὁ Ἥλιος.

¹⁴¹ ἡ Σελήνη.

¹⁴² Strab. XIV.1.

Salgınların çoğunlukla tanrıların öfkesinin dindirilmesi ile sona erdiği düşünülürdü. Homeros dönemi eserleri bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Antik Yunan’da iyileştirme sanatı üzerine elimize geçen ilk örnek sağlık, şifa tanrısı Apollon gösterilebilir. Homeros, dizelerinde rahip Khryses’in Danaolardan salgını uzaklaştırması için Apollon’a yakardığından bahseder;

*“Kaldırdı Khryses ellerini, yüksek sesle yakardı:
Ey Khryse’yi, kutsal Killa’yı koruyan, gümüş yaylı,
Tenedos’un güçlü kralı, dinle beni!
Yakarmalarımı nasıl dinlediysen bundan önce,
Akaların ordusuna yumruğunu nasıl indirdiysen, beni sayıp,
şimdi de tezelden yerine getir şu dileğimi:
Uzaklaştır amansız salgını Danaolardan.”¹⁴³*

Pausanias, eserinde Homeros’a atıfta bulunur ve vebanın Yunanlar’a uğramasından sonra, Yunanlar’ın temizlendiğini ve “lymata”ları¹⁴⁴ denize fırlattıklarından bahseder.¹⁴⁵

*“Ordunun arınmasını buyurdu Atreusoğlu,
Ordular arındı, attı denize kirlerini.”¹⁴⁶*

MS yaklaşık olarak 1.yüzyıl civarında yaşayan Romalı hekim Celsus, Troia savaşında Aesculapius’u takip eden oğulları Podalirius ve Machaon’un, silah arkadaşlarına hiçbir yardımlarının dokunmadığını söyledi, veba ve diğer hastalıklarından ziyade, yaralarını hafiflettiklerinden bahsederek, Homeros’a atıfta bulundu.¹⁴⁷

Strabon, Apollon ve Artemis’in iyileştirici niteliklerini aşağıdaki gibi açıklamıştır;

¹⁴³ Hom. II. I.456.

¹⁴⁴ Λύματα.

¹⁴⁵ Paus. VIII.41.

¹⁴⁶ Hom. II. I.313-314.

¹⁴⁷ Cels. 1. pr.

“Hem Miletoslular hem Delioslular bir Apollon “Ulius”tan¹⁴⁸ yardım dilediler çünkü Apollon şifanın tanrısıdır. Ve Artemis adını insanları “Artemeas”¹⁴⁹ yapması gerçeğinden alıyor.”¹⁵⁰

Pausanias, Peloponnesos Savaşı esnasında Atinalı’ları etkileyen salgını bir kehanetle durdurması sebebiyle Apollon’a “kötülüğü def eden” anlamına gelen Ἀλεξίκακος nitimini verdiklerinden bahsetmiştir.¹⁵¹

Apollodoros, Lokris’te meydana gelen veba salgınından kurtulmak için, Locris’ler Illium’a Athena’nın gönlünü almaları için iki genç kız gönderdiklerinden bahseder.¹⁵²

MÖ 6. yüzyılda Atina’da meydana gelen salgını bizlere aktaran Diogenes Laertius, Epimenides’in şehri arındırması sonucunda şehrin vebadan kurtulduğunu bizlere söylemiştir. Ancak bazı yazarlara göre ise iki genç adamın öldürülmesi ile şehir bu felaketten kurtulmuştu.¹⁵³ Lakedaemonlu’lar için vebayı önleyen Thales (=Giritli Thaletas), Epimenides ile akraba değildi ve farklı şehre aitti. Lakedaemonlu’lar için onun hakkında şiir besteleyen Kolophonlu Polymnastus’a göre Epimenides Knossos’tan, Thales Gortyn’dendi.¹⁵⁴

Diogenes Laertius, MÖ 466’da Selinus’ta meydana gelen veba salgınından Sokrates öncesi düşünürlerinden olan Agrigentumlu Empedokles’in, (MÖ 494-434) vebayı nasıl ortadan kaldırdığından bahsetmiştir;

“Biz Selinus halkının nehirden gelen kötü kokular sebebiyle vebadan muzdarip olduğunu, yurttaşların vefat ettiğini, kadınların doğum esnasında vefat ettiğini söyleriz, böylece Empedokles masrafını kendisi karşılayarak civardaki iki nehrin kanallarını bağlama planını tasarladı ve böylece bu karışım ile sularını tatlılaştırdı. Bu suretle veba salgını bastırıldığında

¹⁴⁸ Antik Yunanca’da “οὔλιον δ’ Ἀπόλλωνα” sağlık ve şifa tanrısı Apollo Ulius anlamına gelir çünkü Antik Yunanca’da οὔλειν sağlıklı olmak anlamına gelir. Böylece Antik Yunanca’da ‘οὔλέ iyileşmiş yara anlamına gelir.

¹⁴⁹ Antik Yunanca’da ἀρτεμέας sapsağlam anlamına gelir.

¹⁵⁰ Strab. XIV.1.

¹⁵¹ Paus. I.3.

¹⁵² Apollod. **Epit. E.** VI. 20-21.

¹⁵³ Diog. Laert. I.10.

¹⁵⁴ Paus. I.14.

ve Selinus halkı nehrin kenarında şölen yaptığında Empedocles görüldü; topluluk ayağa kalktı, dua etti ve bir tanrı gibi ona tapındılar.”¹⁵⁵

Plutarkhos, Empedokles’in Khaeronea bölgesini veba salgınından koruduğundan bahsetmiştir;

“Ve özellikle benim doğduğum yerin bir zamanlar batı rüzgarlarına ve Parnassos’un tepesinden düşen güneş ışınlarına açıkken, Khaeron tarafından doğuya döndüğü söyleniyor. Ancak doğa bilimcisi Empedokles’in güneyden gelen bulaşıcı ve zararlı nemli havanın ülkenin düzlüklerine esmesini sağlayan bazı dağların geçitlerini kapatarak bütün bölgeyi veba salgınından koruduğu söyleniyor.”¹⁵⁶

Thukydides, Peloponnesos Savaşlarında meydana gelen Atina vebası üzerine Atinalı’ların yaşadığı çaresizlikten söz etmiştir;

“İlk zamanlar hastalıkla ilgili bilgi yoktu. Çünkü hekimler de ne olduğunu anlamıyorlardı. Öte yandan hastalarla ilgilenen hekimlerin birçoğu da bu hastalığa yakalanmıştı. Bilim bu konuda insanlara yardımcı olmuyordu. İnsanlar boşu boşuna tapınaklarda yalvarıyorlar, kehanetler öğrenmeye çalışıyorlardı. Elden hiçbir şey gelmediğinden dolayı durum kabul edildi ve çözüm aramaktan vazgeçildi.”¹⁵⁷

Thukydides ilaçların hiçbir işe yaramadığından, bir şeye iyi gelen ilacın başka bir şeye kötü geldiğini söyler. Hiçbir tedavi yöntemi bu dönemde fayda sağlamamıştır.¹⁵⁸

Romalı şair Lucretius yine aynı şekilde vebanın çaresi olmadığından, ilaçların kimisinin hastayı dirilttiğinden kimisinin ise hastayı öldürdüğünden bahsetmiştir.¹⁵⁹

Pausanias, MÖ 415’te Kleonai kentinde meydana gelen veba salgınından Apollon’a bronz bir keçi göndererek kurtulduklarını söyler.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Diog. Laert. VIII.2.

¹⁵⁶ Plut. **De Cur.** 1.

¹⁵⁷ Thuc. II.47.

¹⁵⁸ Thuc. II.51.

¹⁵⁹ Lucr. VI.1135.

¹⁶⁰ Paus. X.11.

Diodorus Siculus, MÖ 396'da Kartacalı'ların arasında Syrakusae kuşatması esnasında patlak veren veba salgınının hiçbir çaresi olmadığını, hastalarla kimsenin ilgilenmediğini, hastalığın hızlı seyretmesi sebebiyle hekimlerin müdahalesi de yetersiz kaldığını söylemiştir.¹⁶¹

Bir Gortynian Apollon kehanetine göre sadece iki genç kızın gönüllü olarak kurban edilmeyi kabul etmesiyle düzeltilebilen ölümcül veba ve kıtlığı ülkelerinden uzak tutmak için Boeotia'da da Orion'un iki genç kızının kendilerini feda ettikleri söyleniyor.¹⁶²

Ayrıca Strabon Leokorium'dan bahseder. *“Veba zamanında Minerva'nın öfkesini dindirmek için kurban olarak babaları tarafından sunulan Leos'un kızları adına adanmış Heroum ya da tapınak.”*¹⁶³

*“Lakedaemon'da büyük veba zamanında onlara her yıl asil bir genç kızın kurban edilmesiyle salgının duracağı kehaneti verildi. Helena kurban edilmek üzere hazırlandı. O sırada uçan bir kartal kılıcı aldı, bir sığır sürüsünün üzerine taşıdı ve bir düvenin üzerine düşürdü. Böylece genç kızın canı bağışlandı.”*¹⁶⁴

Antik Yunan'da bu gibi örnekler çoktur. Tanrılara genç kız, genç erkek ya da küçükbaş hayvan özellikle keçi kurban edilerek felaketlerden kurtulunabileceği düşünülmüştür.

II.11. Salgınların Devlet ve Toplum Üzerindeki Etkileri

Salgınlar tarihin en erken dönemlerinden itibaren insanları etkilemeye başlamış ve bu durum aralıksız olarak binlerce yıl devam etmiştir. Toplumlara büyük oranda etkileyen hastalıklar, salgın boyutuna eriştiğinde afete dönüşebilir. Hastalıklar insanların etkisiyle ortaya çıkarsa beşeri afet ancak insanların ihmali ya da herhangi bir etkisi olmadan ortaya çıkarsa doğal afet olarak adlandırılır.

Salgınlar kıtlıkları, kıtlıklar, salgınları, iklimin elverişsizliği ise her ikisini de doğurabilir. Böylelikle afetler arasında birbirine bağlı ilişkilerin geliştiğini söyleyebiliriz.

¹⁶¹ Diod. XIV.70-71.

¹⁶² Ant. **Lib.** 25; Ov. **Met.** 13.685-699.

¹⁶³ Strab. IX.1.

¹⁶⁴ Plut. **Para.** 35.

Veba salgınlarının Yunan devletine hem siyasi, hem askeri hem de sosyal açıdan büyük etkileri olmuştur. Plutarkhos vebanın bir hastalıktan öte, iç huzursuzluk yarattığını söylemiştir.

Büyük salgınlar tarih boyunca orduları ve dolayısıyla toplumları etkisi altına almıştır. Bu sebeple askerler sadece savaş ile meşgul olmayıp aynı zamanda hastalıkla da mücadele etmiştir. Salgın ve bulaşıcı hastalıklar birçok savaşın neticesinde rol oynamıştır. Atina ve Spartalılar arasında meydana gelen Peloponnesos Savaşları esnasında meydana gelen büyük veba salgını, savaşın Atinalıların aleyhinde sonuçlanmasında büyük etkisi olmuştur.

Antik Yunan tarihi içerisinde görülen en büyük veba salgını şüphesiz Atina vebasıdır. Bu süreç hakkında en detaylı bilgiyi bize Thukydides vermektedir. Thukydides salgının fiziksel etkilerinin yanı sıra insanlar üzerindeki psikolojik etkisinden de bahsetmiştir. Atina vebası meydana geldiğinde Atina halkı ile birlikte hekimler de içinde olduğu durumdan nasıl kurtulacaklarını bilmiyorlardı. Çünkü daha önce böyle bir şey ile karşılaşılmamıştı. Salgının hızlı seyri sebebiyle de hekimler yetersiz kalabiliyordu. Herhangi bir tedavi yöntemi belirlenememiş, çaresiz kalan insanlar tapınaklarda tanrılara yalvarıyorlardı. Salgının demografik yapı üzerine etkileri de azımsanamayacak derecedeydi. Nüfusun yaklaşık %25'i salgına kurban gitmişti. Salgından hayatını kaybedenler arasında çiftçilerin de olması, felaketlerin sıralanmasına yol açıyordu. Çünkü salgına yakalanan çiftçiler toprakları ekemez hale gelmişti. Tarlaların, bahçelerin boş kalmasıyla birlikte salgının peşi sıra kıtlık da baş göstermeye başlamıştı. İnsanlar yalnızca vebanın fiziksel etkileriyle değil aynı zamanda salgının yol açtığı gıda sıkıntısıyla da mücadele etmek zorunda kalmışlardı.

Bütün bunların yanı sıra ticaretin de salgının bölgelerarası yayılımında çok etkisi vardır. Salgından tüccarlar da büyük oranda etkilenmişti. Böylece insanlar geçim sıkıntısıyla da baş etmek durumunda kalmıştı.

Salgına tanrıların buyruklarının yerine getirilmemesi, tanrılara saygısızlık, işlenen günahlar, savaşlar, antlaşmalara uymama gibi tanrıların öfkesine yol açan durumlar sebep olduğuna inanılmış, yine tanrıların öfkesinin dindirilmesi, barış ortamlarının sağlanması, dini görevlerin yerine tam getirilmesi ile salgına çare olunacağına inanılmıştır. İnsanlar çareyi tapınaklarda tanrılara yalvararak aramıştır. Nispeten insanlar hastalıklı bölgeyi terk etmiştir. Ancak bunu yapabilmek için maddi anlamda güçlü olmak gerekirdi.

Bu dönemlerde tedavi yöntemlerinin çerçevesi dardı. Herhangi bir tıbbi müdahalede bulunulamıyordu. Çünkü zaten hastayı tedavi edecek hekimler de salgına yakalanmıştı. İnsanlar hastalığı ceza olarak görüp, cezalarını çekeceklerine inanmışlardı. Böylece kitleler salgının gölgesinde çaresizce hayatlarını kaybetmişti.

III. BÖLÜM

ANTİK ROMA'DA VEBA SALGINI

III.1. Krallık Dönemi

Bu dönemde Roma ve Laurentum'da meydana gelen veba salgını Plutarkhos kaleme almıştır;

“Bölgede önceden hastalığı olmayan insanların aniden ölümüne yol açan, ekinleri verimsiz hale getiren ve sığırları kısırlaştıran bir veba salgını görüldü.”

Plutarkhos salgının sebebini tanrının öfkesine bağlamıştır;

“Benzer felaketler Laurentum halkını da ziyaret ettiğinde, hepsi bir kerede Tatiüs'un ölümünün adli hata olduğunu ve tanrının öfkesini her iki şehre indiren katledilmiş elçiler olduğunu kabul etti.”

Plutarkhos, Romulus'un barış ortamı sağlaması ve Lustral ayinlerini kutlamasıyla şehrin arındırıldığını ve felaketlerin gözle görülür bir şekilde azaldığını söylemektedir. Ayrıca salgın bitmeden önce Cameria halkının, kendilerini savunamayacakları düşüncesiyle bölgeye saldırdığını anlatmaktadır.¹⁶⁵

Roma ve Laurentum halkının kendini savunamayacağı söz konusu olduğundan salgının şiddetinin büyük olduğu sonucuna varabiliriz.

Roma'nın ikinci kralı Numa Pompilius'un (MÖ 713-673) krallığının sekizinci yılında İtalya'da meydana gelen veba salgını halkın tüm cesaretini kırmıştır. Bu süreçte gökyüzünden bir bronz kalkanın¹⁶⁶ Numa'nın ellerine düştüğü hikayesi anlatılmıştır. Bu kalkanın şehri felaketten kurtaracağı söylenmiştir, bu sebeple kalkanın çalınmaması için onu dikkatli bir

¹⁶⁵ Plut. Rom. 24.

¹⁶⁶ Kalkanlar şeklinden dolayı “ancilia” olarak adlandırıldı çünkü normal kalkan gibi yuvarlak değil, tam olarak oval de değil ancak arkada bükülen ve üstte ve altta birbiriyle birleşen kolları kıvrımlı girintiye sahiptir, bu da ona Yunanca “ancylon” şeklini verir. Ya da onlar taşıdıkları dirsekten dolayı Yunanca “ankon” şeklinde isimlendirdiler. Juba onun isminin Yunanca'dan türemeye eğilimli olduğunu söylüyor. Ancak adı orjinal kalkanın yüksekte düşmesi sebebiyle “anekathen”den gelebilir ya da “akesis”; çünkü o vebadan muzdarip olanları iyileştirdi.

şekilde korumuşlardır. Kalkanın düştüğü yerin kutsal bölge, bölgeyi sulayan kaynağın ise günlük olarak tapınağı temizlemeleri gereken vesta rahibelerinin kullandığı kutsal su ilan edilmesi sonucunda salgının hızlı bir şekilde durduğunu iddia etmişlerdir.¹⁶⁷ Plutarkhos, Numa'nın hüküm sürdüğü uzun barış döneminde Roma'da kıtlık, veba, kuraklık ve felaketlerin yaşanmadığını ve bunların insanların sağduyusuna değil de tanrıça Fortuna'nın iyi tutumuna atfedilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁶⁸

III.2. Cumhuriyet Dönemi (MÖ 509/510-27)

¹⁶⁷ Plut. **Num.** 13.

¹⁶⁸ Plut. **De Fort. Rom.** 9.

Plutarkhos, Caius Marcius Coriolanus'un general olduğu dönemde Velitrae halkı arasındaki veba salgını meydana geldiğini söylemiştir. Bu salgın öne sürülerek şehirlerini Roma'ya teslim etmeyi sunmuşlardır. Çünkü salgın sebebiyle çok fazla yurttaşları hayatını kaybetmişti.¹⁶⁹

MÖ 463 yılında L. Aebutius ve P. Servilius'un konsüllük döneminde veba salgını olduğunu Padovalı tarihçi Titus Livius (MÖ 59- MS 17)'tan öğreniyoruz. Livius salgını bize şöyle aktarmaktadır:

“L. Aebutius ve P. Servilius MÖ 463 yılı Ağustos'un başında göreve gelmiştir. Mevsim şartlarının hastalık oluşturması ile hem şehirde hem ülkede sadece insanlar değil aynı zamanda hayvanlar da veba salgınına maruz kalmıştır. Taşra halkının ve sürülerinin şehre göç etmesiyle salgının yayılımı hızla artmıştır. Bu izdiham kötü bir kokuya da sebebiyet vermişti. Dar ve sıkışık alanlarda kalabalık bir şekilde yaşayan insanlar hem uykusuzluktan hem de boğucu sıcaktan muzdarip olmuşlardı. Birbirlerine tek temasları bile hastalığın yayılmasına yetmişti. Bu süreçte Herniciuslar, Aequuslar ve Volsklar güçlerine karşı Roma'ya yardım talebinde bulunmuşlardır, ancak tanrısal öfkenin ani bir ziyareti sonucu Romalı'ları vuran veba salgınından dolayı Romalı'lar nüfuslarında ciddi bir düşüşün olduğunu, salgından harap olduklarını belirtip geri çevirmiştir.”¹⁷⁰ Roma'da hastalığın yıkıcı etkileri, kılıç kullanan müttefiklerinin ölüm oranından daha az değildi. Hayatta kalan tek konsül de hayatını kaybetti ve ölüm diğer tanınmış kişileri de aldı; augurlar M. Valerius ve T. Verginius Rutulus, MÖ 463 tarihinde baş curio Ser. Sulpicius hayatını kaybetti. Alt tabakaya gelince ise, vebanın şiddeti onların arasında geniş oranda yayıldı. Senato çocuklarını ve eşlerini almalarını ve tanrıya af için yalvarmalarını emretti. Böylece bütün tapınaklar doldu. Yerlere serilmiş güçsüz kadınlar, öfkeli tanrılara vebayı sona erdirmeleri ve af dilemek için yalvarıyorken, saçları tapınakların yerlerini süpürüyordu.¹⁷¹

Bir diğer salgın MÖ 453 yılında P. Curiatius ve Sextus Quinctilius'un konsüllük döneminde olmuştur. Titus Livius bu salgından bahsetmiştir;

¹⁶⁹ Plut. Cor. 12.

¹⁷⁰ Livy. III.6.

¹⁷¹ Livy. III.7.

“Roma’da bu yıl oldukça sessiz geçmişti. Bunun sebebi aynı anda gelen iki talihsizlik: kıtlık ve veba. Hem insanlar hem hayvanlar salgında benzer şekilde zarar gördüler. Tarlalar boş bırakıldı, şehir devamlı cenazelerle boşalıyordu, birkaç seçkin aile yas tutuyordu. Flamen Quirinalis, Ser. Cornelius ve augur C. Horatius Pulvillus vefat etti, onun yerine ise C. Veturius seçildi. Ölüm Quinctilius’u ve dört pleb tribunus’unu da ele geçirdi. Sayısız kayıplar o yılı kasvetli bir yıla çevirdi, düşmanlar Roma’ya karşı saldıramadı.”¹⁷²

MÖ 436-435 yıllarında M. Cornelius Maluginensis ve L. Papirius Crassus’un konsüllük döneminde meydana gelen veba salgını yine Titus Livius’tan öğreniyoruz;

“M. Cornelius Maluginensis ve L. Papirius Crassus’un Vei ve Faliscuların ülkesini istila etti ancak onlar hiçbir yerde düşmanla karşılaşmadı ve hiçbir kenti kuşatma altına almadı. Çünkü halk veba salgınından muzdarip oldu. Veba salgını bir sonraki yıl daha da kötüye gitti. C. Iulius (ikinci kez) ve L. Verginius’un konsüllüğünde salgın ülkede korku ve dehşete yol açtığına Romalı’lar yağma için kentin ilerisine geçemediler, patricii ve pleblerin herhangi bir savaş yürütme düşünceleri olmamıştı. Fidenae halkı salgını fırsat bilerek Roma bölgesine ilerledi.”¹⁷³

Takip eden yıllarda MÖ 433-432 tarihlerinde Marcus Fabius Vibulanus, Marcus Foslius ve L. Sergius Fidenas’ın konsüllük dönemlerinde yine bir veba salgınına rastlamaktayız;

Titus Livius’un anlatımına göre, Marcus Fabius Vibulanus, Marcus Foslius ve L. Sergius Fidenas’ın konsüllük yetkisiyle seçildiği zaman, bir veba salgını meydana geldi. İnsanlar sağlık için Apollon’a bir tapınak adadı. Duumvirler, tanrının gazabını yatıştırmak ve vebayı insanlardan uzak tutmak için kutsal kitapların istikametini takip etti. Fakat şehirde hem insan hem hayvan farketmeksizin çok sayıda ölüm oranı artmaya devam etti. Çiftçilerin de salgından hayatını kaybetmesi sebebiyle insanlar kıtlık korkusu yaşadılar. Bunun üzerine hububat için önce Etruria’ya, Pomptine’e, Cumae’ya sonunda da Sicilya’ya gittiler. Livius, yine aynı pasajda bu yıl hastalığın şiddetinin azaldığından bahsetmektedir.¹⁷⁴

MÖ 431 yılında T. Quinctius Cincinnatus ve Cn. Iulius Mento’nun konsüllük

¹⁷² Livy. III.32.

¹⁷³ Livy. IV.21.

¹⁷⁴ Livy. IV.25.

döneminde veba salgını olduğunu görüyoruz.

Titus Livius, Roma'nın bu dönemde sık sık mağlup olduğunu ve Romalı gençlerin büyük kısmının vebadan hayatını kaybettiğinden dolayı, senatonun bu dönemde bir diktatör ataması¹⁷⁵ gerektiğine karar verdiğini söylemiştir.¹⁷⁶

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde rastaldığımız bir başka veba salgını MÖ 428 yılında Cornelius Cossus'un konsüllük döneminde meydana gelmiştir.

Titus Livius, Aulus Cornelius Cossus'un konsüllüğünün, kıtlık ve veba salgınının olması sebebiyle savaş olmadığını, salgın ve kıtlığın yaklaşık üç yıl sürdüğünü ve bazı yıllıkların ölüm kayıt defteriymiş gibi, konsüllerin isimlerinden başka hiçbir şey sunmadığını söylemiştir.¹⁷⁷

Daha sonra MÖ 412-411 yıllarında Q. Fabius Ambustus ve C. Furius Paculus'un konsüllük döneminde veba salgını olmuştur. Titus Livius bu dönem meydana gelen veba salgınına kısa bir paragraf ile anlatmıştır;

*“Q. Fabius Ambustus ve C. Furius Paculus'un konsül olduğu dönemde L. Icilius pleb tribunu'su idi. Bu dönemde meydana gelen veba salgınına, hastalananların sayısının çokluğu düşünülünce, devlet az ölümle atlattı. Marcus Papirius Atratinus ve C. Nautius Rutulus'un konsüllük zamanında vebanın yerini, böyle zamanlarda toprağı işlemeyi ihmal ettiklerinden dolayı hububat kıtlığı aldı.”*¹⁷⁸

Cumhuriyet Dönemi'nde MÖ 399 yılında Cn. Genucius Augurinus, L. Attilus Priscus, M. Pomponius Rufus, C. Duillius Longus, M. Veturius Crassus Cicurinus ve Volero Publilius Philo'nun konsül yetki ve selahiyetine sahip askeri tribunuslar döneminde veba salgını olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁷⁵ Livy. VIII. 17'de kehanetlerin düzensizlikten etkilendiği ve bu nedenle de diktatör atandığı söylenmiştir.

¹⁷⁶ Livy. IV.26.

¹⁷⁷ Livy. IV. 20.

¹⁷⁸ Livy. IV.52.

Titus Livius MÖ 399 tarihinde Roma’da meydana gelen salgından ve salgına çare olması için senatonun çabalarından bahsetmiştir. Hem şehre hem ülkeye zarar veren bu salgın tanrıların bariz öfkesinden kaynaklanıyordu. Salgından kurtulmanın tek yolu tanrıların öfkesini yatıştırmaktan geçiyordu;¹⁷⁹

“Bu yıl sert bir kışın sonunda havanın ani değişimiyle hastalıklı bir yaz yaşanmıştır. Bu ölümcül hastalığın ne sebebi ne de çaresi bilindiğinden, senato kararına göre Sibylla kitaplarına danışıldı. Kutsal ayinlerden sorumlu duumvir’ler daha sonra Roma’da düzenlenen ilk lectisternium’u¹⁸⁰ kutladı. Apollon ve Leto, Diana ve Hercules, Mercurius ve Neptun, elde edilebilecek en görkemli örtülerle döşenmiş kanepelere sekiz gün boyunca yatırıldılar. Onlar töreni evlerinden de gözlemledi. Onlar, bütün şehir boyunca bütün kapıların sonuna kadar açık durduğunu, çeşitli yiyecek içecekler genel tüketim için sergilendiğini, katılan kişilerin hoş karşılandığını, bilinsin ya da bilinmesin kişisel düşmanlara nazik ve saygılı sözler söylendiğini söyledi; çekişmelere ve davalara ara verildi; hatta mahkumlar bile o günlerde serbest bırakıldı, daha sonra tanrılara saygısızlık yaptığı görülen kişiler tekrardan mahkum edildiler.”¹⁸¹

MÖ 392 yılında L. Valerius Potitus ve Marcus Manlius’un konsüllük döneminde veba salgını meydana gelmiştir.

Titus Livius L. Valerius Potitus ve M. Manlius’un konsüllüğünde Volsinii halkı ile savaşın patlak verdiğini ancak Roma bölgesindeki aşırı sıcak ve kuraklık sebebiyle baş gösteren kıtlık ve vebadan dolayı, onlara karşı bir ordu göndermenin imkansız olduğunu söylemiştir.¹⁸²

MÖ 390 yılında Q. Fabius Ambustus, K. Fabius Ambustus, N. Fabius Ambustus, Q.Sulpicius Longus, Q. Servilius Fidenas ve P. Cornelius Maluginens’in konsül yetkisine sahip tribunusluk döneminde veba salgını meydana gelmiştir.

Bu dönemde Galyalılar arasında bir salgın meydana gelmiştir. Yangın tarafından kavrulmuş ve ısınmış, alçak zeminde tepeler arasında kamp kuran Galyalılara rüzgar esmeye

¹⁷⁹ Livy. V.14.

¹⁸⁰ Oxford Classical Dictionary’ye göre, Lectisternium rahipler tarafından denetlenen ve halkın da katılım sağladığı, tanrıların öfkelerini dindirme ve veba gibi salgınları ya da düşmanı uzak tutmak için tanrılara yapılan yemekli bir törendir. İlk olarak MÖ 399 yılında kutlanmıştır.

¹⁸¹ Livy. V.13.

¹⁸² Livy. V.31.

başladığında, tozların yanı sıra küllerle dolu hava Galyalılar için dayanılmaz olmuştu. Çünkü soğuk ve neme alışkınlardı. Bütün bunlara ilaveten salgının yayılımı artmıştı. Ölülerini gömmeye üşenir olmuşlardı ve böylece onları üst üste rastgele atıp, yakıyorlardı. Bölge bu sebeple Busta Gallica¹⁸³ olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁴

MÖ 384 yılında Ser. Cornelius Maluginensis, M. Furius Camillus, C. Papirius Crassus, P. Valerius Potitus Poplicola, Ser. Sulpicius Rufus, T. Quinctius Cincinnatus Capitolinus'un konsüllük yetkisine sahip tribunuslar dönemini anlatan antik kaynaklarda yine bir veba salgınına rastlıyoruz. Titus Livius, bu dönemde sebebi bilinmeyen ancak çok sayıda kişinin ölümüne neden olan veba salgınından bahsetmiştir. İnsanlar bu salgının sebebini Manlius'un infazına yormuştur. Çünkü Capitol'un kutsallığının bozulmuş olduğunu söylemişlerdir. Aynı zamanda mabetlerini düşman elinden kurtaran bir adamın herkesin gözü önünde cezalandırılmasının tanrıların hiç hoşuna gitmediğini düşünmüşlerdir.¹⁸⁵

On dokuz yıl aradan sonra MÖ 365 yılında L. Genucius ve Q. Servilius'un konsüllük döneminde bir veba salgını olmuştur. Titus Livius, bu dönemde büyük bir veba salgınının patlak verdiğini, beraberinde de büyük bir endişe ve korku getirdiğini söylemiştir. Bir censor, bir aedilis curulis, üç pleb tribunus'u ve nüfusun geri kalanından buna karşılık gelen çok sayıda kişinin salgından vefat ettiği ifade edilmiştir. Ancak veba salgınına dikkate değer yaran başlıca şey Marcus Furius'un vefatı olmuştur. Marcus Furius'un yaşı olgun olmasına rağmen, vefatına acı bir şekilde yas tutulmuştur.¹⁸⁶

Aynı salgını Plutarkhos da ele almıştır;

*“Roma'yı ziyaret eden veba salgını, hesaplanamayan sayıda sıradan insanın ve yine çok sayıda magistratus'un ölümüne sebep oldu. Camillus da tam olgun yaşlarında hayatını kaybetti. Fakat onun ölümü Romalıları o süreçte vebadan dolayı ölen insanların tamamından daha çok üzdü.”*¹⁸⁷

¹⁸³ Livy. XXII.14'te belirtildiği üzere, salgın Galyalıların Roma'da Capitol'ü işgal ettiği süreçte meydana gelmiştir ve Busta Gallica denilen yerin konumu tam olarak belirtilemez.

¹⁸⁴ Livy. V.48.

¹⁸⁵ Livy. VI.20.

¹⁸⁶ Livy. VII.1.

¹⁸⁷ Plut. Cam. 43.

Ertesi yıl MÖ 364 yılında C. Sulpicius Peticus ve C. Licinius Stolo'nun konsülüğü döneminde, aynı salgın ikinci yılını seyrederken Livius, tanrıların iyiliğini güvence altına almak amacıyla şehrin kuruluşundan beri üçüncü kez Lectisternium yapılması dışında dikkate değer hiçbir şey olmadığını aktarır. Hastalığın şiddeti ne insanların tedbirleri ne de tanrının yardımı ile yatıştırıldığında, insanların zihinleri batıl korkular tarafından ele geçirilmiştir. Tanrının öfkesini dindirmek için diğer çabalarının arasında sahne oyunlarının da kurulduğu söylenir. Sahne sanatı, sadece meydanda olan savaşı bir halk için yeni bir şeydi ve pek çok şey gibi küçük bir şekilde başladı ve yurtdışından sanatçılar getirildi. Herhangi bir şarkı olmadan, şarkıcıların eylemlerini taklit etmeden, Etruria'dan getirilen oyuncular¹⁸⁸, flüt eşliğinde dans ettiler ve Tuscan tarzındaki gibi hiçbir kaba hareket sergilemediler. Daha sonra Romalı gençler onları taklit etmeye başladı, aynı zamanda mısraları jestlerle değiştirerek, hareketlerini kelimelerle uyumlu hale getirdiler. Böylece eğlence benimsendi ve sıklıkla uygulanarak canlı tutuldu.¹⁸⁹ Salgın sonraki yıl da etkisini sürdürmeye devam etti.

MÖ 363 yılında Cn. Genucius ve L. Aemilius Mamercus'un konsüllük döneminde veba salgınına rastlıyoruz. Titus Livius bu dönemde veba salgınına çare olması için dini kefaret yoluyla getirilen oyunların faydası olmadığından bahsetmiştir;

“İnsanların ne zihinlerini dini korkulardan kurtardı ne de bedenlerinden hastalığı uzak tuttu.”

İnsanların zihinleri, tanrıların öfkesini yatıştırmanın yollarını aramaktan dolayı, hastalık tarafından ele geçirilmiş bedenlerinden daha zor durumdaydı. Titus Livius ihtiyarların, diktatörler tarafından çivi çakarak salgının hafifletildiğini hatırladıklarını söyler. Böylece senato bu batıl inanç ile tetiklenmiş ve L. Manlius Imperiosus diktatör olarak, L. Pinarius isimli bir kişi de onun magister equitum'u olarak atamıştır. Baş magistrate'ın 13 Eylül'de çivi çakacağı üzerine Arkaik kelime ve harflerle kaydedilmiş eski bir yasa vardır. Tablet önceden, Minerva'nın tapınağının bulunduğu Iupiter Optimus Maximus'un tapınağının sağ yanına takılıydı. Onlar çivinin geçen yılların sayısının bir işareti olduğunu söyler çünkü harfler o

¹⁸⁸ Plut. **Quaes. Rom.** 107'ye göre Romalı'lar Bacchus'un tapınında görülen sanatçıların histriones olarak adlandırılmasının sebebi, C. Sulpicius ve Licinius Stolo'nun konsül olduğu dönemde, Roma'da şiddetli bir veba salgını, sahnedeleyen tüm sanatçıları kırıp geçirdiğinden dolayı Romalı'ların ricası üzerine Etruria'dan gelen sanatçılar arasında en çok başarı ve üne sahip olan sanatçının adının Histrus olması ile bütün sanatçılara histriones denmiştir.

¹⁸⁹ Livy. VII.2.

zamanlarda nadir kullanılırdı ve sayıların tanrıçanın bir buluşu olması sebebiyle, yasa Minerva tapınağına teslim edilmişti.¹⁹⁰

MÖ 347 yılında T. Manlius Torquatus ve C. Plautius'un konsüllük döneminde veba salgını olduğunu görüyoruz. Titus Livius, bu dönemde devlette huzur ve sükunetin sağlanması ile bir veba salgınının patlak verdiğini söylemiştir. Senatus on yetkiliye Sibylla kitaplarına başvurmalarını emretmiş ve onların yönlendirmeleri ile bir lectisternium yapılmıştır.¹⁹¹

On altı yıl aradan sonra, MÖ 331 yılında M. Claudius Marcellus ve C. Valerius'un konsüllük döneminde de veba salgını görülmüştür. Titus Livius, bu dönemde hem mevsim koşulları hem de insanların suçları sebebiyle korkunç bir yıl geçtiğini söyler. Ancak Livius, bir yanlış anlaşılmayı düzelttiğini belirtir ve diğer yazarların söylediği gibi, yılın kötü geçmesine sebep olan vefatların aslında salgın kaynaklı olmadığını aslında zehir ile gerçekleştiklerini söyler.¹⁹²

On sekiz yıl aradan sonra MÖ 313 yılında L. Papirius Cursor ve C. Junius Bubulcus Brutus'un konsüllük döneminde veba salgını olduğunu görüyoruz. Titus Livius bu dönemde Poetelium'da bir salgın yaşandığını ve salgına çare olması amacıyla bir diktatör atandığını söyler.¹⁹³

On sekiz yıl aradan sonra, MÖ 295 yılında Q. Fabius Maximus Rullianus ve P. Decius Mus'un konsüllüğünde veba salgını olduğunu yine Livius'tan öğreniyoruz. Livius, bu dönemde salgın hastalığın keyiflerini kaçırdığından ve telaşa düştüklerini, bu sebeple de Sibylla kitaplarına danışıldığını anlatır.¹⁹⁴

MÖ 292 yılında Q. Fabius Maximus Gurges ve D. Iunius Brutus Scaeva'nın konsüllük döneminde yine bir veba salgını olduğunu görüyoruz.

Bu yıl bir salgın hem şehri hem de kırsal kesimi kasıp kavurmuştur. Livius'un anlatımına göre tanrılar tarafından hangi çare ve hangi sonun lütfedileceğini öğrenmek için Sibylla kitaplarına danışılmıştır. Sibylla kitaplarında Aesculapius'un Epidaurus'tan Roma'ya

¹⁹⁰ Livy. VII.3.

¹⁹¹ Livy. VII.27.

¹⁹² Livy. VIII.18.

¹⁹³ Livy. IX.28; Fasti capitolin "dictator rei gerundae causa" şeklinde atandığını söyler.

¹⁹⁴ Livy. X.31.

davet edilmesi gerektiği, ancak o yıl Aesculapius'a bir günlük ricada bulunulması haricinde bu konuda hiçbir şey yapılamayacağı çünkü konsüllerin savaş ile meşgul olduğu anlatılmıştır.¹⁹⁵

Antik kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre altmış üç yıl gibi uzun bir aradan sonra MÖ 229-228 yıllarında, L. Postumius Albinus ve Cn. Fulvius Centumalus'un konsüllük dönemlerinde yine veba salgını olduğunu görüyoruz.

Yunan tarihçi Appianus (MS 95-165), Illyria Savaşları esnasında Illyrialılar arasında meydana gelen veba salgınından bahsetmiştir. Yerden yükselen zehirli dumanlar özellikle Autarienler için ölümcül olan vebaya sebep olmuştur. Onlar veba sebebiyle yurtlarından kaçmışlardır. Ancak salgının gölgesinden kurtalamamışlar, Bastarnæ yakınına yerleşmişlerdir. Getæ'nin bataklık ve ıssız bölgesine yirmi üç günlük bir seyahat sonunda gelmişlerdir. Tanrı Keltlere bir deprem felaketi göndermiş ve şehirlerini alt üst etmişti. Onlar yurtlarından kaçıp bu felaketin üzerine Illyrialı'ları yağmalarken vebaya yakalanmışlardır.¹⁹⁶

MÖ 224 yılında Q. Fulvius Flaccus ve T. Manlius Torquatus'un konsüllüklerinde veba salgını meydana gelmiştir.

Yunan tarihçi Polybios'un (MÖ 202-120) anlatımına göre, İtalyanların özellikle de Romalı'ların en büyük korkusu olan Kelt istilası geri püskürtülmüştür. Zafer Padus vadisinden bütün Kelt'leri dışarı atabilecekleri umuduyla Romalı'lara ilham verdi ve böylece Q. Fulvius Flaccus ve T. Manlius Torquatus onlara karşı hem lejyonlarını hem de geniş ölçekte askeri hazırlıklarını gönderdiler. Hızlı bir saldırı ile Boii'yi Roma'ya teslim olmaları için zorladılar. Ancak seferin pratik bir etkisi yoktu, çünkü seferin geri kalanı boyunca mevsim aşırı yağışlı geçti ve ordu da bir salgın patlak verdi.¹⁹⁷

On iki yıl aradan sonra MÖ 212 yılında, Q. Fulvius Flaccus ve Ap. Claudius Pulcher'in konsüllük dönemlerinde veba salgını olduğunu görüyoruz.

Titus Livius, İkinci Kartaca Savaşı esnasında Sicilya'da meydana gelen veba salgını sürecinden bahsetmiştir. Kartacalı'lar veba salgınına maruz kalmıştır. Mevsim sonbahardı ve

¹⁹⁵ Livy. X.47.

¹⁹⁶ App. III. I.4.

¹⁹⁷ Polyb. II.31.

sıcaklığın aşırı yoğunluğu her iki kamptaki insanları da etkiliyordu. Başlangıçta insanlar mevsimden dolayı hastalanıp ölmüştür; ancak daha sonra hastalık yalnızca temas yoluyla yayıldı, öyle ki ele geçirilenler ya mahvolmuş ve terk edilmişti ya da yanlarında bulunan ve onları tedavi edenlere hastalık aynı şiddetiyle bulaşmıştı. Günlük cenazeler ve ölümler göz önündeydi; ve ağıtlar gece gündüz her taraftan duyuluyordu. Zamanla onların hisleri, bu sefaletlere alışarak tamamen vahşileşmişti, onlar ölümlerini sadece gözyaşları ve nezih ağıtlarıyla takip etmezlik yapmıyorlardı, ayrıca onları artık taşıyıp defnetmiyorlardı. Böylece ölü bedenler benzer kaderi bekleyenlerin bakışlarına maruz kaldı. Artık ölü bedenler hem korku ile hem de bedenlerinin pis kokuları ve kötü durumları ile sağlıklı olanları hasta etme, hasta olanları da ortadan kaldırma aracına dönüşmüştü. Bazısı kılıç ile ölmeyi tercih ediyordu, hatta düşmanın kampına yalnız başına koşturuyorlardı. Fakat vebanın şiddeti Kartacalılar'da Roma ordusundan çok daha fazlaydı, çünkü ikincisi, Syrakusae iklimi ve suyuna uzun zaman önceden beri alışkındı. Düşmanın ordusundan Sicilyalılar, hastalıkların, çok yayıldığını fark ettiklerinde çevredeki şehirlere dağıldılar, ancak Kartacalılar'ın uzaklaşmak için hiç yerleri yoktu, generaller Himilco ve Hipokrat birlikte can verdiler. Marcellus, hastalığın şiddetinin arttığını gördüğü için, birliklerini şehre doğru nakletti, orada hastalıktan zayıflayanlar iyileştirildi. Fakat yine de Roma ordusunun birçoğu bu veba salgınına kurban gitti.¹⁹⁸

MÖ 208 yılında Marcus Claudius Marcellus ve T. Quinctius Crispinus'un konsüllük döneminde veba salgını olduğunu öğreniyoruz.

Titus Livius, ağır bir veba salgınının şehre ve ülkeye saldırdığından bahsetmiştir. Hatta bu salgının diğer ölümcül hastalıklara göre daha uzun süre kendini gösterdiğini söylemiştir. Bu veba salgınından dolayı şehir boyunca insanlar bütün tapınaklarda yalvarmış, şehir praetor'u P. Licinius Varus'a, Apollon oyunlarının her zaman aynı gün yapılması gerektiği önerilmiştir. Bundan böyle kutlamalar için sabit gün 5 Temmuz olmuş ve o gün artık kutsal sayılmıştır.¹⁹⁹

Üç yıl aradan sonra MÖ 205 yılında P. Cornelius Scipio (Africanus) ve P. Licinius Crassus Dives'in konsüllük dönemlerinde veba salgınına rastlıyoruz. Livius'un anlatımına göre bu yıl Bruttim'de kayda değer bir şey olmamıştı ancak hem Roma hem de Kartaca ordusunda

¹⁹⁸ Livy. XXV.26.

¹⁹⁹ Livy. XXVII.23.

veba salgını görülmüştü. Her iki tarafta da eşit şekilde ölümler yaşanmış ancak bu salgına ilaveten Kartacalılar besin kıtlığı da yaşamışlardır.²⁰⁰

On beş yıl sonra, MÖ 190 yılında antik kaynaklarda L. Cornelius Scipio Asiaticus ve C. Laelius'un konsüllük döneminde de veba salgınına rastlamaktayız. Livius, kral Antiochus'a karşı başlatılan Suriye savaşı esnasında, Phaselis bölgesinde meydana gelen salgından bahsetmiştir;

“Bölgenin sağlıksızlığı ve mevsimden (yazın ortası) dolayı ve yabancı ve gizemli kokuların sonucunda orada özellikle de kürek çeken erkekler arasında çok miktarda hastalık oldu.”²⁰¹

MÖ 187 yılında M. Aemilius Lepidus ve C. Flaminius'un konsüllük döneminde veba salgınının bitmediğini görüyoruz. Livius bu dönemde şehirde ve ülkede büyük bir salgının patlak verdiğinden bahsetmiştir;

“Ciddi bir salgının şehri ve ülkeyi harap etmesinin sonucu olarak kutsal kitapların koruyucuları, üç gün özel kurbanlar ve şefaahatlerin adanması kararını verdi.”²⁰²

Altı yıl sonra, MÖ 181 yılında M. Baebius Tamphilus ve P. Cornelius Cethegus'un konsüllük döneminde yine bir veba salgınına rastlıyoruz.

Livius'un anlatımına göre, bu dönemde özellikle pazar kurulan kasabalarda ve ülkenin diğer bölgelerinde öyle ciddi bir veba salgını patlak vermiştir ki, Libitina cenazeler için gerekli malzeme kaynağını sağlayamamıştır. Bu salgının zararlarından ve bu kötü alametlerden oldukça endişe duyan senatus, yetişkin kişi kurbanı isteyen tanrıya kurban vermeleri ve kutsal kitaplara danışılması gerektiği kararını vermiştir. Bu kitapların muhafızları, bütün tapınaklarda tüm gün dua edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca İtalya boyunca dua ve görevlerin askıya alınmasının gözlemlenmesi gerektiğini tavsiye etti. Senatus onayladı ve konsüller gözlem emrini veren bir hüküm yayınladı.²⁰³

²⁰⁰ Livy. XXVIII.46.

²⁰¹ Livy. XXXVII.23.

²⁰² Livy. XXXVIII.44.

²⁰³ Livy. XL.19.

Aynı salgından Romalı tarihçi Iulius Obsequens de (MS 4. ve 5. yy'lar) bahsetmiş ve vebanın Libitina'yı ele geçirdiğini söylemiştir.²⁰⁴

Ertesi yıl, MÖ 180 yılında A. Postimius Albinus Luscus ve C. Calpurnius Piso'nun konsüllük döneminde veba salgını devam etmiştir.

Titus Livius salgının Roma ve İtalya'yı üç yıldır vurduğundan bahsetmiştir.²⁰⁵

“Bu salgın hastalık sebebiyle Praetor Ti. Minucius'un ve çok geçmeden konsül Caius Calpurnius'un ölümü ve artık her rütbeden birçok seçkin erkeğin ölümü bir işaret olarak görüldü. Pontifex Maximus Caius Servilius, tanrıların öfkesini dindirmek için en uygun yöntemin bulunmasını emretti. Kutsal kitapların koruyucuları Sibylla kitaplarını araştırdı. Konsül Apollon, Aesculapius ve Salus'a yaldızlı heykeller sunulmasını ve adak adanmasını emretti. Kutsal kitapların koruyucuları hastalık yüzünden Roma'da, kamuya açık yerlerde, köylerde ve pazar kasabalarının tamamında iki günlük özel şefaath ilan etti. Oniki yaşının üzerindeki herkes başlarında çelenk ellerinde defne ile bu iki günlük süreçte tanrıya yalvarma ritüeline katıldı. Erkekler bunun suçluların işi olduğundan şüphe etmeye başladı ve senatus bazı sözde zehirlenme vakalarının araştırılması için emir verdi. Roma'da veya on milden daha yakın yerlerde meydana gelen zehirlenme vakalarını araştırmak üzere Caius Claudius görevlendirildi; Caius Maenius'a, Sardinia eyaletine yelken açmadan önce, onuncu taşın ötesindeki pazar kasabalarında ve köylerde aynı şeyi yapması emredildi. Konsülün ölümü en güçlü şüpheli uyandırdı. Onun ölümünün, eşi Quarta Hostilia tarafından gerçekleştiği söylendi.”²⁰⁶

Bu yıl veba salgını dolayısıyla vefat edenlerin arasında pek çok rahip vardı. Pontiff L. Valerius Flaccus vefat etti ve onun yerine Q. Fabius Labeo atandı. Yakın zaman önce Hispania Ulterior'dan dönen kurban şölenlerinin üç yöneticisinden biri olan -triumvir epulo-, P. Manlius da salgına kurban gitti.²⁰⁷

²⁰⁴ Obsequens 6.

²⁰⁵ Livy. XL.36.

²⁰⁶ Livy. XL.37.

²⁰⁷ Livy. XL.42.

Altı yıl aradan sonra MÖ 174 yılında Sp. Postumius Albinus Paullulus ve Q. Mucius Scaevola'nın konsüllüklerinde antik kaynaklarda veba salgınına rastlıyoruz.

Livius, bir yıl önce sığırlarda görülen veba artık bu yıl insanlara saldıran bir hastalığa dönüştüğünü söylemiştir. Titus Livius'un açıklamasına göre, veba bulaşan kişinin yedinci gün hayatta kalması çok kolay değildi; hayatta kalanlar, genellikle quartan²⁰⁸ olmak üzere, bir müddet kalıcı bir hastalıktan muzdarip oluyordu. Özellikle köleler vefat etmişti; tüm yol boyunca gömülmemiş bedenlerin yığılı vardı. Köpekler ve akbalar tarafından dokunulmayan cesetler çürüyerek yok oldu ve genel olarak gözlemlendi ki, ne o yıl ne de önceki yılda çok sayıda insan ve büyükbaş hayvan ölümüne rağmen, herhangi bir akbaba görülmedi. Resmi görevli rahiplerden, bir praetorun babası pontiff Cn. Servilius Caepio ve Tiberius'un oğlu, kurbanlardan sorumlu decemvir Ti. Sempronius Longus, augur P. Aelius Paetus, augur Ti. Sempronius Gracchus, curio maximus C. Mamilius Atellus ve pontiff M. Sempronius Tuditanus salgından hayatını kaybetti. C. Sulpicius Galba, Tuditanus'un yerine pontiff olarak atandı. Augurlar Gracchus'un yerine T. Veturius Gracchus Sempronianus ve Pablius Aelius'un yerine Q. Aelius Paetus seçildi. Kurbanlardan sorumlu decemvir olarak C. Sempronius Longus, curio maximus olarak da C. Scribonius Curio seçildi. Veba salgını sona eremeyeceği için, senatus decemvirlerin kutsal kitaplara danışması gerektiğine karar verdi. Kararlarına göre bir dua günü yapıldığı gözlemlendi ve Q. Marcius Philippus'un söylediği gibi insanlar Forum'da toplandı. Eğer hastalık ve salgın Roma bölgesinden uzaklaşırsa, onlar iki gün süren bir şükran ve bir festival ile bunu kutlayacaklarına yemin ettiler.²⁰⁹

Aynı salgından Obsequens de bahsetmiştir ve insanların ve sığırların bu salgından ciddi bir şekilde etkilendiğini söylemiştir. Cesetler gömülmeden terkedilmiş bir şekilde serilmişti. Çünkü salgın Libitina'yı ele geçirmişti. Obsequens ortalıkta hiçbir akbabanın görülmemesine de dikkat çekmiştir.²¹⁰

MÖ 165 yılında Cn. Octavius ve T. Manlius'un konsüllük dönemlerinde de veba salgını olmuştur.

²⁰⁸ Sıtma türü bir hastalık.

²⁰⁹ Livy. XLI.21.

²¹⁰ Obsequens 10.

Obsequens'in anlatımına göre bu dönemde insanlar açlık ve salgından öylesine ızdırap çekiyorlardı ki, Sibylla kitaplarına danışmışlardı. Sibylla kitaplarından aldıkları talimatlar üzerine insanlar dini ayinlerini yapmak için tapınak ve kavşaklarda yerlerini aldı. Penates tapınağındaki kapılar geceleri kendiliğinden açıldı ve Esquiline ve Quirinal Tepesinde öğlen vakti kurtlar ortaya çıktı ve sürüldüler. Şehir arındırıldıktan sonra hiçbir felaket olmadı.²¹¹

On beş yıl aradan sonra MÖ 150 yılında Üçüncü Kartaca Savaşı'nda veba salgını olduğunu görüyoruz.

Appianus bu savaşta Kartaca ordusunun kuşatılması ve ele geçirilmesi sürecinde Kartacalıların ordusunu vuran veba salgınından bahsetmiştir;

“Hasdrubal ve Kartacalılar, çok fazla zayıflayarak açlıktan heba olmuştu, artık düşmana saldıramıyordu. Önce paketlenmiş hayvanlarını sonra atlarını yediler ve deri kayışlarını yiyecek için kaynattılar. Ayrıca onlar besin eksikliği, egzersiz ihtiyacı ve mevsimden dolayı çeşitli hastalıklara yakalandılar, çünkü kuşatılmış bir bölge ve sınırlı bir kamptaydılar. Çok sayıda insan Afrika yazının sıcaklığına maruz kaldı. Yiyeceklerini pişirmek için odunları kullandıklarında işe yaramadığı için kalkanlarını yaktılar. Ölü bedenleri dışarı çıkartamadılar çünkü Mesinissa sıkı bir koruma sağlamıştı; onlar yakıt ihtiyacı için de onları yakamadılar. Çürüyen cesetlerin içinde yaşamının sonucunda aralarında bir veba salgını belirdi. Ordunun çok büyük bir kısmı tükendi, kalanlarda ise kaçış umudu yoktu, Masinissa 'ya firarileri bırakıp, elli yılda 5000 talent gümüş ödemeyi ve yeminlerine ters olmasına rağmen sürülenleri geri alma konusunda hem fikir oldular.”²¹²

MÖ 142 yılında L. Caecilius Metellus ve Q. Fabius Maximus Servilianus'un konsüllük döneminde veba salgını olmuştur.

Bragalı tarihçi ve teolog olan Orosius'un (MS 385-420) anlatımına göre, bu dönemde Roma'da korkunç bir veba salgını görülmüştü. Salgın o kadar büyüktü ki cenazeciler üstesinden gelemedi, yakın zamanda cenazeleri gömmek için hazırlayacak cenazeci kalmadı. Büyük malikaneler artık tüm yaşamdan yoksundu ve ölümlerle doluydu, içinde çok miraslar vardı ancak

²¹¹ Obsequens 13.

²¹² App. Pun. X.73.

tek bir varis bulunamadı. Sonunda şehirde yaşamak hatta ona yaklaşmak imkansız hale geldi, evlerde ve sokaklarda çürüyen bedenlerden yayılan kokular çok korkunçtu.²¹³

Aynı salgından Obsequens de bahsetmiştir. Luna halkı arasındaki veba salgını yüzünden cesetlerin şehrin neredeyse her yerine uzandığını ancak onları gömecek kimsenin olmadığını söylemiştir.²¹⁴

MÖ 133 yılında İspanya'daki Savaşta veba salgınına rastlamaktayız. Appianos, Numantialılar arasında meydana gelen veba salgınından şu şekilde bahsetmiştir;

“Hepsi yenilebilir yiyecekleri tüketti, ne tahıl, ne sürü ne de otları vardı, onlar savaşta sıklıkla gerekli olduğu gibi, haşlanmış postları yalamaya başladılar. Bu başarısız olduğunda, ilk olarak doğal ölüm ile ölen insanların etlerini küçük parçalara bölerek, kaynatıp yediler. Hastanın eti ile midesi bulandıktan sonra, güçlü olan zayıf olanın üzerine şiddetli ellerini koydu. Sefaletin hiçbir türü yoktu. Onlar yedikleri ile akıl almaz hale geldiler ve vücutları kıtlık, veba ve uzun saç ile vahşi hayvanlara benziyordu. Bu durumda kendilerini Scipio'ya teslim ettiler.”²¹⁵

MÖ 126 yılında M. Aemilius Lepidus ve L. Aurelius Orestes'in konsüllük döneminde veba salgını olmuştur. Obsequens Lipari adalarında bu dönemde meydana gelen veba salgınından bahsetmiştir.

“Aetna dağı, deprem sonucunda çevresine ateş saçmıştı. Liparae Adaları'nın yakınında deniz kaynadı, bazı gemiler yandı, bazı denizciler duman ile boğuldu, büyük miktarda ölü balık saçıldı. İnsanlar şölenlerinde onları açgözlülükle tüketerek mide zehirlenmesi yaşayıp akabinde vefat ettiler. Böylece adalar duyulmamış bir veba salgını ile harap oldu. Kahinlerin cevabına göre bu alamet, bu zamandan sonra meydana gelecek olan bir iç kargaşanın habercisiydi.”²¹⁶

²¹³ Oros. V.4.

²¹⁴ Obsequens 22.

²¹⁵ App. **Hisp.** 15.

²¹⁶ Obsequens 29.

Ertesi yıl MÖ 125 yılında M. Plautius ve M. Fulvius'un konsüllüklerinde veba salgını olduğunu antik kaynaklardan öğreniyoruz.

Livius, MÖ 125'te Cyrene'de büyük bir çekirge istilasından, büyük sayıda ölü böcek olduğundan ve beraberinde de veba salgını yaşandığından bahsetmiştir.²¹⁷ Obsequens, de aynı şekilde Afrika'da büyük çekirge sürüsü görüldüğünü rüzgarla denize fırlatıldıklarında ve dalgalarla savrulduklarında, dayanılmaz kokuları ve ölümcül dışkıları ile Cyrene'deki çiftlik hayvanları arasında ciddi bir salgın yarattıklarını ve sekiz yüz bin kişinin çürüme ile vefat ettiğinin bildirildiğini söylemiştir.²¹⁸ Orosius ise çekirge vebasından detaylıca bahsetmiştir. Tüm topraklarda çok sayıda çekirgenin dolaştığını ve onların yalnızca tüm bitkileri ve köklerinin bir kısmını ve dallarının yumuşak sürgünleriyle birlikte ağaçların yapraklarını tüketerek mahsülün tüm umutlarını tamamen tüketmediğini aynı zamanda acı kabuğu ve kuru odunu bile kemirdiklerini söylemiştir. Çekirgeler daha sonra rüzgar tarafından yoğun kitleler halinde sürülmüştür. Uzun bir süre havada taşındıktan sonra nihayet Afrika denizinde boğulmuşlardır. Büyük dalgalar, çürüyen ve kokan sürülerin bulaşıcı ve kötü kokularını yaymış, kıyılarının geniş alanları boyunca muazzam yığınlar biriktirmiştir. Ardından gelen vebanın şiddeti, bütün canlıları etkilemiştir. Her yerde kirli hava ile tahrip olmuş evcil ve vahşi hayvanların çürüyen cesetleri salgının bulaşıcılığını artırmıştır. O zamanlar kral Micipsa'nın hüküm sürdüğü Numidia'da sekiz yüz bin kişinin öldüğü ve Kartaca ve Utica'ya oldukça yakın deniz kıyısı boyunca iki yüz binden fazla kişinin hayatını kaybettiği kaydedilmiştir. Utica şehrinde, tüm Afrika'yı korumak için orada konuşlanmış otuz bin asker hayatını kaybetmiştir. Orosius, bu felaketin aniden ve büyük bir şiddetle geldiğini, Utica'da tek bir günde ve tek bir geçit üzerinden bin beş yüzden daha fazla genç erkek ve kadının cenazesinin taşındığının söylendiğinden bahsetmiştir.²¹⁹ İtalya, Como doğumlu yazar ve doğa bilimci Plinius Secundus Maior da bu salgından bahsetmiştir ve Cyrenaica bölgesinde²²⁰, ilk önce yumurtalarını ezerek sonra genç olanlarını öldürerek ve en son olarak da tamamen büyümüş olanları öldürerek çekirgelere karşı insanları yılda üç kez mücadele etmeye zorlayan bir yasa olduğunu söylemiştir.²²¹

²¹⁷ Livy. **Per.** 60.

²¹⁸ Obsequens 30.

²¹⁹ Oros. V.11.

²²⁰ Iulius Obsequens oradaki çekirgelerin ölü bedenleri tarafından oluşan ve sekiz yüz bin kişinin ölümüne sebep olan vebadan bahsetmiştir.

²²¹ Plin. **NH.** XI.35.

Uzun bir aradan sonra yine MÖ 74 yılında L. Licinius Lucullus ve M. Aurelius Cotta'nın konsüllük dönemlerinde veba salgını olduğunu görüyoruz.

Appianos, Cyzicus'u kuşatan Mithridates ordusunun, açlık ve gömülmemiş cesetlerden kaynaklanan veba salgınından muzdarip olduklarından bahsetmiştir.²²²

MÖ 43 yılında C. Vibius Pansa Caetronianus ve A. Hirtius'un konsüllük döneminde veba salgını olmuştur.

Nicaealı tarihçi, senatör ve prokonsül olan Cassius Dio (MS 150- 235), (=Ρωμαϊκά Roma Tarihi) adlı seksen kitaplık eserinde, İtalya'nın neredeyse tamamında korkunç bir veba salgını yayıldığını bunun sebebinin ise senatonun, Curia Hostilia'nın yeniden inşa edilmesi ve deniz savaşının gerçekleştiği yerin doldurulması yönünde oy kullanması olduğunu söylemiştir.²²³

²²² App. **Mith.** XI.76.

²²³ Cass. Dio XLV.17.

III.3. İmparatorluk Dönemi

İmparatorluk Dönemi'nin başında, MÖ 23 yılında Augustus döneminde veba salgını meydana gelmiştir.

Cassius Dio eserinde, bu yılın sağlıksız bir yıl olduğundan bahsetmiştir. Büyük bir salgın meydana gelmiş olduğunu ve süreçte pek çok kişinin hayatını kaybetmiş olduğunu aktarmıştır.²²⁴

Plinius Augustus'un hayatında pek çok olumsuz şey yaşadığını, bu dönemde Roma'nın salgın ve kıtlık ile mücadele ettiğini söylemiştir.²²⁵

Amaseialı (Amasyalı) tarihçi ve coğrafyacı Strabon (MÖ 63- MS 21), Hellen dilinde on yedi kitaptan oluşan Geographika (=Coğrafya) adlı eserinde İberyalılar'ın sıklıkla fare sürülerinden dolayı salgın hastalıklara maruz kaldığına dikkat çeker.²²⁶

Ertesi yıl MÖ 22 yılında L. Sestius Quirinalis Albinianus'un konsüllüğünde veba salgınının devam ettiğini görüyoruz.

Bu dönemde salgın tüm İtalya'yı kasıp kavurmuştur. Cassius Dio, bu süreçte hiç kimsenin toprağını süremediğinden bahsetmiştir. Böylece Romalılar salgın hastalık ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kıtlık yüzünden dar boğaza düşmüş ve bu sıkıntıların sebebinin, konsül olarak Augustus'un olmayışından kaynaklandığını düşünmüşlerdir.²²⁷

İmparator Nero döneminde MS 65 yılında şiddetli bir veba salgınına rastlıyoruz.

Cezayirli tarihçi ve biyografi yazarı Suetonius (MS 69/75 civarı - 130'dan sonra), sonbahar mevsiminde bir salgın çıktığını ve Legister tapınağının kayıtlarına göre vebadan ölenlerin sayısının otuz binden az olmadığını söylemiştir.²²⁸ Benzer bir açıklamayı da Orosius

²²⁴ Cass. Dio LIII.33.

²²⁵ Plin. **NH.** VII.46.

²²⁶ Strab. III.4.

²²⁷ Cass. Dio LIV.1.

²²⁸ Suet. **Ner.** XXXIX.

yapmış olup Roma'yı büyük bir veba salgınının ziyaret etmesi sonrasında tanrıça Libitina'nın kaydına otuz bin cenaze töreni girildiğini söylemiştir.²²⁹

56-117 yılları arasında yaşamış Gallia Narbonensis doğumlu tarihçi ve politikacı Gaius Cornelius Tacitus MS 14-68 yılları arasını kapsayan *Annales (Yıllıklar)* adlı eserinde aynı salgını ele almıştır;

“Bu yıl tanrı tarafından bir işaret olarak gönderildiği düşünülen fırtına ve salgın hastalıkların yaşandığı kötü olayların yılıdır. Campania, kentteki evleri, tarlaları ve mahsulleri tahrip eden bir kasırga ile harap oldu ve öfkesini açıkça aşikar bir şekilde atmosferin böyle bir düzensizliği olmaksızın, korkunç bir veba ile tüm insan sınıflarının ortadan kaldırıldığı Roma'nın çevresine taşıdı. Fakat evler ruhsuz bedenlerle, caddeler ise cenazeler ile doldu. Ne yaş ne de cinsiyet riskten muaftı. Köleler ve özgür doğan halk, gözyaşı döktükleri arkadaşlarının cenaze yığınlarında sıklıkla tükenen çocuklar ve eşlerin ağlamaları arasında aniden yok oldu. Equetrianlar ve senatörler fark olmaksızın vefat ettiler fakat halk onların ölümlerine daha az üzüldü çünkü imparatorun zalimliğini sıradan bir ölüm ile ön görüyorlardı. Aynı yıl hastalık ve yaşlılık yüzünden bitkin düşüp ordudan çıkartılan bütün Illyricum askerlerinin yerini doldurmak için, Narbon Gaul, Afrika ve Asya'daki askeri birlikler toplandı. Lugdunum, princeps tarafından, şehirde kaybedilen şeylerin yerine geçmesi için, dört milyon sesterces bağış ile yıkıcı felaketten dolayı teselli edildi. Onun halkı ise önceden aynı miktarı Roma için sunmuştu.”²³⁰

Antik kaynaklardan imparator Vespasianus döneminde MS 77 yılında veba salgını olduğunu öğreniyoruz.

Orosius, imparatorun hükmettiği dokuzuncu yılda bir depremin Kıbrıs'ın üç şehrini yerle bir ettiğini ve Roma'da büyük bir veba salgını yaşandığını söylemiştir.²³¹

İki yıl sonra MS 79 yılında imparator Titus döneminde veba salgını meydana geldiğini Cassius Dio'dan öğreniyoruz. Cassius Dio, Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonucu küllerin

²²⁹ Oros. VII.7.

²³⁰ Tac. *Ann.* XV.13;

Büyük yangın sonrasında, Lugdunum Roma'ya dört milyon sesterces bağış gönderdi. Nero, Lugdunum felaket sermayesine katkıda bulunmak için dört milyon sesterces göndererek cevap verdi.

²³¹ Oros. VII.9.

Romalı'lara zarar vermediğini ancak daha sonra onlara korkunç bir salgın getirdiğini söylemiştir.²³²

Suetonius da eserinde aynı salgını kaleme almıştır ve Titus döneminde, Vezüv dağının patlaması, üç gün üç gece devam eden Roma yangını ve ayrıca veba salgını gibi korkunç felaketler yaşandığından bahsetmiştir. Titus saraylarının bütün süslemelerini, tapınakların dekorasyonuna ve halka yararlı amaçlar için kullanmış ve işleri kontrol etmesi için atlı birliğinden birkaç adam atamıştır. Veba salgını süresince halkın rahatlaması için, hem insani hem ilahi anlama gelen, ilaç ve kurban gibi işlerde onları kullanmıştır.²³³

İmparator Hadrianus döneminde MS 117-138 yılları arasında veba salgını olmuştur.

Historia Augusta'da Hadrianus'un dönemi boyunca onun kıtlık, veba, depremler ile mücadele ettiği, bütün bu felaketlerin yol açtığı zor durumların elinden geldiğince üstesinden gelebildiği ve bu felaketler yüzünden harap olmuş birçok topluma da yardım ettiği söylenmiştir.²³⁴

Historia Augusta'dan imparator Antoninus Pius döneminde MS 138-161 yılları arasında, bu sefer Roma'da değil Arabistan'da bir salgın görüldüğü yazmaktadır.²³⁵

Marcus Aurelius döneminde MS 165-180 yılları arasında şiddetli bir veba salgını olduğunu yine antik dönem yazarlarından öğreniyoruz.

Marcus Aurelius'un hüküm sürdüğü dönemde meydana gelen salgın, antik dönemin talihsizlikleri arasında dikkat çeken bir yere sahiptir. Bu dönemdeki salgın Thukydides tarafından tanımlanan Atina vebasından daha az tanınmış değildir. Bazen Antoninus vebasını bazense Galenus vebasını olarak adlandırılarak iki büyük figürle ilişkilendirilme ayrıcalığına sahiptir. Bu salgının imparatorluk tarihinde bir dönüm noktası olduğu düşünülür.²³⁶

²³² Cass. Dio LXVI.23.

²³³ Suet. **Tit.** VIII. 3.

²³⁴ Hist. Aug., Aelius Spartianus, "Hadrian", **Historia Augusta**, XXI.5.

²³⁵ Hist. Aug., Iulus Capitolinus "Antoninus Pius" **Historia Augusta**, IX.4.

²³⁶ Gilliam, J. F., "The Plague Under Marcus Aurelius", **The American Journal of Philology**, Vol. 82, Baltimore, 1961, s. 225-251.

MS 167 yılındaki doğu salgını, Part Savaşı'ndan dönen Verus'un ordusu tarafından batıya taşındı ve Asya Minor, Yunanistan, İtalya, Galya gibi bütün batı dünyasına yayıldı. Belki yalnızca Afrika'ya ulaşmadı.²³⁷

Romalı tarihçi Eutropius'un (MS 4. yy.) anlatımına göre bu dönemde veba şu şekilde gelişti;

*“Marcus'un imparatorluğunda Partlar'a karşı kazanılan zafer sonrasında öyle büyük bir veba salgını baş gösterdi ki Roma'da, baştan sona bütün İtalya'da ve eyaletlerde nüfusun büyük bir bölümü ve askeri birliklerin neredeyse tamamı bu hastalıktan öldü.”*²³⁸

Historia Augusta'da bu dönemdeki salgın ve yayılma süreci şu şekilde anlatılmıştır;

*“Verus'un kaderinde, geri dönüş yolunda geçtiği eyaletlere ve sonunda da Roma'ya kendisiyle beraber bir hastalık taşımış gibi görünmek vardı. Bu vebanın, Babil'deki hastalık yayan bir buharın çıktığı Apollon Tapınağı'nda bulunan altın bir kutuyu bir askerin yanlışlıkla kesip açmasıyla ortaya çıktığı, oradan Part topraklarına ve sonra da bütün dünyaya yayıldığı düşünülüyor.”*²³⁹

MS 330 tarihinde Antakya'da dünyaya gelen Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus'un anlatımına göre vebanın kaynağı daha farklıydı;

*“Bu şehir Verus tarafından saldırıya uğradığında Apollon Comaeus'un heykeli yerinden sökülerek Roma'ya götürüldü, burada tanrıların rahipleri tarafından Palatine Apollon tapınağına dikildi. Söyleniyor ki, aynı heykel kaldırıldıktan ve şehir yandıktan sonra, tapınağı yağmalayan askerler dar bir çatlak buldu; bu onların değerli bir şeyler bulma umudunu arttırdı. Ancak, Chaldeanlar'ın esrarengiz sanatları ile kapalı bir tür tapınaktan, aynı Verus ve Marcus Antoninus zamanındaki tedavi edilemez hastalıkların şiddetini oluşturduktan sonra hastalık ve ölümle her şeyi kirleten, bütün Pers sınırlarından Ren nehri ve Galya'ya kadar, vebanın mikrobu ortaya çıktı.”*²⁴⁰

²³⁷ N., Barthold Georg, **Lectures on the History of Rome**, ed. Leonhard Schmitz, vol. III, London, 1849, s.251.

²³⁸ Eutr. VIII.12.

²³⁹ Hist. Aug., Iulus Capitolinus, “Verus”, **Historia Augusta**, VIII.

²⁴⁰ Amm. Marc. XXIII. 24.

Verus'un ölümü üzerine Marcus Antoninus devletin tek hükümdarı olmuştu. Veba artık birçok eyalete yayılmıştı. Orosius'un anlatımına göre süreç İtalya'yı çok olumsuz etkilemişti;

“Her yerde kır evleri, tarlalar ve kasabalar çiftçisiz ve insansız kaldı, harabe ve ormanlardan başka hiçbir şey kalmadı. Romalı birlikler ve kışlık bölgelerde uzak ya da yakın konuşlanmış tüm lejyonların öylesine tükendiği söyleniyor ki, aniden patlak veren Marcomanni'ye karşı yapılan savaş yeniden asker toplamadan sürdürülemezdi. Carnuntium'da Marcus Antoninus, üç yıl boyunca sabit bir şekilde asker toplamayı sürdürdü.”²⁴¹

Historia Augusta'da bu savaşa karşı duyulan korku sonucunda alınan önlemler anlatılmıştır;²⁴²

“Marcomanni savaşına²⁴³ karşı duyulan korku o kadar fazlaydı ki Antoninus dört bir taraftan rahipleri çağırdı, yabancı dini seremoniler gerçekleştirdi, Roma şehrini her açıdan arındırdı ve bu şekilde savaş için yola çıkmaya geç kaldı. Roma tanrılarının ritüeli, seremonisi yedi gün boyunca sürdü.”²⁴⁴

MS 161-167 tarihleri arasında Quadi ve Marcomanni, Roma'ya doğru ilerlemeye başladı. Yalnızca MS 169 tarihinde Marcus Aurelius onları geri püskürtmek için saldırmayı göze alabildi. Savaş boyunca salgının da etkisi arttı, çok sayıda Romalı ve Germen güçleri hayatını kaybetti. Çok sayıda Germen hiçbir savaş izi olmaksızın hayatını kaybetti. Çünkü salgına kurban gitmişlerdi.²⁴⁵

Bergamalı hekim Galenus (MS 129-216), erken yaşlarda gelişmiş yetenekleri sayesinde Bergamalı gladyatörlerin saygın bir hekimlik görevini kazanmıştır. Ancak imparatorluğun barış ve huzuru ona daha geniş ufuklar açmıştı. O Doğu Akdeniz'i gezmiş, Kıbrıs'ı, Suriye'yi, Filistin'i geçerek ilaç bilgisini geliştirmiş ve çareler üzerine araştırmalar yapmıştı. Roma İmparatorluğu Galenus'a tıp sanatında alışılmadık deneyimler kazandırmıştı. Bunun üzerine başkente çekilmeye

²⁴¹ Oros. VII.15.

²⁴² Hist. Aug.; Iulius Capitolinus, “Marcus Antoninus”, **Historia Augusta**, XIII. 5.

²⁴³ Marcomanni ve Quadi kavimleri İtalya'ya akın etmiş ve Aquileia'yı kuşatmıştı. Bu kavimlere karşı koyması için gönderilen muhafız alayı komutanı Furius Victorinus öldürülmüş ve ordusunun bir kısmı da yok edilmiştir.

²⁴⁴ Oldukça eski olan bu arınma seremonisinde tanrıların heykelleri halka açık alanlarda ziyafet sedirlerine koyuluyor ve kendilerine bir tabak dolusu yiyecek sunuluyordu. Aktarıma göre bu seremoni, bir veba salgınına durdurmak amacıyla ilk kez MÖ 399 yılında uygulanmıştır.

²⁴⁵ E. Truter, 1988, s.79.

karar vermişti. Galenus MS 162'de Roma'ya geldi. O geldiğinde günlük on bin insan sarılıktan, on bin insan da dropsiden (su toplaması, ödem) hayatını kaybediyordu. Roma, insanların acılarının bir laboratuvarıydı ve Galenus gibi hevesli ve çalışkan bir hekim için büyük bir sahneydi. Onun bu dönemde yükselişi muazzamdı. Ancak Galenus, veba salgınına henüz hazır değildi. Salgın doğudan geldiğinde Onun Roma'ya gelişinin dördüncü yılıydı (MS 166).²⁴⁶

Antoninus vebası Galenus ile ilişkisinden dolayı tıp tarihinde önemli bir yer tutar. Galenus, hastalığı ilk elden öğrenmişti.²⁴⁷ Marcus Aurelius'un hekimi Galenus, Antoninus vebası süresinde yaşıyordu ancak çok yardımcı olamadı.²⁴⁸

Galenus, veba Roma'ya ulaştığında, yakın zamanda ayrılrsa da oradaydı. Galenus MS 168/9'un kışında Aquileia'da görevli olan askeri birliklerin arasındaki bir salgın boyunca da bulundu. Hastalığın belirtileri ve tedavisi üzerine teminatları hakkında konuştuğundan Galenus, salgın ile ilgili hatırı sayılır derecede tecrübeye sahipti. Galenus zaman zaman diğer hastalıkları ve tedavi metotlarını çok önemli detaylar ile tanımlamasına rağmen ne yazık ki veba üzerine referansları, tam bir açıklama teşebbüsü olmadan, kısa ve dağınıktır. Galenus, hastalığın bir tanımını gelecek nesiller tarafından tanınabilsin diye, ne sunmayı -böylece salgın tekrardan patlak vermesi durumunda- ne de meslektaşları olmayanlar için yazmayı denedi. O daha çok hastalığın fiziksel etkileri ve tedavisi ile ilgileniyordu. Örneğin, vebadan etkilenen genç bir kişinin durumunun tartışmasında iç ve dış iltihaplaşmaya yoğunlaşmıştır.²⁴⁹ Galenus, veba ile ilişkili olmayan çeşitli şişliklerden bahsederken “βουβών” terimini kullanmıştır.²⁵⁰

Galenus hastalığın belirtilerini şu şekilde belirtmiştir;

Genç bir kişinin vücudunda dokuzuncu günde deri döküntüsü görülür. Vücuduna kuru ilaçlar uygulanır. On ikinci günde yataktan çıkabilir.

İshali olup hayatta kalacak olanların tüm vücudunda siyah deri döküntüsü görülür. Deri döküntüsü çoğu durumda iltihaplıdır ve hepsi de kurudur. Siyahlık, doğanın cilt üzerinde bıraktığı kül gibi, ateş kabarcığına karışan kan kalıntısından kaynaklanır. İltihaplı olanların

²⁴⁶ Harper, K., **Fate of Rome: Climate, Diseases and the End of an Empire**, Oxford, 2017, s. 23-24

²⁴⁷ Littman, R. J., 1973, s.245-248.

²⁴⁸ McNeil, W. H., **Plagues and Peoples**, New York, 1988, s.201.

²⁴⁹ Littman, R. J., 1973, s.245-248.

²⁵⁰ Gal., **Nat. Fac.**, çev. A.J. Brocks, Cambridge, 1989, s. 187.

bazısının kabuk olarak adlandırılan kısmı düşer, geri kalan kısmı neredeyse sağlıklıdır ve birkaç gün sonra kabuk bağlar.

İltihaplı olmayan yerlerde, deri döküntüsü kaba ve kabarcıklı olur. Bir kabuk gibi düşer ve tamamı sağlıklı hale gelir.

İshalin kanlı olmadığı birçok vakada, bütün vücut siyah deri döküntüsü ile kaplanır. Ve bazen deri döküntüsü, krizden sonra birkaç gün boyunca azar azar kuruyup dağıldığında, bir tür kabuk şeklinde dökülür.

Vebaya maruz kalanlar, içlerindeki ateşin yoğun olmasına rağmen, vücutları ne ılıktır ne de dokunanlar bu ateşi hisseder. (tıpkı Thukydides'in Atinalı vebada tanımladığı gibi).

Galenus vebayı ateşli veba olarak adlandırır.

Dışkının ishal olması vebanın kaçınılmaz bir belirtisidir. Siyah dışkı, hayatını kaybeden ya da hayatta kalabilen hastalık sahibi herkeste mutlak bir belirti olarak görülürdü. İshal başlangıçta kestane rengi, sonra sarımsı kırmızı ve en son, kanın tortulu maddesi gibi, siyah olurdu. Hayatta kalan birçok kişide, dokuz hatta yedi ile on birinci günlerde siyah dışkı görülürdü. Kişiden kişiye de farklılıklar meydana gelebilirdi. Bazı kişilerin dışkısı neredeyse siyah, bazılarının ise kişiye ne ağrı yapardı ne de kötü kokardı. Eğer dışkı siyah değilse iltihaplaşma devamlı olarak görülürdü. Çok siyah dışkılayanların hepsi hayatını kaybederdi..

Bazı durumlarda istifra meydana gelirdi. Her durumda mide bulantısı olurdu. Bunları takiben nefes kötü kokmaya başlardı.

Genç bir kişinin dokuzuncu günde biraz öksürüğü olurdu. Onuncu günde öksürük daha güçlü olur ve kabuklanma görülürdü. Birkaç günlük soğuk algınlığı sonrası, ilk önce öksürerek biraz parlak taze çıkardı ve daha sonra atardamarı kaplayan zarın bir kısmı, ağız ve yutağa gırtlak boyunca yükselirdi.

Onuncu günde genç kişi öksürdüğünde kabuk çıkartırdı. Bu durum şah damarı yakınlarında soluk borusu bölgesinin ülserli olduğunu gösterirdi. Ağız ve boğazda ülser olmazdı (yemek yemede sorun olmaz). Soluk borusu enfekte olduğu için kişinin sesi zarar görürdü.

Kriz dokuzuncu ile on ikinci gün arasında ortaya çıkar. Dokuzuncu günden sonraki üçüncü gün genç kişi yatağından kalkabilir.²⁵¹

Galenus'un bizlere sunduğu hastalık belirtileri bu şekildeydi. Veba hakkında verdiği bilgiler yeterli olmasa da bu durum belirtilerin olmadığı anlamına gelmez.

Galenus'un açıklamalarına göre veba kışın ortasında meydana geldiği için daha çok ölüm meydana geliyordu. O daha sonra Asclepius'un²⁵² ona gitmesini yasaklaması bahanesiyle, Marcomanni'ye karşı seferinde Marcus'a eşlik etmesi üzerine yapılan daveti reddetmişti.²⁵³

MS 180 tarihinde Marcus Aurelius'un kendisi de bu hastalıktan hayatını kaybetmişti. Ölüm döşeginde iken arkadaşlarına olan son sözleri bu durumu doğrulamıştır:

“Marcus Aurelius'un ölümü şu şekilde oldu: iyice hasta olmaya başladığında oğlunu çağırıldı ve herkesten önce kendisinden, devletine ihanet etmiş gibi gözükmek için savaşın geri kalan kısmına umursamazlık yapmamasını istedi. Oğlu ilk isteğinin kendisinin sağlıklı olması olduğu yönünde cevap verdiğinde ona, yalnızca birkaç gün beklemesi ve hemen ayrılıp gitmemesi talebinde bulunarak istediği gibi davranmasına izni verdi. Ardından artık ölümü arzulayan biri olarak kendisini yeme içmeden alıkoyma ve böylece hastalığını daha da azdırdı. İmparator altıncı gün dostlarını çağırdı, bütün dünyevi şeylere gülerek ve ölümü de küçümseyerek onlara “Hastalığı ve hepimiz için sıradan bir şey olan ölümü düşünmekten ziyade neden benim için ağlıyorsunuz?” demişti. Dostları oradan ayrılmak istediklerinde ise “Eğer artık beni bırakıyorsanız, beni terk ettiğiniz sırada size elveda diyorum.” demiş. Kendisine, oğlunu kime emanet ettiği sorulduğunda da “Eğer buna layıksanız size ve ölümsüz tanrılara” diye cevap vermiş. Ordu, imparatorun hastalığının kötüye gittiğini öğrendiğinde son derece şiddetli bir şekilde yas tutmuş, zira askerleri ona eşsiz bir sevgi besliyordu. Marcus yedinci gün iyice bitap düşmüş ve huzuruna yalnızca oğlunu kabul etmiş ve onu da, hastalığını bulaştırmamak için hemen huzurundan göndermiş. Oğlu gittiği zaman sanki uyumak istiyormuş gibi başını örtmüş, gece vakti geldiğinde de son nefesini vermiş. (MS 180)”²⁵⁴

²⁵¹ Littman, R. J., “Galen and Antonine Plague”, **The American Journal of Philology**, Baltimore, 1973, Vol. 94, s. 246-248.

²⁵² Bergama'nın şifa tanrısı Asclepius'un tapınağı, iyileşmekte olan kişiler için bir işaretti. Galenus zamanında tapınak beş yüz yılı aşkın süredir vardı. Bütün Asya bu tapınağa akın ediyordu.

²⁵³ Gilliam, J. F., 1961, s.228.

²⁵⁴ Hist Aug., **Marcus Aurelius XXVIII**.

Marcus Aurelius felsefe çalışmasında vebaya atıfta bulunmuştur;

“Aklın bozulması, bizi saran soluduğumuz havanın bozulup kirlenmesinden çok daha tehlikeli bir vebadır. İkinci veba sadece canlıların yaşamlarını tehdit eder, diğeryse insanlığımıza saldırır.”²⁵⁵

Historia Augusta’da Antoninus salgınından şu şekilde bahsedilmiştir;

“Öyle büyük bir veba vuku buldu ki cesetler ancak arabalarda ve katarlarda taşınabildi. Aynı zamanda iki imparator, defin ve mezar konularında son derece sert kanunlar çıkardılar ve herhangi bir kimsenin kendi malikanesinde de olsa bir mezar yapmasını yasakladılar. Bu yasa bugün hala yürürlüktedir. Dediğimiz gibi binlerce kişi vebadan can verdi, Antoninus bu merhumların arasındaki asiller için heykeller yaptırdı.”²⁵⁶

Galenus’taki detayların yetersizliğinden dolayı yazarlar, Antoninus vebası üzerine sıkı bir teşhis yapmakta temkinliydi. Geçici olarak salgın, çiçek hastalığı, döküntülü tifüs, belki bubonik veba hastalığından biri olarak tanımlanmış olup, en çok çiçek hastalığı tercih edilmiştir.²⁵⁷

Salgın en az Marcus Aurelius’un MS 180 yılında vefatına ve daha muhtemel bir şekilde Commodus’un hüküm sürdüğü dönemin ilk zamanlarına, muhtemelen MS 189’daki bir diğer veba salgınına dek sürmüştür.²⁵⁸ Kesin bir şekilde kabul edilir ki Antoninus vebası muhtemelen üçüncü yüzyılın ortalarından önce imparatorluk boyunca herhangi bir diğer salgından daha fazla ölüme sebep olmuştur,²⁵⁹ neredeyse birçok bölgeyi nüfussuz bırakmıştı. Bazı şehirlerde tekrarlayıp, on beş yıldan daha fazla epidemi olarak kalmıştır. Ayrıca imparatorluğun düşüşüne belki de diğer faktörlerden daha fazla katkıda bulundu.²⁶⁰

İmparator Commodus döneminde MS 189-191 yıllarında, Cassius Dio’nun ifadesiyle, bilinen en büyük salgın meydana gelmişti. Yazara göre bu salgın muhtemelen Antoninus vebasının nüksüydü. Bir günde iki bin civarında insan hayatını kaybetmiştir. Sonra tek başına

²⁵⁵ M. Aur. Med.; Marcus Aurelius, **Kendime Düşünceler**, Çev. Y. Emre Ceren, İstanbul, 2020, s.90.

²⁵⁶ Hist. Aug. XIII.5.

²⁵⁷ Littman, R. J., 1973, s. 245-248.

²⁵⁸ Littman, R. J., **a.g.e**, s. 245 vd.

²⁵⁹ Littman, R. J., **a.g.e**, s.244.

²⁶⁰ Parker, Henry Michael Denne, **A History of Roman World from A.D 138 to 337**, London, 1935, s.20

şehirde değil, ancak neredeyse tüm imparatorluk boyunca pek çok kişi, küçük iğneler üzerine bazı ölümcül ilaçlar bulaştıran ve bu aletler aracılığıyla insanlara ücret karşılığında zehir bulaştıran suçluların ellerinde can verdi.²⁶¹

Suriyeli bir memur olan Herodianus (MS 170-240) MS 180-230 yıllarını kapsayan τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστορία (=History of Empire) eserinde bu dönemde yaşanan veba salgınından bahsetmiştir. Öncelikle vebanın Roma'da yayılmasının sebebini, Roma'nın tüm dünyadan insanlara ev sahipliği yapması ve böylelikle kalabalıklaşması olduğunu söylemiştir.²⁶² Commodus, hekimlerin tavsiyesi üzerine Laurentum'a²⁶³ yerleşmiştir. Roma'da kalanlar, doktorlarının yönlendirmesiyle burun deliklerini ve kulaklarını hoş kokulu yağlarla doldurmuş ve devamlı olarak parfüm ve tütsü kullanmışlardır. Hoş kokuların baştan girerek, duyuşal geçitleri doldurduğunu ve havadaki zehri dışarıda tutacağını, eğer herhangi bir zehir girerse de, daha güçlü kokularla etkisiz hale getirileceğini söylemişlerdir. Fakat veba, uzun bir zamandır kontrol edilemeden şiddetini arttırmış, birçok insan ve her türden evcil hayvanın hayatına sebep olmuştu.²⁶⁴

MS 198-250 tarihleri arasında Roma dünyası salgın açısından rahat görünüyordu. Ancak sınırlardaki tehditler artmıştı. MS 250'de Gotlar imparator Decius'u bozguna uğratmış ve bu durum Danubian eyaletlerindeki Gotlar'a karşı etkili bir direnişin sona geldiğinin sinyalini vermişti.²⁶⁵

MS 249-270 yılları arasında şiddetli bir veba söz konusu olmuştur. Erken bir Hıristiyanlık savunucusu olan ve aynı zamanda Hıristiyan kiliselerinde Aziz olarak bilinen Kartacalı Thaschus Caecilius Cyprianus (MS 201-258) bu salgının süreci hakkında oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Bu sebeple de salgın Kıbrıs Vebası olarak bilinir.

Bize aktarıldığı şekliyle hastalığın semptomları ve süreci esas olarak şu şekildedir;

²⁶¹ Cass. Dio, LXXIII.14.

²⁶² Hdn. I.12.

²⁶³ Bu bölge geniş defne yapraklarının gölgesinde kalıyordu. (bölge adını buradan alır.) Orası daha serindi ve güvenli bir sığınak gibi görünüyordu. İmparator ağaçların ferahlatıcı gölgesi ve defne yapraklarının hoş kokusu ile havadaki kirliliğin etkisinin azaldığını söylüyor.

²⁶⁴ Hdn. **History of the Roman Empire since the Death of Marcus Aurelius** I.12.

²⁶⁵ Boak, E. R., **A History of Rome to 565 A.D.**, New York, 1921, s.390.

Pontius'un açıklamaları, salgının kurbanlarını hızlı bir şekilde ele geçirdiğini vurguluyor.

*“Sonradan, korkunç bir veba patlak verdi ve nefret dolu bir hastalığın aşırı yıkımı tir tir titreyen halkın her birinin evini peş peşe istila etti ve her birini kendi evinden, günden güne ani saldırılarıyla alıp götürdü.”*²⁶⁶

Nyssa kenti piskoposu Nissalı Gregor (MS 335-395) salgının akut başlangıcını şu şekilde ele almıştır;

*“Hastalık ansızın insanların üstüne düştü, evlerini ateş gibi besleyerek, beklediklerinden daha hızlı bir şekilde nüfuz etti. Böylece tapınaklar, bir şifa umuduyla yerlere serilmiş insanlarla doldu.”*²⁶⁷

Bu gözlemlerin hiçbiri özellikle kanıtlayıcı olmamakla birlikte salgının insanları hızlı bir şekilde etkilediğini öne sürmüştür.

Salgının belirtileri ve süreci şu şekildedir;

*“Vücudun gücü azaldıkça, bağırsaklar bir akışla boşalır.”*²⁶⁸

Kıbrıslı'nın ishal açıklaması oldukça etkileyicidir. Kelimenin tam anlamıyla, vücudun gücü çözüldükçe, bağırsaklar bir akışta dağılır. Kıbrıslı, sulu dışkıyı basitçe anlatmakla kalmaz ancak aslında siyah ve kanlı olduğunu da söyler.

*“Ateş atakları meydana gelir.”*²⁶⁹

*“Kemik iliğinden çıkan ateş boğaz yaralarına dönüşür.”*²⁷⁰

²⁶⁶ Pontius, **Vita Cypriani**; Schaff, P., **Ante-Nicene Fathers vol. 5.: Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix**, CCEL, 2004, IX.

²⁶⁷ Gregory of Nyssa, **Vita Gregorii Taumaturgii**, Çev. Slusser, M., **The Fathers of the Church**, vol. 98, Washington, 1998, s.85.

²⁶⁸ Cyprian, **De Mortalitate**, XIV.

²⁶⁹ Cyprian, **De Mortalitate** VIII.

²⁷⁰ Cyprian, **De Mortalitate** XIV.

“Kaynaklar, dereler ve sarnıçlar hastalığın getirdiği zayıflıktan dolayı susuzluktan yananlarla doluydu. Su ateşi derinlerden dindirmek için oldukça zayıftı, insanlar su içtikten kısa süre sonra eskisi gibi hissediyordu.”²⁷¹

Zinsser, Patrologia Graeca’da belli bir salgına atıfta bulunmuş olan Gregorius III’ten alıntı yapmıştır:

“Hastalık bir insana bulaştığında, tüm vücuduna hızla yayıldı. Yakıcı bir ateş ve susuzluk insanları su kaynaklarına sürükledi; ancak hastalık bir kişiye saldırdığında suyun faydası yoktu. Hastalık çok ölümcüldü. Hayatını kaybedenlerin sayısı, hayatta olanlardan daha yüksekti, ölüleri gömmek için yeterli insan yoktu.”²⁷²

“Bağırsaklar sürekli istifra ile sarsılır.”²⁷³

Konjunktival kanama ile hastanın gözlerinin kör olabilmesi yüksek ihtimaldir. Aynı zamanda işitme kaybının olmasından da bahsedilir.

“Gözler ateşten kan çanağına döner.”²⁷⁴

“Duyu kaybı yaşanır ve görüş kararır.”²⁷⁵

“Bazı vakalarda ayaklar ya da bacakların bazı kısımlarının hastalıklı çürüme...”²⁷⁶

Bu durumu takiben şiddetli zayıflık ile kişinin direnci azalır.

“Bedenin yaralanması ya da hasarından kaynaklanan zayıflık, kişinin ya yürüyüşünde mecalin kalmaması...”²⁷⁷

²⁷¹ Gregory of Nyssa, **Vita Gregorii Taumaturgii**, Çev. Slusser, M., **The Fathers of the Church**, vol. 98, Washington, 1998, s.86.

²⁷² Zinsser, H., 1935, s.138-139.

²⁷³ Cyprian, **De Mortalitate** XIV.

²⁷⁴ Cyprian, **De Mortalitate** VIII.

²⁷⁵ Cyprian, **De Mortalite** XIV.

²⁷⁶ Cyprian, **De Mortalitate** VIII.

²⁷⁷ Cyprian, **De Mortalitate** VIII.

Kartaca ve Roma salgın tarafından etkilenen yerlerin en batısıdır. Salgından etkilenen en kuzeydeki bölgeler İliya, Trakya, Makedonya ve Pontus'tur. Pontus ve Suriye vebanın yayıldığı en doğu sınırı işaret eder.²⁷⁸

Orosius salgının sebebi ve yayıldığı bölgeler hakkında şu şekilde yorum yapmıştır;

*“İnanılmaz hastalıkları da beraberinde getiren ve Decius'un kiliselerin yıkılması fermanlarının ilan edildiği bütün bölgelere yayılan veba, şimdi hıristiyanlığa yapılan yanlışın intikamını aldı. Bir Roma eyaleti, şehri veya evi, bu yaygın salgın hastalıktan neredeyse hiç kurtulamadı.”*²⁷⁹

*“Hıristiyanlara yönelik daha önceki zulümlerini dikkate almadan, Decius'un zulmü bütün Roma imparatorluğunun büyük bir veba tarafından helak olmasına neden oldu.”*²⁸⁰

Erken bir Hıristiyanlık savunucusu olan Tunuslu Arnobius (MS 255-330), salgının ve birçok felaketin sebebini dini sebeplerle açıklamıştır;

*“Tanrılar, salgın, kuraklık, savaş, kıtlık, çekirge, fare, dolu taneleri ve diğer incitici şeyleri insanların mülkiyetine saldıran sizin yaptığınız yanlışlar ve işlediğiniz günahlardan dolayı öfkelenerek bize verir.”*²⁸¹

Salgının çıkış noktası ve tarihine gelirse, Atina vebasında olduğu gibi bu salgının da Etiyopya kökenli olduğu söylenir.²⁸² Hastalığın İskenderiye'de MS 249'da var olduğu kanıtlanmıştır. En geç MS 251'in sonlarında Roma'da görülmüştür. İmparatorluğun başkentine yayılması bir en fazla iki yıl almış görünüyor. Salgın kısa sürede imparatorlukta yayılmış ve gelecek yirmi yıl boyunca tekrar ederek etkisini göstermiştir.²⁸³ Salgın imparator Claudius Gothicus'un ölümüne sebep olduğunda, MS 270'te hala şiddetini sürdürmeye devam etmiştir.²⁸⁴

²⁷⁸ Harper, K., “Pandemics and passages to late antiquity: Rethinking the plague of c.249–270 described by Cyprian” **Journal of Roman Archaeology**, 28, 2015, s. 223-260.

²⁷⁹ Oros. VII.21.

²⁸⁰ Oros. VII.22.

²⁸¹ Arnobius, *Adversus Gentes* I.3.

²⁸² Zinsser, H., 1935, s.138.

²⁸³ Harper, K., 2015, s. 223-260.

²⁸⁴ Smith, C. A., “Plague in the Ancient World : A Study from Thucydides to Justinian”, *The Student Historical Journal*, 1996-1997. Erişim adresi:

Bu konuda ilerlemenin temkinli bir yolu bireysel ve toplu kaynakların, hastalığın epidemiyolojisi, sunumu, nüfus seviyeleri ve birey üzerindeki dinamikleri hakkında bize neler söyleyebileceğini incelemekten geçer. Bu ipuçları sorumlu mikrobun olası kimliği hakkında disiplinli spekülasyonlara izin verir. Ne yazık ki bu veba için çok detaylı bilgiler yoktur ancak hastalığın etkileri üzerine birtakım göstergeler vardır. Özellikle Kıbrıslı'nın açıklamaları bu konuda dikkate değerdir.²⁸⁵

İmparator Galerius Maximianus ve Maximinus'un döneminde MS 304-305 yıllarında veba salgınına rastlıyoruz.

Konstantiniyeli Aziz Theophanes'ten (MS 758-817) öğrendiğimiz üzere, Galerius ve Maximinus dönemlerinde savaş, isyan, kıtlık, veba ve aralıksız kuraklık gibi bir dizi felaket meydana gelmiş, yaşayanlar ölüleri gömmek için yetersiz kalmıştır.²⁸⁶

İmparator Konstantin (I) döneminde MS 312-313 yıllarında veba salgını olduğunu yine antik yazarlardan öğreniyoruz.

Kilise tarihçiliğinin kurucusu olduğu düşünülen Caesareali Eusebios (MS 265-339) imparatorluğun doğu kısmını vuran çeşitli salgın ve kıtlığın ölümcül kombinasyonunun detaylı bir açıklamasını yapmıştır;

“Ve beklenmedik bir kıtlık baş gösterdi, bunun üzerine bir veba ve bir diğer hastalık patlak verdi. Bu hastalık, ateşli karakteri sebebiyle şarbon olarak adlandırılan ülserti. Tüm vücuda yayılarak kurbanlarını tehlikeye sokardı. Ancak özel bir saldırı bölgesi olarak gözleri belirlemişti ve böylece kadın ve çocukların yanı sıra pek çok erkeğin gözlerini körleştirdi.”²⁸⁷

Rahip, teolog, inanç savunucusu ve tarihçi olan Dalmaçyalı Jerome Suriye ve Cilicia'da MS 333'te sayılamayacak bir gürhunun salgın ve kıtlıktan hayatını kaybettiğinden kısaca bahsetmiştir.²⁸⁸

<http://people.loyno.edu/~history/journal/1996-7/Smith.html>.

²⁸⁵Harper, K., 2015, s. 223-260.

²⁸⁶Theoph. **Chronographia**, AM 5797.

²⁸⁷Eusebios, **HE IX**. 8.

²⁸⁸Jer. **Chronicon**, 233-e.

MS 346’da Paskalya sonrasında, bütün manastırlardaki kardeşleri ve hatta Pachomios’u salgın vurmuştur. Çeşitli Pachomian manastırlarında yüzden fazla rahip hayatını kaybetmiştir.²⁸⁹

*“Pesah bayramı sonrası Tanrı tarafından kardeşlerin üzerine bir hastalık geldi. Tüm manastırlarda bir seferde yaklaşık yüz veya daha fazla kardeş vefat etti. Pachomius’un kendisi de hasta oldu. Hastalık vebaydı; ne zaman biri ateşlense onun rengi bir anda değişirdi, gözleri kan çanağına dönerdi ve kişi ruhunu teslim edene kadar boğulmuş gibi olurdu. Sonra Phnoum manastırının papazı Sourous vefat etti ve ayrıca Cornelios Thmouson’ların manastırının Cornelios’u ve Phbow’da yaşayan, bütün manastırların idaresinden sorumlu olan Paphnouti ve pek çok diğer önemli kardeş vebadan dolayı hayatını kaybetti. Abba Pachomius’a hizmet eden Theodore uzun süren hastalıktan dolayı aşırı derecede inceldi. Onun kalbi ve gözleri ateş gibi yanıyordu.”*²⁹⁰

Marcellinus MS 359 tarihinde Amida’da da meydana gelen veba salgının sebepleri ve sürecinden bahsetmiştir;

*“Ölü bedenlerin caddeler boyunca saçılmış ve defnetmek için çok sayıda olduğu şehirde, kurtçuklar ile dolu cisimlerin bulaşıcı enfeksiyonu, aşırı sıcaklık ve çeşitli sebeplerden dolayı halkın zayıflığı nedeniyle birçok hastalığa ilaveten veba salgını da eklendi.”*²⁹¹

*“Filozoflar ve ünlü hekimler bize aşırı sıcak ve soğukun, nem veya kuraklığın vebaya sebep olduğunu söyler. Bataklık ve rutubetli yerlerde ikamet edenler öksürükten, gözlerinin acısından ve benzer şikayetlerden muzdarip olurlar. Bunun yanı sıra sıcak iklimlerin sakinleri ateşin ısı ile iyice tükenirler. Ancak ateş diğer unsurlara göre daha şiddetli ve daha etkili olsa da kuraklık öldürmek için daha hızlıdır.”*²⁹²

²⁸⁹ Stathakopoulos, Dionysius Ch. “Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire: A Systematic Survey of Subsistence Crises and Epidemics” **Birmingham Byzantine and Ottoman Studies**, New York, 2004, s.185.

²⁹⁰ Vitae of Pachomios, **Sancti Pachomii Vitae graecae**, ed. F. Halkin, Subsidia Hagiographica 19, Brussels, 1932, I.114.

²⁹¹ Amm. XIX.4.1.

²⁹² Amm. XIX.4.2.

Sonuç olarak aşırı sıcaklık ve kalabalık insan topluluğunun neden olduğu vebanın insanları tüketmesinden sonra, ağır gazlar hafif yağmurlar ile onuncu günü takip eden gece yok olmuş ve insanlar sağlığına kavuşmuştur.²⁹³

Anomoean Kilisesi tarihçisi olan Cappadocialı Philostorgius MS 360 yılında (MS 368-439), Amblada'da meydana gelen salgından bahsetmiştir. Bu salgının tarihi Eunomios'un öğretmeni Aetios'tan öğrenilir. Philostorgius'un açıklamasına göre aşırı sıcaklık sebebiyle bölgeye veba yayılmıştır.²⁹⁴

MS 363 yılında İmpatator Iovianus döneminde veba salgını olmuştur. Philostorgius Pers sınırlarında meydana gelen salgından kısaca bahsetmiştir. İmparator Iulianus'ın vefatını takriben açlık ve salgın baş göstermişti. Ardından Iovianus imparator yapıldı;

*“O Pers devleti ile bir barış antlaşması yaptı. Nisibis 'i sakinleri olmadan Pers devletine teslim etti ve oradan ayrıldı. Çünkü ordu kıtlık ve salgın hastalıktan telef oluyordu.”*²⁹⁵

Milanolu piskopos ve teolog olan Ambrosius (MS 340-397) MS 378-379 yıllarında veba salgınından bahsetmektedir.

Ambrosius, Hunlar'ın Alanlar'a, Alanlar'ın Gotlar'a, Gotlar'ın Taifali ve Samaritanlar'a karşı savaş durumunun tüm dünyaya dehşet saçtığını söylemiştir. Hatta dünyanın sonunun geldiğini düşünmüşlerdi. Ancak felaketler bunlarla da son bulmamıştır;

*“Her yerde kıtlık var; insanlar, tüm çiftlik hayvanları ve büyükbaş hayvanlar arasında veba var. Öyle ölümcüldü ki, savaşmadığımızda bile düşmanlar tarafından harap olmuş topraklar gibiyiz. Yani dünyanın sonunda olduğumuz için, dünyanın düşüşte olduğunu görüyoruz. Bu düşüş dünyanın hastalığı ile başlar. Dünyanın bir hastalığı açlık, bir diğer hastalığı veba ve işkencedir.”*²⁹⁶

MS 383 yılında İmparator M. Maximus döneminde veba salgını olduğunu öğreniyoruz.

²⁹³ Amm. XIX.4.8.

²⁹⁴ Philostr. V.2.

²⁹⁵ Philostr. VIII.1.

²⁹⁶ Milan, Ambros. **Expositio Evangelii Secundum Lucam**, X.10.

Ambrosius, Makedonya’da Gotlar’ı cezalandırmak amacıyla korkunç bir salgının gönderildiğini söylemiştir. Mektubu Makedonya’nın çeşitli piskoposlarına gönderildi;

*“Şiddetli bir veba ve yakıcı bir salgın ile Gotlar tedirgin olup paniğe kapıldılar.”*²⁹⁷

İmparator Theodosius (I) döneminde MS 384-385 yıllarında veba salgını olduğunu görüyoruz.

Antakya doğumlu olan Yunan hatip Libanius (MS 314-394), bu dönemde Antakya’da meydana gelen salgından bahsetmiştir. Artan ölüm oranları, kötü beslenme ve uygunsuz besin tüketiminin salgına sebebiyet verdiğinden bahsetmiştir. Libanius’un salgının seyri hakkındaki açıklamalar şu şekildedir;

*“Veba ve kıtlığın neden olduğu sıkıntıyı muhtemelen anlatamam. Pek çok insan hayatını kaybetti, ebeveynler oğullarını, güya ölmüşler gibi korkuyla evlerine çağırmaya tetiklendiler: onlar itaat etti ve benim cemaatim azaldı ancak beni bırakarak güvende olmalarından memnunum. Tüm zamanımı neşesiz bir şekilde, tanrılara bize gıda ve sağlık bahşetmeleri için dua ederek geçirdim. Vebanın azalması için şifa verdiler, gıdaya gelince gıda verdiler ancak umduğumuz gibi değil. Ben tamamen umduğumuzu bulabilmek için dua ediyorum.”*²⁹⁸

İskenderiyeli şair Claudianus (MS 370-404), İmparator Flavius Honorius döneminde MS 395-396 / 396-397 tarihlerinde Peloponnesos’ta Alaric’in ordusunu kırıp geçiren veba salgınından bahsetmiştir;

*“Barbarların kanları araçlarını yıkadı, deri giyinmiş savaşçı birliklerinin, kimisi hastalık ile kimisi kılıç ile toptan öldürüldü.”*²⁹⁹

Bu salgını kesin bir tarihe dayandırmak zordur. Ne Claudianus ne de başka bir kaynak Alaric’in Yunanistan’ı istilasının kronolojik bir temelini bizlere sunmaz.

²⁹⁷ Milan, Ambros. **Epistulae** lib.: 7, epist.: 51, par. : 7, vol. : 82,2 , pag.: 63, linea: 72.

²⁹⁸ Lib. **Or.**, I. 233.

²⁹⁹ Claud. **De quarto consulatu Honorii**, VII. 321.

Claudianus, Comes Gildo'nun, imparator Flavius Honorius'a karşı gerçekleştirdiği isyanın sırasında MS 397-398 yıllarında Roma'da meydana gelen salgına kısa bir şekilde değinmiştir;

“Salgın hastalıktan, yığınla cesetlerden, havanın tam anlamıyla bozulması vasıtasıyla meydana gelen sayısız ölümlerden bahsetmeme ne gerek var?”³⁰⁰

İncil'e ait imalarla dolu bir pasajda Eutropius'un düşüşü ile bildirimden sonra geçmişte meydana gelmiş olabilecek felaketleri geride bırakan olan bir dizi felaket kaydedildi: bir kuyruklu yıldızın ortaya çıkışı, yıkıcı savaşlar, barbar istilaları, kıtlık ve veba, vahşi hayvan saldırıları, yerkabuğu yarıkları, sel, kuraklık, dolu ve kar.

Philostorgius ile ilişkili felaketler, yeni Ahit'teki kayıtlar ve hatta daha önceki Helenistik astroloji metinleri ile güçlü bir benzerlik taşıyor. MS 399-400 tarihlerinde imparatorluk çapında meydana gelen salgından bahsetmiştir;

“Philostorgius, yıldızın kılıç şeklinde görünen alametine uygun olarak, zamanında bir insanın hafızasında hiç olmadığı kadar şiddetli bir salgın olduğunu söyler. Çünkü eski savaşlarda olduğu gibi sadece askeri güç yok edilmedi, felaketlerin meydana geldiğini işaret eden sinyaller sadece tek bir yerde değildi. Ancak her rütbeden ve her dereceden insan telef oldu ve Avrupa'nın tamamı ve Afrika'nın büyük bir kısmı özellikle Romalı'lara maruz kalan kısmı darbeyi hissetti. Çünkü barbarların kılıcı çok sayıda insanın ölümüne neden oldu ve büyük vahşi hayvan sürüleri ile birlikte onları aynı anda hastalık ve kıtlık bastırdı.”³⁰¹

Jerome, MS 406'da Filistin'de bir çekirge sürüsünden bahseder. Çekirgeler doğal olarak salgına sebebiyet vermiştir;

“Ölü Deniz ve Akdeniz kıyıları suların kustuğu ölü çekirge yığınlarıyla dolduğunda, onlar çürümüş ve kokuşmuştu. Bu öyle zehirliydi ki havayı kirletti ve hem hayvanları hem de insanları etkileyen bir salgına sebep oldu.”³⁰²

³⁰⁰ Claud. **De Bello Gildonico** 40-42.

³⁰¹ Philostr. XI.7.

³⁰² Jer. **Commentarius in Ioelem** II. 18/20.

MS 407-411 yıllarında imparator Constantinus (III) döneminde de veba salgınına rastlıyoruz.

MS 405, 406 ya da 407 tarihinde sürgündeki Konstantinopolis başpiskoposu John Chrysostomos, bir mektupta Papa Innocent'e yüzleşmek zorunda kaldığı sorunlar hakkında şikayette bulunmuştur;

*“Şimdilik sürgündeki üçüncü yılımızı açlığa, salgına, savaşımlara, daimi kuşatmalara, tarifsiz yalnızlığa, günlük ölüme, Isaurian kılıçlarına maruz kalarak geçiriyoruz.”*³⁰³

Beyt Lahya doğumlu kilise tarihçisi Sozomenus (MS 400-450), MS 408'de Roma'da meydana gelen bir krizin açıklamasını yapar;

*“Stilicho'nun ölümünden sonra Alaric, Veneto, Emilia, Rimini ve Picenum'dan geçerek Roma'ya doğru ilerlemeye başladı. O şehrin etrafını kuşattı ve Tiber kıyılarına barbarlardan oluşan büyük bir ordu göndererek, Portus'tan şehre levazımların ulaşmasını etkili bir şekilde engelledi. Kuşatma bir süre sürdükten ve şehirde kıtlık ve salgın sebebiyle korkunç tahribatlar olduktan sonra, pek çok barbar ve köle duvarlar içinde Alaric'e terk edildi.”*³⁰⁴

Aynı felaketleri ve salgını yapan ve Bizans İmparatoru I. Anastasius döneminde Konstantinopolis'te yaşamış olan Yunan tarihçi Zosimus'un açıklamasına göre Alaric'in bu kuşatması hatta şehrin kapılarını kapatması esnasında Romalı'lar Ravenna'dan yardım bekleyerek savunmalarını sürdürmekte ısrar etti. Ancak hiçbiri yardımına gelmedi ve umutlarını boşa çıkartarak tahıl ödeneğini azalttılar, her gün önceki tahıl miktarının yarısından fazlasının işlenmemesini ve daha sonra kıtlık arttığında yalnızca üçüncü kısmın işlenmesini emrettiler. Hiçbir şekilde rahatlayamadan ve bütün erzak tüketildikten sonra tahmin edildiği gibi kıtlığı bir salgın takip etti. Her yer ölü bedenlerle doluydu. Düşman bütün caddelere hakim olduğu için cesetler şehir dışına gömülemiyordu ve şehir onların mezarı oldu. Böylece ilave bir sebepten dolayı da nüfus azalması tehlikesi ile karşı karşıya kalındı ve erzak talebi geçmemiş

³⁰³ John Chrys. **Epistula II ad Innocentium**, Schaff, P., **Nicene and Post-Nicene Fathers: First Series**, vol.: IX, 2007, s.435.

³⁰⁴ Sozom. **Hist. eccl.**, IX.6.

olsa da yine de çürümüş cesetlerden yükselen kokular onlara hastalık bulaştırmak için yeterliydi.³⁰⁵

İspanya doğumlu yazar, Aquae Flaviae piskoposu olan Hydatius (MS 400-469), Vizigot istilası sonrasında MS 410'da İspanya'da meydana gelen çeşitli felaketleri tanımlar;

“Bir salgın şiddetli bir şekilde zarara yol açtı. Barbarlar İspanya'yı kılıçtan geçirirken ve ölümcül salgın vahşice seyrini sürdürürken, şehirlerde depolanan servet ve mallar acımasız vergi toplayıcıları tarafından yağmalandı ve askerler tarafından tüketildi. Bir kıtlık başladı, öyle şiddetliydi ki, açlıktan kırılan insanlar insan etini bir çurpıda yiyip bitirdi; anneler de kendi sahip oldukları çocuklarını kendi elleriyle öldürüp, pişirip ziyafet yaptılar; savaş, salgın hastalık ya da kıtlık sebebiyle ölenlerin bedenleriyle beslenmeye alışmış vahşi hayvanlar, bütün cesur bireyleri öldürdü ve her yerde insan ırkını vahşice yok etmek üzere onların etleriyle ziyafet çektiler. Böylece savaş, kıtlık, salgın ve dünyanın her yerinde var olan öfkeli vahşi hayvanlar gibi dört bela, daha önceden tanrı tarafından elçileri aracılığıyla bildirilmişti.”³⁰⁶

MS 402-450 yıllarında imparator Theodosius döneminde veba salgınına rastlamaktayız.

Barbarlar Roma eyaletlerini tahrip etmek için hazırlıklar yaptığında İmparator, bu durumu tanrıya sevk etti ve içten bir şekilde dua ederek, istediğini çok geçmeden elde etti. Çünkü Barbarların başına birçok felaket gelmiş, kralları Rougas şimşek çarpması sonucu hayatını kaybetmişti. Bu felaketi daha sonra onun emrindeki pek çok kişiyi kırıp geçiren bir veba takip etmişti.³⁰⁷

MS 425-455 yılları arasında imparator Valentinianus döneminde şiddetli bir veba salgını olduğunu görmekteyiz.

Süryani asketik aziz Symeon'un hayatı MS 444'ta, Antakya okulu teoloğu ve incil yorumcusu olan Antakyalı Cyrillus Theodoret (MS 393-457) tarafından ele alınmıştır. MS

³⁰⁵ Zos. V.39-40.

³⁰⁶ Hydatius, **The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana: Two Contemporary Accounts of the Final Years of the Roman Empire**, (Çev.) Richard W. Burgess, Oxford, 1993, ad a. 410.

³⁰⁷ Socrates, **Hist. Eccl.** VII.43.

440'larda Antakya bölgesi, Telanissos'ta meydana gelen felaketleri Symeon'un önceden tahmin ettiğinden bahsetmiştir;

*“Ben sadece onun mucizelerinin görgü tanığı değil, aynı zamanda geleceğe dair tahminlerinin bir iştiricisiyim. Meydana gelen kuraklık, o yılın büyük mahsül kıtlığı ve eş zamanlı kıtlık ve ardından gelen vebayı iki yıl önceden ön gördüğünü, insanlığı tehdit eden ve insanlığın başına bela olan bir değnek gördüğünü söylemişti.”*³⁰⁸

Hydatius, MS 442 yılının Aralık ayında bir kuyruklu yıldızın görüldüğünü ve birkaç ay görünür kaldığını, bunun üzerine bu kuyruklu yıldızın tüm dünyaya veba salgını getirdiğini söylemiştir.³⁰⁹

Doğu Roma İmparatorluğu'nun vakanüvisti olan İliyalı Marcellinus Comes, MS 445'te Konstantinopolis'te meydana gelen salgından bahsetmiştir;

*“Bizantium'da Hipodrom'da toplumsal bir ayaklanma meydana geldi. Pek çok kişi birbirini katletti. Şehrin içinde pek çok insan ve hayvan hastalık sebebiyle can verdi.”*³¹⁰

Marcellinus Comes, Valentinus ve Aetius'un konsüllüğü esnasında MS 446'da Konstantinopolis'te büyük bir kıtlık ve onu hızlı bir şekilde takip eden veba salgını meydana geldiğini söylemiştir.³¹¹

Marcellinus Comes, MS 446-447 tarihlerinde meydana gelen Konstantinopolis'teki salgını da kaleme almıştır. Veba taşıyan havanın ve açlığın binlerce insan ve hayvanın ölümüne yol açtığını söylemiştir.³¹²

İmparator Marcianus döneminde MS 450-457 yıllarında veba salgını olmuştur.

³⁰⁸ Theodoret of Cyrrhus, **Historia Religiosa** XXVI.19.

³⁰⁹ Hydatius, **The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana: Two Contemporary Accounts of the Final Years of the Roman Empire**, (çev.) Richard W. Burgess, Oxford, 1993, ad a. 442.

³¹⁰ Chron. Marcell., **Chronicon** ad a. 445.

³¹¹ Chron. Marcell., **Chronicon**, ad a. 446.

³¹² Chron. Marcell., **Chronicon**, ad a. 447.

Suriyeli tarihçi Evagrios (MS 536-590), MS 451-454 tarihlerinde Anadolu ve Levant bölgesinde meydana gelen felaketleri özellikle de veba salgınının nedenleri ve süreciyle birlikte ele almıştır;

“Phrygia, Galatia, Cappadocia ve Cilicia’da bir kuraklık vardı ve sakinleri ileride vebaya yol açan sağlıklı besinlere başvurdu. Besinlerin değişmesi hastalığa sebep oldu; aşırı iltihaplanma, vücudun şişmesine yol açtı, bunu görme kaybı ve öksürük takip etti ve üçüncü gün ölüm gerçekleşti. Bir süredir salgından kurtulamadılar; ancak her şeyi koruyan tanrı, tıpkı İsrailoğulları için manna denilen besin gibi, verimsiz bir yılda yiyecek yağdırarak hayatta kalanlar için bir çare sundu; ve takip eden yıl boyunca yeryüzünün meyvelerinin gelişigüzel bir şekilde olgunlaşmasını isteyerek. Filistin ve diğer sayısız bölgeleri içine alan bu felaketler, tüm dünyayı dolaştı.”³¹³

MS 471-472 yıllarında imparator Leo (I) döneminde de veba salgını olduğunu görüyoruz. Milanlı Patricii Ricimer ile Romalı imparator Anthemius arasında önceden Roma’nın kuşatılması sonucu sürmekte olan bir iç savaş vardı. Bu süreçte Roma’da bir salgın meydana gelmişti. Theophanes hastalığa yol açan durumları şu şekilde açıklamıştır;

“Ülkeyi saran savaş boyunca, imparatorun güçleri açlık çekti, açlık öyle bir boyuttaydı ki, onlar hayvanların derilerini ve diğer birçok tuhaf besin tükettiler. Ve imparator Anthemios yönetimin yedinci yılında öldürüldü. Bunun üzerine Leo, Roma’da halen var olan kargaşadan dolayı Placidia’nın kocası Olybrius’u Roma’ya gönderdi ve onu tek imparator ilan etti.”³¹⁴

O dönemde meydana gelen salgın İtalya doğumlu keşiş, yazar ve tarihçi olan Paulus Diaconus (MS 720-799) tarafından da ele alınmıştır ve Roma’nın kıtlık, açlık ve salgından etkilendiğini söylemiştir.³¹⁵

³¹³ Evagrios, **HE**, II.VI.

³¹⁴ Theoph. **Chronographia**, AM 5964.

³¹⁵ Paul. Diac., **Hist. Rom.** XV.4.

III. 4. Antik Roma Mitolojisinde Veba Salgını

Plutarkhos, en saf ışıktan doğan Oromazes ile kasvetli karanlıktan doğan Arimanius'un birbirleriyle savaş halinde olduğunu söylemiştir. Oromazes yirmi dört tanrı yaratıp bir yumurtanın içine yerleştirmiş ancak onlarla eşit sayıda olarak Areimanius tarafından yaratılan diğerleri, yumurtayı delip içine girmiştir. Böylece kötülükler iyilikle birleşmişti. Ancak veba ve kıtlığı beraberinde getiren Areimanius'un tümüyle ortadan kaldırılmasına ve yok edilmesine karar verilmiştir.³¹⁶

III. 5. Antik Roma Şiir Sanatında Veba Salgını

Romalı şair Gaius Valerius Catullus (MÖ 84-54) şiirinde, Cecropia'nın Androgeos katliamını veba yüzünden kaldırmak zorunda kaldığından söz etmiştir.³¹⁷

İtalya doğumlu şair Publius Vergilius Maro (MÖ 70-19), şiirinde veba salgınının yol açtığı olumsuz durumlardan bahsetmiştir;

*“Seyrek gemiler kıyı boyunca karaya oturdu
Aniden yükselen buharlar sağlıklı havayı boğduğunda
bir veba insanların etlerini ele geçirdi
ve ölümcül bir veba yılı ağaçlar ve ekinlerin üzerinde
korkunç bir şekilde soluk verdi.
Bazıları son nefesini alırken diğerleri zayıf ve bitkin halde yaşamlarını sürdürdüler.
Sirius (yıldız) çorak arazileri kuruttu; otlaklar kurudu; mısırlar çürüdü;
Sonra yaşlı babam dalgaları tekrar geçmemizi ve Apollon'un adadaki tapınağında
ona yalvarmamızı önerdi.”³¹⁸*

Vergilius, ilerleyen satırlarda salgına atıfta bulunmaya devam eder ve salgının sebebini Sirius yıldızına bağlar;

³¹⁶ Plut. De Is. et Os. XLVII.

³¹⁷ Catul. 64.

³¹⁸ Verg. A. III. 135.

“Bulutsuz bir gecede bir kuyruklu yıldızın kan kırmızısı ışını kederli bir ihtişam oluşturduğunda ya da kuraklık ve şanssız insanlara veba getirmek için yükselen Sirius parlar ve uğursuz ışığıyla gökyüzünü üzer.”³¹⁹

Romalı şair Quintus Horatius Flaccus (MÖ 65-8), muhtemelen Phoebus’un felaketleri önleyeceğinden bahseder;

“(Phoebus olabilir?)Onun kolları açlığı, vebayı ve savaşı uzaklaştıracak
Pers’e ve Britanya kıyılarına uzakta
Roma ve Caesar’dan uzakta
Dua etme gayretiniz varsa.”³²⁰

Romalı şair Publius Ovidius Naso (MÖ 43-17) şiirinde veba salgınının belirtilerini, salgının sürecini anlatmıştır. Veba salgınına Iuno’nun öfkesinin sebep olduğunu söylemiştir;

“Korkunç bir yıkım getirdi Iuno’nun öfkesi. Ortağının adını
Taşıyan bir ülkeye karşı duyduğu hınçtan.
Ölümlülere gelen kötülüklerden saydık
Onu da. Yıkımın nedeni gizli kaldıkça, savaştık
Hekimlik yoluyla onu gidermeye, bir veba idi.
Üstün geliyordu veba, yenmenin yolu yoktu.
İlkin kalın sisler, aşırı sıcaklıkta bulutlar
Kapladi yeryüzünü. Ay, dört kez, görmüştü ışıkla
Dolduğunu yuvarlağının, uçlarının birleştiğini.
Ölüm saçıyordu Auster yelleri yakan sıcaklığıyla,
Bozulmuştu göllerin, kaynakların suları, binlerce
Yılan dolaşırdı ekilmemiş tarlalarda, ağularıyla
Bozarlardı pınar sularını.
İlkin köpekleri, kuşları, koyunları, öküzleri,
Yırtıcıları yuttu yıkım, ölenler gösterdi gücünü.
Şaşırdı görünce mutsuz tarımcı en güçlü boğanın
Sapanın altında yıkıldığını, ekili tarlada

³¹⁹ Verg. A. X.260.

³²⁰ Hor. Od. I.21.

Öldüğünü. Acıdan kıvranıyordu koyun sürüleri,
Kendiliğinden dökülüyordu yünleri, yapışıyordu
Böğürleri birbirine. Eskiden koşu alanlarında
Başarıya koşan atın bile aldıracağı yoktu artık
Eski ünlere, çelenge, yıkılıp kalıyordu yemlik
Önünde. Yaban domuzu eski azgınlığını.
Geyik hızlı koşmayı unutmuş, ayının kalmamış
Gücü sürülere saldırmak için. Bütün dirileri
Bir uyusukluk kaplamış; ormanlar, kırlar, yollar
Pis kokularla ortalığı dolduran ölümler.
Şaşılacak iş ne köpekler, ne yırtıcı kuşlar.
Ne de aç kurtlar dokunuyordu ölümlere. Çürüyüp
Dağıldı hepsi, yayıldı uzaklara dek pis kokular,
Ölüm saçtılar, mutsuz köylüler üzerinde daha
Korkunç etkiler bırakmış veba. Sonunda kaleler
içinde kalan bu geniş ülkeye de girdi başarıyla.
Bağırsakları doğruyordu. İlk yüzde kızarma,
Solukta aşın sıcaklık yaratarak. Dil katılaştır.
Şişer. Ağız açık kalır yakıcı yellere karşı.
Yakıcı soluklar dolardı insanın içine. Yatak,
Giyek yeğnik olsa da, kuru toprağa uzanırdı
Sayrılar. Yine de serinleme yok, yer bile ısınırdı.
Önleyecek kimse kalmamıştı bu yıkımı, özellikle
Hekimlere bulaşıyor. Sanatları yüzünden ölüyorlardı.
Tanıdık, yakın kim varsa hastanın yanında daha
Hızla gidiyordu ölüme. Kurtuluş umudu kesilmişti.
Ancak ölüm dindirebilirdi acılan, oluruna bırakılmış
Ne varsa, yararlı aracı bilen yoktu, yararlı bir
Nesne de kalmamıştı ya. Utanma, kaç göç kalkmış,
Açık saçık insanlar çeşmelerin, ırmakların.
Kuyuların başında toplanıyor, susuzluğunu kimse
Gideremiyordu gene, birçokları suyun ağırlığı
Yüzünden dikilemiyor, can çekişerek suya gelenler
Ölüp kalıyordu içtiği suda. Tiksiniyor fırlıyor

*Yatağından birçok mutsuz, duramıyor ayakta evden
Kaçayım derken yerlerde yuvarlanıyor can veriyordu.
Uğursuz sayıyordu evini bütün insanlar. Kimse
Bilmiyordu yıkımın nedenini, yer suçlanıyordu.
Şurada burada dolaşıyordu ayakta durabilen
Yarıcanlılar, yere kapanmış ağlıyor, sağa sola
Bakıyor. birtakımı ölgün gözlerini son bir dirençle
Açıyor, uzatıyordu kollarını gökte asılı yıldızlara.
Ölüp gidiyordu alınyazısının gösterdiği yerde...
Neler doğdu içime o gün, iğrenmişim yaşamaktan.
Katılmak isterdim ölüp gidenlere ben de, ne yana
Baksam yığınla ölü, böyle düşer çürümüş yemişler
Sallanan dallardan, yellerin sarsıp titrettiği
Meşelerden de böyle düşer palamutlar.
Karşımızda duran. Uzun bir merdivenle çıkılan
Yüksek tapınağı görüyorsun. Iupitere sunulmuştur.
Hangimiz boşuna günlük taşımadı sunaklarına?
Karısı için yakaran nice kocalar. Oğlu için
Yalvaran babalar. Can verdi taşıyürekli sunaklarda.
Çok günlük parçaları kalmış ellerinde yanmamış.
Tapınağa getirilen nice boğalar daha yapmadan
Duayı toyun. Dökülmeden boynuzlarının arasına
Pırl pırl şarap, bıçağı yemeden yıkıldı yere.
Bir gün ben de yurdum. Üç çocuğum için bir adak
Sunmuştum, kötü kötü böğürdü hayvan. Sonra
Birdenbire daha el sürmeden yıkılıp kaldı yere.
Ancak birkaç damla kan boyamış bıçağı...
Bozulmuştu etleri, yerine getirecek durumda
Değildi tanrıların isteğini, işlemiştik korkunç
Yıkım barsaklarına değin. Yere atılmış ölümler
Gördüm kutlu eşikte, birçokları boğuyordu kendini
Sunanın önünde; kimi ölümler kurtuluyordu ölüm
Korkusundan, çağırıyordu gelecek uğursuz ölümü.
Geleneğe göre taşınıp gömülmemiştir ölümler,*

*Kapı eşiklerine dek uzamış, sığmamış kente ölenler.
Ölümler yerlerde yatıyor. Yığılıyordu üst üste.
Artık saygı kalmamıştı ortalıkta, dövüşülüyordu
Odun yığınları için bile, biri ötekinin ateşinde
Yakılıyordu. Genç kızların, yaşlıların, delikanlıların
Başboş dolaşan tinleri için ağlayan yoktu, ne
Toprak mezara, ne odun ateşe yetiyordu.”³²¹*

Romalı şair Marcus Annaneus Lucanus (MS 39-65) şiirinde, vebanın sebebini tanrıların öfkesine dayandırmıştır;

*“Dünyada yarık açılacak ve kentleri içine alacak mı?
Kavurucu sıcak ılıman havaya el koyacak mı?
Topraklar zamanına uygun meyveleri reddecek mi?
Zehirle karışık akarsular aktı mı? Hangi vebada, ey tanrılar,
hangi yıkımda öfkenizi yok edeceksiniz?”³²²*

Lucanus, bu satırlarında ise vebanın belirtilerini dramatik bir şekilde açıklamıştır;

*“Deri siyah ve sertti ve ateşli veba
Hayati önemini arttırdı, ve acımasız dişlerle
Heba olmuş yüzlerinde kemirilmiş, oysa onların gözleri
yuvalarından fırladı ve kafa
Yorgunluktan düştü. Böylece hastalık
Kıtık meydan verene kadar, daha süratle gelişti
Ölümler ve yaşam arasında, hastalık için,
Kurbanını vurdukça veba, döndü ve
çadırlardan gelen ölü itişleri yaşayanlarla karıştı.”³²³*

³²¹ Ovid. **Met.** VII.522.

³²² Luc. I.639.

³²³ Luc. VI.1.

III. 6. Antik Roma'da Salgınların Tedavi Yöntemleri ve Alınan Önlemler

MÖ 25'te doğan, MS 14-37 tarihleri arasında Roma'da aktif olan ve Galenus'tan bir yüzyıl önce yaşamış olan Romalı hekim Celsus salgına maruz kalan kişilerin uygulaması gereken usullerden şöyle bahsetmiştir;

“Sağlıklı bir kişinin salgın esnasında uygulaması gereken bazı usuller vardır fakat bunlara rağmen güvende olamaz. Böyle bir zamanda kişinin yurtdışına çıkması ve deniz yolculuğu yapması iyi olacaktır ancak bu yapılmadığında, bir tahtirevan içinde taşınarak, hava ısınmadan önce açık havada dolaşmak gerekir. Ayrıca kişi bedensel bir baskı hissettiğinde yorgunluktan, hazımsızlıktan, soğuktan, sıcaktan, cinsel münasebetten kaçınmalı ve daha fazlasını yönetmeye devam etmelidir. Böyle bir zamanda sabahları erken uyanılmamalı, en azından yemekten ve banyo yaptıktan sonra, çıplak ayak yürünmemeli. Ne aç karnına ne de yemekten sonra kusmamalı ve hareket etmemelidir. Eğer bağırsakların gevşemeye eğilimi varsa dizginlenmeleri gerekir. Öncesinde yemek yenmişse, banyo yaptıktan, terlemekten, gündüz uykusundan kaçınmalıdır; fakat böyle zamanlarda tek öğün yemek daha iyidir ve orta kararlı bir öğün ile hazımsızlık önlenbilir. Kişi bir gün su bir gün şarap içmelidir. Eğer bu kurallara uyduğu gözlemlenirse, almış olduğu beslenmesinin geri kalanında mümkün olan en az değişiklik yapılmalıdır. Bunlar her türlü salgında, özellikle de güney rüzgarları tarafından getirilen salgında, yapılacak şeylerdir.”³²⁴

“Ateşler arasında salgın özel bir ilgi gerektirir. Bu konuda oruç, ilaç ya da lavman önermek faydasız olur. Ancak dayanılabilirse hacamat en iyisidir ve özellikle ağırlı ateş varsa, ancak bu güvenli olmazsa, ateş düştükten sonra ya da iyileştikten sonra, göğüs kusturucu bir ilaç ile temizlenir. Ancak bu gibi durumlarda hastanın diğer hastalıklarda olduğundan daha erken banyoya götürülmesi, sıcak ve seyreltilmemiş şarap verilmesi ve çeşitli etler de dahil olmak üzere tüm yiyeceklerin glutenli olması gerekir. Böyle hastalıklar bünyeyi hızlı bir şekilde ele geçirdiği için, tedaviler biraz cesaret ile daha erkenden yönetilecektir. Eğer hastalıktan muzdarip olan kişi bir çocuksa ve hacamat için yeteri kadar dirençli değilse, susuzluk işe yarayacaktır, bağırsakları ister su ister arpa yulaf lapası lavmanı ile hareket ettirilecektir. Öncesinde değil sonrasında hafif gıdalarla gücü yeniden sağlanır. Aslında genelde çocukların tedavisi yetişkinlerin tedavisiyle aynı olmamalı. Böylece diğer her türlü hastalıkta olduğu gibi

³²⁴ Cels., I.10.

bu hastalıkta daha dikkatli çalışmalıyız; kişi hacamat ve lavman için hazır değilse, uyku sorunu, açlık ve aşırı susuzluktan muzdaripse şarap tedavisi çok uygun olmayabilir. Ateş azaldıktan sonra kusma meydana gelir, sonra en hafif gıda verilir ve çocuk uyutulur; sonraki gün eğer ateş ısrarcıysa çocuğa yemek verilmez ve üçüncü günde çocuklar yukarıdaki gibi beslenir. Amacımız uygun olduğunda gıda ile uygun olduğunda aralarda yemek yedirmeyerek çocuğu mümkün olduğu kadar güçlü tutmak olmalı."³²⁵

Romalı doğa tarihi yazarı Gaius Plinius Secundus'a (MS 23-79) göre veba salgını güneyden batıya doğru yol alır ve nadiren zıt yönlerde ilerler. Asla kışın ortaya çıkmaz ve en az üç ay sürer. Bu süreçte veba yaşlı kişileri nadiren etkiler.

Antik Roma'da özel olarak veba salgınından ziyade genel olarak salgınlarda uygulanması tavsiye edilen birtakım yöntemler vardır. Bizler bu yöntemlerin bir kısmını da Plinius'tan öğreniyoruz. Plinius el yapımı şaraplardan bahsetmiştir. Plinius'a göre Palmiye şarabı bağırsaklara müshil olarak ve kan tükürme tedavisinde oldukça faydalıdır. Bion adı verilen, olgunlaşmamış üzümünden yapılan şarap ise salgın zamanlarında ve uzun seyahatler yapan kişiler için dikkate değer bir faydası vardır.³²⁶ Plinius yanmış defne yapraklarının salgının bulaşma etkisine karşı koruyucu görevi olduğunu söyler.³²⁷ Aynı zamanda myrrhis ya da myrrha denilen bitkinin de salgınlara iyi geldiğinden söz eder. Bitki, gövdesi, yaprakları ve çiçekleriyle baldıran ile benzerlik gösterir. Ancak daha küçük ve incedir. Damak zevki için de hiçbir şekilde zararlı değildir. Plinius, salgın zamanlarında içecek ile alındığını ve çok faydalı olduğundan bahseder.³²⁸ Galenus, hastalığın gücünü köreltecek çareler düşünmüş ve çaresizliğin sonucu olarak da genç bir insanda vebadan kaynaklanan boğaz iltihaplanmasının, taze sağılmış, ballı süt ile iyileştiğini söylemiştir.³²⁹

III.7. Salgınların Roma Devleti ve Toplumunu Üzerindeki Etkileri

Antik Roma veba salgınlarının başlangıcını Roma şehrinin kuruluşu dönemlerine tarihlendirebiliriz. Roma'nın krallık döneminden başlayıp, cumhuriyet dönemi boyunca ve hatta imparatorluk dönemi süresince sürdüğünü antik kaynaklar ile destekleyebiliriz.

³²⁵ Cels., III.7.

³²⁶ Plin. **NH**, XXIII.26.

³²⁷ Plin. **NH**, XXIII.80.

³²⁸ Plin. **NH**, XXIV.97.

³²⁹ Gal. **Meth. Med.** V.12.

Antik Roma'yı en çok etkileyen veba salgınlarının başında hiç şüphesiz Galenus vebası gelir. İmparatorluğun kaderini değiştiren bu salgın, salgınların askeri bölgeler ile siyasi tarihin bağlantılı olarak şekillendiğine en büyük örneklerden biri olarak gösterilebilir. Salgın MÖ 167 yılında Parth Savaşı'ndan dönen Verus'un ordusu tarafından batıya taşındı. Salgının şiddeti o kadar büyüktü ki içlerinde Roma imparatorları Lucius Verus ve Marcus Aurelius Antoninus'un da olduğu nüfusun %30 kadarı hayatını bu salgınla kaybetmişti. Bunları devlet içindeki iktidar mücadeleleri ve iç savaşlar takip etti. Bu kaos döneminde, pagan devlet yöneticileri tarafından Hıristiyanlık savunucuları ve inananlarını işkenceye maruz bırakmasıyla, Hıristiyanlık imparatorluk coğrafyasında yayılma hızını artırmıştı. Hastalığın Roma ordusunu güçsüz duruma getirmesiyle imparatorluk yüz yıl kadar barbar kavimlerin saldırısına maruz kalmıştı. Marcus Aurelius'un yerine geçen imparator Commodus imparatorluğun diğer kavimlere karşı savunma gücünü artırmak amacıyla Gotlar ile askeri anlamda işbirliği yaptı. Zaman içerisinde Gotlar ordu içinde ağırlık kazandı. Veba salgını, Roma'nın düşmanı olan Goların MS 900'lü yıllardan itibaren Roma imparatorluğunun mirasçısı olmasının ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun yaklaşık 850 yıl Avrupa'yı yönetmesinin yolunu açmıştı.

Antik Roma'yı en çok etkileyen bir diğer salgın da adını Kartaca piskoposu St. Cyprian'dan alan MS 250'ye tarihlendirilen Kıbrıs Vebası'dır. Salgın Etiyopya'da patlak vermiş olup ertesi yıl Roma ve Yunanistan'a ulaşmıştır. Salgın yirmi yıl sürmüştür. Roma İmparatorluğu'nun Galya ve Part saldırısına uğramasıyla kırsal bölgelerdeki nüfus, kentlere göç etmiştir ve çok sayıda çiftçinin hayatını kaybetmesiyle tarımsal üretimde duraksama olmuştur. Kentlerin kalabalıklaşması ile birlikte vebayı peşi sıra kıtlık da takip etti. İklim koşulları sebebiyle kuraklık ve sel gibi afetler de yaşanmış olup, nüfusta büyük oranda düşüş yaşanmıştı. Bu afetler yaşanırken, yeni doğan kiliselerin kaos yönetimindeki çabası insanların Hıristiyanlık dinini benimsemesinde büyük rol oynadı. Kilise babaları, inanç savunucuları hastaların bakımında, insanların cenazelerinde verdikleri destek ve çaresizlik içindeki insanlara öteki dünya ve cennet inancı üzerine verdikleri telkinler ile Hıristiyanlığın bütün imparatorluk coğrafyasında yayılmasını sağladılar.

Antik Roma, dünyanın her yerinden insanlara ev sahipliği yapması sonucu nüfus yoğunluğunun fazla olması, coğrafi ve iklimsel faktörleri ya da askeri ve sivil icraatleri sebebi ile salgınların uğraması, beslenmesi ve devletin geniş bir coğrafyası olması sebebiyle de yayılması için elverişliydi.

Antik Yunan salgınlarında olduğu gibi salgınlara tıbbi bir çare bulunamıyordu. Hekimler çoğunlukla hümorları dengede tutmak için uğraşmışlardı. Nispeten hastalığın etkilerinin dindirilmesi üzerine bitkisel tedaviler uygulanmaya çalışılmıştır. Esas olarak batıl inanışların doğrultusunda, salgınlara inanç sistemi temel alınarak çare aranıyordu. Tanrıların öfkesi, işlenen günahlar, insanların ödevlerini yerine getirmemesinin salgınlara yol açtığına inanılıyordu. Gerek pagan tanrılara saygısızlık gerek Hıristiyanlık kiliselerinin yıkılması, salgın gibi felakete yol açtığına inanılmıştır. Hıristiyanlık savunucularının, gerçek bir inanan olmanın yolunun acı çekmekten geçtiğini düşünmeleri, salgınlara çare aramak yerine bu tür afetleri kabullendiklerini göstermiştir.

SONUÇ

Salgınların biyolojik bir olgu olması sebebiyle çok eskiye dayalı bir geçmişi vardır.

Hastalıkları meydana getiren ve yayılmasına yol açan mikropların tespit edilmesi ve bunların tedavi edilmesine kadar, salgınlar yer yer ve zaman zaman ortaya çıkarak toplulukları büyük oranda etkilemiştir.

Araştırmamızın birinci bölümünde vebanın kavramsal açıklaması, türleri, ortaya çıkışı, belirtileri, yayılımı ve tarihsel süreç içerisindeki rolü ele alınmıştır.

Araştırmamızın ikinci bölümünde antik Yunan'da muzdarip olunan veba salgınları, salgınların seyrettiği kronoloji takip edilerek, antik kaynaklar ışığında ele alınmıştır.

Salgınların gelişim sürecinin incelenmesine Homeros dönemi salgınları ile başlanmıştır. Homeros dönemi denmesindeki amaç, bu salgını tarihlendirmenin zor olmasıyla birlikte bu dönemdeki salgınları bizlere nispeten Homeros ve Hesiodos'un eserlerinin kanıtlamış olmasıdır. Bu dönemin salgınları incelenirken Homeros'un *Iliada* ve Hesiodos'un *Theogonia - Ergai kai Hemerai (Theogonia-İşler ve Günler)* adlı eserleri baz alınmıştır. Veba salgınları geleneksel olarak Homeros ve Hesiodos'un eserlerinde tanrıların gazabına atfedilmiştir. Antik dönemde insanlar, başlarına gelen salgın, deprem, kuraklık, kıtlık, sel, savaşlar vb. gibi felaketleri tanrıların öfkesi ile bağdaştırmıştır. İnsanlar tanrıların öfkesini dindirir ise felaketlerden kurtulacaklarını düşünmüşlerdir. Bu sebeple kutsal ritüelleri takip ederek, tanrılara insan ve hayvan kurban vererek, festivaller düzenleyerek, ayinler yaparak ve barış içinde yaşayarak tanrıların öfkelerini dindirmeye çalışmışlardır.

Homeros dönemine ait tıbbi uygulamaları Celsus aracılığıyla öğrenebiliyoruz. Ancak Celsus bu dönemde Troia Savaşı'nda Aesculapius'u takip eden oğulları Podalirius ve Machaon'un veba salgınıyla değil de yaralarla ilgilendiğini söylemiştir.

MÖ 6. yy.'da Atina'da meydana gelen salgın hakkında herhangi bir tıbbi çare uygulanmamış, batıl yöntemler ile kurtuluş yoluna gidilmiştir.

Thukydides'e göre tarih insan doğasının bir sürecidir. Doğası gereği, kitlesel hareketlerden oldukça etkilenmiştir.

Thukydides, tanrısal müdahaleden ziyade fiziksel gerçekliği vurgulamıştır. Atina vebası anlatımı bu durumun kanıtıdır. Atina vebası Antik Yunan tarihine ve genel olarak tarihe damgasını vurmuş olan ve MÖ 431-404 yılları arasında Atinalı'lar ve Peloponnesoslu'lar arasında gerçekleşen Peloponnesos Savaşları esnasında, MÖ 430/429-426 arasında meydana gelmiştir. Şehirdeki aşırı kalabalık savaş durumundan dolayı, salgın hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu salgınla beraber nüfusun dörtte biri yitirilmiştir. Atina Vebası'nın hayatta kalan tek kaynağı Thukydides'in ilk elden anlatımı olan *Peloponnesos Savaşları* adlı eseridir. Atina vebası iki yıl boyunca varlığını sürdürmüş olup, insanları yalnızca fiziksel anlamda değil psikolojik anlamda da olumsuz olarak etkilemiştir. Ayrıca bu salgından yalnızca insanlar değil hayvanlar da etkilenmiştir. Bubonik veba sıçanları ve evcil hayvanların bu salgından yüksek oranda etkilendiğini biliyoruz. Köpekler, yüzü yere bakan ve yere yakın cinsteki hayvanların ve yırtıcı kuşların da bu süreçten en az insanlar kadar etkilendiğini antik kaynaklardan öğreniyoruz. Salgının varlığı tarımsal işleyişi de olumsuz etkilemiştir. Salgına yakalanan çiftçinin toprağı işleyememesi, kıtlık sürecini de beraberinde getirdi. Tarlalar boş kalmış ve insanlar kıtlık korkusuyla hububat ihtiyaçlarını gidermek için yakın şehirlerden bu ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Felaketlerin birbirini zincirleme şekilde takip ettiğini göz önüne alırsak, hali hazırda mevsim koşulları hem salgını hem kuraklığı tetiklemiştir.

Thukydides tarihi olayların anlamını ve nedenlerini araştırmak için dikkatli bir şekilde geliştirilmiş bir yapı kullanmıştır. Thukydides, gelecekteki pek çok tarih yazarına örnek olacak tarih yazım geleneğine öncülük etmiştir. Thukydides'in tanımını ayrıca salgının Atina toplumu üzerindeki sonuçlarını da içerir.

Lucretius, Atina vebasını anlatırken Thukydides'in veba hakkındaki açıklamasından yararlanmıştır.

MÖ 396'da Syracuse'de meydana gelen veba salgınının, Atina vebasının devamı olduğu görülür. Diodorus Siculus'un kapsamlı açıklaması sayesinde bu dönemdeki salgının kimliği doğrulanılabilmiş ve semptomları analiz edilebilmiştir.

Bu çalışmada Antik Yunan'da iyileştirme sanatı üzerine ilk örnek ışık, sağlık, şifa tanrısı Apollon'dan bahsedilmiştir. Ancak pek çok insanın hayatına mal olan salgının sebebinin de Phoibos Apollon'un öfkesi olduğu yer yer belirtilmiştir.

Ayrıca Antik Yunan mitolojisinde, tragedyasında, komedyasında ele alınan veba salgınları irdelenmiştir. Böylece hem tarihi hem sosyolojik hem de sanatsal açıdan irdeleyerek Antik Yunan'da veba salgınının geniş bir bakış açısıyla ele alınması amaçlanmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Antik Roma'nın maruz kaldığı veba salgınları Krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemleri şeklinde gruplara ayrılarak, krallar, konsüller ve imparatorların dönemlerine göre incelenmiştir. Atina Vebası'ndan sonra muhtemelen pek çok salgın felaketi meydana gelmiştir ancak veba hakkında detaylı bilgi veren sadece birkaç kaynak hayatta kalmıştır. Bunlardan biri Marcus Aurelius dönemi boyunca görülen Antonin vebasıdır. Bu salgın bazı bölgelerde nüfusun üçte birini ele geçirmiştir.

Antik Roma'nın tarihsel süreci içerisinde salgın anlamında muhtemelen ilk defa ele alınan dönemi, MÖ 8. yüzyıla denk gelen Roma'nın ilk kralı Romulus dönemidir. Bu dönemde meydana gelen salgın hem insanları büyükbaş hayvanları hem tarımı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde Laurentum bölgesini de vuran veba yine halkı büyük oranda etkilemiştir. Bu salgınların sebepleri tanrısal öfkeye yorulmuştur ve Lustral ayinleri ile çözüm aranmıştır. Krallık döneminde Numa Pompilius döneminde de veba salgınının halkın csaretini kırdığı söylenmiştir. Krallık Döneminde veba dahil tüm salgın hastalıkların tanrıların öfkesi sonucu meydana geldiğine ve ancak tanrıların öfkelerinin dindirilmesi ile çare bulunacağına inanılmıştır.

MÖ 509/510-27 yılları arasında Cumhuriyet Dönemi salgınları, konsüllerin görev aldığı yıllara göre kronolojik olarak ele alınmıştır.

Cumhuriyet dönemi vebası için Titus Livius'un *Ab Urbe Condita (Roma Tarihi)* adlı eseri, bu dönemin en temel kaynağı olmuştur.

Bu dönemde salgınların ortaya çıkışının yine tanrısal sebepli olduğuna inanılmıştır. Bu dönemde salgının yayılım hızı taşralardan kente göç eden insanların salgını beraberlerinde

getirmesine bağlanmıştır. Salgınlar bu dönemde de ardışık felaketler içerisinde yer bulmuştur. Salgına yakalanan, salgından hayatını kaybeden çiftçilerin tarlaları boş kalmasıyla insanlar ve hayvanlar besin sıkıntısı yaşamıştır. Büyük sıkıntılar birbirini takip ederken insanlar salgınlara çare olması için tanrılara kurbanlar adanmış, tanrılarının öfkesini dindirmeye çalışmış, tapınaklarda toplanıp tanrılara yakarmışlardır. Ancak salgının karakteri gereği büyük kalabalıklar salgının daha hızlı yayılmasına yol açar ki, bu durumda salgınlar mabetlerde beslenip, yaşam alanı bulmuş olabilir.

Cumhuriyet Dönemi'nde veba salgını yer yer oldukça ciddi boyuttaydı.

MÖ 431 yılında T. Quinctius Cincinnatus ve Cn. Iulius Mento'nun konsüllük döneminde salgından o kadar çok genç hayatını kaybetmiştir ki, senato bir diktatör atanması gerektiğine karar vermiştir.

Livius vebanın şiddetini açıklarken MÖ 428 yılında Cornelius Cossus'un konsüllük döneminde yıllıkların ölüm kayıt defteri gibi yalnızca konsüllerin isimlerinden oluştuğunu söyler.

Bunlar salgının ciddi boyutunun birkaç örneğidir.

Cumhuriyet Dönemi'nde de meydana gelen salgınların sebebi de çaresi de tanrılardı.

İmparatorluk Dönemi'nde de veba salgınları hız kesmemiş olup devletin kaderini değiştiren salgınlar bu dönemde yaşanmıştır.

Antik Roma'nın en yıkıcı vebası ise MS 165-180 tarihleri arasında etkisini gösteren Antoninus Vebası ya da bir diğer deyişle, bu dönemde Roma'da yaşayan Yunan hekim Galenus'den ismini alan Galenus Vebası ve MS 249-270 tarihleri arasında etkisini gösteren ve adını bu salgının süreci hakkında detaylı bilgiler verdiği için Aziz Thaschus Caecilius Cyprianus'tan alan Kıbrıs Vebası'dır.

Marcus Aurelius döneminde yaşanan veba salgını çoğu tarih yazarına göre imparatorluğun çöküşünü hızlandırmıştır.

MS 198-250 tarihleri arasında Roma dünyası salgın açısından rahat görünmektedir. Belki de bu süreç için belgelendirme ile ilgili noksanlar yaşanmış olma ihtimali de düşünülebilir. MS 249-270 tarihleri arasında görülen Kıbrıs Vebası'nı kanıtlama çabasında olan bizlere pek çok kaynak yardımcı olmuştur. Bu çalışmada salgının semptomları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

MS 4. ve 5. yy. salgınlarından bahsedilirken de çoğunlukla din adamları, tarihçiler ve kilise tarihçilerinin eserlerinden faydalanılmıştır. Salgınların seyri süreç içerisinde coğrafya, iklimsel koşullar, demografik durum vb. sebeplerle değişiklik göstermiştir ancak salgınların sebepleri, yazarlar tarafından ele alınış biçimine göre de değişiklik göstermiş olabilir. Çünkü işlenen günahlar, tanrıya saygısızlık, savaşlar ve çatışmalar vb. gibi durumların salgınlara sebebiyet verdiğini eserlerde görebiliyoruz.

Antik Roma salgınları tarih eserlerinin yanı sıra Roma mitolojisi ve şiirine de konu olmuştur.

Çalışmanın sonunda, salgınların çareleri üzerine değinilmiştir. Romalı hekimlerin tavsiyeleri, uygulanması gereken usuller kaynaklar izin verdikçe ele alınmıştır.

Antik dönemde veba salgınları, coğrafi konumların elverişsizliği, iklim şartlarının salgına elverişli oluşu, ticaret, savaş, demografik yapı gibi durumlardan beslenmiştir. Ancak tedavi anlamında kesin bir uygulamadan bahsedemiyoruz. Bitkisel ve el yapımı tedavi yöntemleri ile hasta kişi rahatlatılabiliyordu. İnsanlar çaresizlikten dolayı Sibylla kitaplarının rehberliğinde dini ritüelleri takip ediyor, tapınaklarda çare arıyordu.

Sonuç olarak bu çalışmada antik Yunan ve Roma dünyasında salgınların nasıl başladığına ve yayıldığına dair genel bir yaklaşım sunulması amaçlanmıştır. Her ne kadar antik dönem salgınlarına dair kanıt eksikliği bilim insanlarını bu konuda çıkarımlar yapmaya zorlasa da modern epidemiyolojik eğilimler argümanların genel çerçevesini desteklemektedir. Tarihte meydana gelen pek çok sorun şüphesiz bir şekilde günümüzde de tekrarlanır. Antik salgınların bir analizi doğrudan bir çözüm sağlamayabilir ancak modern toplumlar enfeksiyona duyarlılığını göz önünde bulundurmalıdır.

ANTİK YUNAN VE ROMA'DA VEBA SALGINI

Güzin AKYIL

Tarih / Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021

Danışman: Prof. Dr. Hülya BOYANA

Öz

Tarihsel süreç söz konusu olduğunda, siyasi yapılar arası ilişkiler, siyaset ve ekonomiyi içine alan insan ürünü faktörler farklı tarihsel dönemleri oldukça şekillendirse de, kuraklık ve depremler gibi doğal faktörlerin yanısıra çeşitli salgınlar da devletler ve toplumlar düzeyinde ciddi etkilerde bulunmuştur. Çoğu kez görmezden gelinen bu faktörlerin antik dünyaki yerine ışık tutmak için, bu çalışma içerisinde Antik Yunan ve Roma dünyasında meydana gelmiş veba salgınlarının sebepleri, kaynakları belirtileri, çareleri, yayılma yolları ve dağılımı ele alınmıştır. Aynı zamanda salgınlara karşı hekimlerin ve halkın tutumları irdelenmiştir.

Birinci bölümde veba salgınının tanımı, türleri, ortaya çıkışı, belirtileri, yayılımı ve tarihi seyri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde veba salgınlarının Antik Yunan'da Homeros döneminden başlayarak yüzyıllar halinde Milattan Önce 4. yüzyıla kadar, üçüncü bölümde ise Antik Roma'da Romulus döneminden Milattan Sonra 5. yüzyıla kadar meydana gelmiş veba salgınları kronolojik olarak ele alınmıştır. Her iki medeniyette de salgınların nedenleri, süreçleri, uygulanan tedavi yöntemleri ya da aranan çareleri ve salgınların devlet ve toplum üzerindeki etkileri ile birlikte, salgının seyri antik ve modern kaynaklar ışığında takip edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yunan, Roma, Veba, Salgın

Abstract

In respect of historical process, while man-made factors that include relations between political units, politics, economy have quite shaped different historical periods, alongside natural factors such as drought and earthquakes, various epidemics also have enormous effects on the plane of states and societies. To shed light on the place of these frequently neglected factors in the ancient world, causes, sources, symptoms, remedies, means of spread and dissemination of plague epidemics that have occurred in the world of Ancient Greece and Roman is discussed within the scope of this study. Additionally, attitudes of physicians and populace is treated. In the first part epidemic plagues that occurred in the Ancient Greece from the time of Homer to fourth century b.c. are discussed under separate headings by centuries, while in the second part those that occurred in the Ancient Rome from the time of Romulus to fifth century AD are chronologically considered. In both civilizations along with causes and courses of epidemics, ways of treatments that are administered or remedies that are sought, progression of the disease is followed in the light of modern and ancient sources.

Key words: Greece, Rome, Plague, Epidemic

KAYNAKLAR

ANTİK KAYNAKLAR

- Amm. Marc. : (Ammianus Marcellinus, **Rerum Gestarum Libri**), **Roman History**, with an English Translation by J. C. Rolfe, Vol. 1, The Loeb Classical Library, London 1935; with an English Translation by J. C. Rolfe, vol. II, The Loeb Classical Library, London 2000; with an English Translation by J. C. Rolfe, Vol. III, The Loeb Classical Library, London 1986.
- App. : **Hisp.** (=Hispaniensis), **Pun.** (=Punike), kullanılan metin ve çeviri (Appianus, **Rhomaika**), **Appian's Roman History**, with an English translation by Horace White, Vol. I, The Loeb Classical Library, London, 1972.
- Apollod. : (Apollodorus, **Bibliotheka**), **The Library**, Çev. Sir James George Frazer, Cambridge, MA, 1921.
- Aret. SA. : (Aretaeus, **De causis et signis acutorum morborum (lib. 1)**), **Of the Causes and Signs of Acute and Chronic Disease**, Çev. Francis Adams, Boston, 1972.
- Aristoph. : (Aristophanes, **Órnithes**), **Eşekarıları, Kadınlar Savaşı ve Diğer Oyunlar – Kuşlar**), Çev. A. Erhat, S. Eyüboğlu, İstanbul, 2019.
- Arnobius, : (**Adversus Gentes**), **The seven books of Arnobius Adversus gentes**, ed. by Bryce, H.; Campbell, H., Edinburgh, 1871.

- Cass. Dio : (Cassius Dio, **Rhomaika**) **Dio's Roman History**, with an English translation, ed. by Earnest Cary, Herbert Baldwin Foster, William Heinemann, Vol IV, The Loeb Classical Library Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.; with an English translation, ed. by Earnest Cary, Herbert B. Foster, Vol. VI, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917; with an English translation, ed. by Earnest Cary, Herbert B. Foster, Vol. VIII, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916; with an English translation, ed. by Earnest Cary, Herbert B. Foster, Vol. IX, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927.
- Catul. : (C. Valerius Catullus, **Carmina**), Sir Richard Francis Burton, London, 1894.
- Cels. : (Celsus, **De Medicina**), Medicina, W. G. Spencer, Cambridge Massachusetts, 1935.
- Chron. Marcell. : (Marcellinus, **Chronicon**), **The Chronicle of Marcellinus: A Translation and Commentary**, Çev. Brian Croke; Theodor Mommsen, Sydney, 1995.
- Cyprian. : (Saint Cyprianus, **De Mortalitate**), **Church Of Fathers**, vol. 36, Hermigild Dressler, OFM.; Richard Talaska; Robert P. Russell, O.S.A.; Robert Sider; Thomas P. Halton; Sister M. Josephine Brennan, I.H.M., Washington, 1981.
- Claud. Cons. Hon. : (Claudius Cludianus, **Panegyricus de quarto consulatu Honorii Augusti**), Pierre Fargues, Loeb Classical Library, Cambridge, MA, 1936.

- Claud. : (Claudius Cludianus, **De Bello Gildonico**), **The War against Gildonico**, M. Platnauer, Cambridge MA, 1922
- Diod. Sic. : (Diodorus Siculus, **Bibliotheca Historike**), Diodorus of Sicily, with an English translation by C. H. Oldfather, Vol. 5, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950; with an English translation by C. H. Oldfather, Vol. 6, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1954.
- Diog. Laert. : (Diogenes Laertius, **Vitae Philosophorum**) **Lives of Eminent Philosophers**, Çev. R. D. Hicks, Cambridge, MA, 1972.
- Eur. Andr., : (Euripides, **Andromakhe**), Çev. Ari Çokona, İstanbul, 2019.
- Euseb. Hist. Eccl. : (Eusebius, **Historia Ecclesiastica**), **Ecclesiastical History**, Vol. 2, Books 6-10, Çev. John Oulton, Cambridge, MA, 1932.
- Eutr. : (Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**), **Kısa Roma Tarihi**, Çev. Çiğdem Menzilcioğlu, İstanbul, 2017.
- Evagrius, HE : (Evagrius, **Historia Ecclesiastica**), **A History of the Church in Six Books, from A.D. 431 A.D. 594 by Evagrius**, London, 1846.
- Gal. Meth. Med. : (Galenus, **Methodus Medendi**), **Method of Medicine**, Vol. 1, Ian Johnston, G. H. R. Horsley, Loeb Classical Library, Cambridge, MA, 2011.
- Gal. Nat. Fac. : (Galenus, **Περὶ φυσικῶν δυνάμεων**), **On the Natural Faculties**, Çev. A. J. Brocks, Cambridge, 1989.

- Gregory of Nyssa, **Vita Gregorii Taumaturgii**, Çev. Robert Slusser, Washington, 1998.
- Hdn. :(Herodianus, **τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστορία**), **History of the Roman Empire**, Çev. C. H. Whittaker, Loeb Classical Library, Cambridge, MA, 1969.
- Hdt. :(Herodotos, **Historiae**), **Tarih**, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, 2019.
- Hes. WD. :(Hesiodos, **Ergai kai Hemerai**), **İşler ve Günler**, Çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul, 2018.
- Hist. Aug. :(Historia Augusta), **Roma İmparatorları**, Çev. Samet Özgüler, İstanbul, 2020.
- Hom. Il. :(Homeros, **Iliada**), **İlyada**, Çev. A.Erhat- A.Kadir, İstanbul, 2018.
- Hor. :(Q. Horatius Flaccus (Horace), **Carmina**), **The Odes and Carmen Saeculare of Horace**, John Conington, London, 1882.
- Hydatius, Chron. :(Hydatius, Chronicon), **The Chronicle of Hydatius and the Consularia, Constantinopolitana: Two Contemporary Accounts of the Final Years of the Roman Empire**, An English translation by Richard W. Burgess, Oxford, 1993.
- Jer. Hieron. :(Saint Jerome, **Hieronymus**), **Commentaries on the twelve prophets**, Thomas P. Scheck, Downers Grove, 2016.
- Jer. :(Saint Jerome, **The Principal Works of St. Jerome**), ed. Philip Schaff, New York, 1892.

John. Chrys. : (John Chrysostomos, **Epistula II ad Innocentium**), **Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church**, vol.: IX, ed. Philip Schaff, New York, 1889.

Lib. Or. : (Libanius, Oratio), **Selected Orations**, Vol. 1, Çev. A. F. Norman, Loeb Classical Library, Cambridge M.A, 1969.

Livy. : (Titus Livius, **Ab Urbe Condita**), **Livy**, with an English translation by B. O. Foster, Vol. 2, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1922; with an English translation by B. O. Foster, Vol. 3, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924; with an English translation by B. O. Foster, Vol. 4, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926; with an English translation by B. O. Foster, Vol. 5, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1929; with an English translation by Frank Gardner Moore, Vol. 6, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926; with an English translation by Frank Gardner Moore, Vol. 7, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1943; with an English translation by Frank Gardner Moore, Vol. 8, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1949; with an English translation by J. C. Yardley, Vol. 10, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018; with an English translation by J. C. Yardley, Vol. 11, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018; with an English translation by Evan T. Sage, Alfred C. Schlesinger, Vol. 12, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938; Livy. Per 60 =

<https://www.livius.org/sources/content/livy/livy-periochae-56-60/>

- Livy. (Obsequens, Julius), **A Book of Prodigies after the 505th Year of Rome**, Vol. XIV, Çev. Alfred C. Schlesinger, Loeb Classical Library, Cambridge, MA, 1954.
- Luc. (M. Annaeus Lucanus, **Pharsaliae Libri X**), **Pharsalia**, ed. By Carolus Hermannus Weise, Leipzig, 1835.
- Lucr., :(Lucretius, **De Rerum Natura**), **Evrenin Yapısı**, Çev. T. Uyar- T. Uyar, İstanbul, 1974.
- M. Aur. Med. :(Marcus Aurelius, **Ta Eis Heauton**), **Kendime Düşünceler**, Çev. Y. Emre Ceren, İstanbul, 2020.
- Milan, Ambros. :(Saint Ambrose of Milan, **Expositio Evangelii Secundum Lucam**), ed. M. Adriaen; P. A. Ballerini, Turnhout, 1957.
- Milan, Ambros. :(Saint Ambrose of Milan, Epistulae), **The Letters of Saint Ambrose Bishop of Milan**, an English translation by O. Faller; M. Zelzer, Vienna, 1982.
- Oros. :(Orosius, Paulus, **Historiae Adversus Paganos**), **Seven Books of History against the Pagans**, A translation by A. T. Fear, Liverpool, 2010.
- Ov. Met. :(Publius Ovidius Naso, **Metamorphōsēs**), **Metamorphoses**, Arthur Golding, London, 1567.
- Pachomios, Saint. : **Sancti Pachomii Vitae graecae**, F. Halkin, Subsidia Hagiographica 19, Brussels, 1932.
- Paul. Diac. Hist. Rom. :(Paulus Diaconus, **Historia Romana**), **History of Rome**.
= <https://www.thelatinlibrary.com/pauldeacon/histrom15.shtml>.
- Paus. (Pausanias, **Hellados Periegesis**) **Description of Greece**, An English

translation by W.H.S. Jones; Litt.D.; H.A., Ormerod, London, 1918.

Philostorgius, : (Philostorgius, **Historia Ecclesiastica**), **Church History**, An English translation by Philip, R. Amidon, Atlanta, 2007.

Plin. NH. : (Gaius Plinius Secundus, **Naturalis Historia**), Pliny, **Natural History**, with an English Translation by W. H. Rackham, Vol. II, The Loeb Classical Library, London 1942; with an English Translation by H. Rackham. Vol. 3, Loeb Classical Library, Vol. 6, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1940; with an English translation by W. H. S. Jones, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951; with an English Translation by W. H. S. Jones, A. C. Andrews, Vol. 7, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1956.

Plut. Amat. narr. : (Plutarchos, **Amatoriae Narrationes**), **Moralia**, Çev. Gregorius N. Bernardakis, Leipzig, 1921.

Plut. Animine an corp. : (Plutarchos, **Animine an corporis affectiones sint peiores**), **Moralia**, W. C. Helmbold. Cambridge, MA, 1939.

Plut. Cor. : (Plutarchos, **Caius Marcius Coriolanus**), **Parallel Lives**, Cambridge, MA., 1916.

Plut. De Cur. (Plutarchos, **De curiositate**), **Plutarch's Morals**, rev. William W. Goodwin, Cambridge, 1874.

Plut. De Defect. (**Plutarchos**, De defectu oraculorum), **Plutarch's Morals**, ed. **William W. Goodwin**, Cambridge, 1874.

Plut. De Fort. Rom. (Plutarchos, **De Fortuna Romanorum**), **On the Fortune Of Romans**, ed. Frank Cole Babbitt, London, 1936.

- Plut. De Is. et Os. (Plutarchos, **De Iside et Osiride**), **Plutarch's Morals**, Gregorius N. Bernardakis, Leipzig, 1889.
- Plut. Num.; :(Plutarchos, **Numa**), **Parallel Lives**, Cambridge, MA., 1914.
- Plut. Para; :(Plutarchos, **Parallela Minora**), **Plutarch's Morals**, rev. William W. Goodwin, Cambridge, 1874.
- Plut. Per. :(Plutarchos, **Perikles**), **Parallel Lives**, Cambridge, MA, 1916.
- Plut. Rom. :(Plutarchos, **Romulus**), **Parallel Lives**, Cambridge, MA., 1914.
- Plut. Thes.; :(Plutarchos, **Theseus**), **Parallel Lives**, ed. Bernadotte Perrin, London, 1914.
- Plut. Quaes. Conv.; (Plutarchos, **Quaestiones Convivales**), **Plutarch's Morals**, Çev. Gregorius N. Bernardakis, Leipzig, 1892.
- Polyb. :(Polybius, **Historiai**), **The Histories**, An English Translation by Evelyn S. Shuckburgh, London, New York. Macmillan, 1889.
- Pontius, Vita Cypriani, **Ante-Nicene Fathers vol. 5.: Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix**, çev. P. Schaff, CCEL, 2004.
- Socrates, Hist. Eccl. (Socrates, **Historia Ecclesiastica**), **The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus**, H. Bohn, London, 1853.
- Soph. OT. :(Sophokles, **Oedipus Rex**), **Kral Oidipus**, Çev. Bedrettin Tuncel, İstanbul, 2020.
- Soph. Trach.; :(Sophokles, **Trachiniae**), **Trakhisli Kadınlar**, Çev. Ari Çokona, İstanbul, 2014.

- Sozom. Hist. Eccl. ::(Sozomenus, **Historia Ecclesiastica**), **History of the Church**, Çev. Edward Walford, London, 1873.
- Strab.; ::(Strabon, **Geographika**), **Geography**, ed. H.C. Hamilton, Esq., W. Falconer, M.A., London, 1903.
- Suet. (Suetonius, **Ner. Tit.**), **The Lives of the Twelve Caesars; An English Translation, Augmented with the Biographies of Contemporary Statesmen, Orators, Poets, and Other Associates**, ed. J. Eugene Reed; Alexander Thomson; Philadelphia, 1889.
- Tac. Ann.: ::(Tacitus, **Annales**) **Complete Works of Tacitus**, ed. Alfred John Church. William Jackson Brodribb. Sara Bryant, New York, 1942.
- Theodoret of Cyrrhus, **A History of the Monks of Cyrrhus**, R. M. Price, Minessota, 1985.
- Theoph. ::(Theophanes Confessor, **Chronicon**), **The Chronicle of Theophanes**, Çev. Harry Turtledove, Philadelphia, 1982.
- Thuc. ::(Thukydides, **Historiai**), **Peloponnesos Savaşları**, Çev. Furkan Akderin, İstanbul, 2019.
- Vergil. ::(P. Vergilius Maro, **Aenēis**), **Aeneis**, A Translation by John Dryden=
<http://faculty.sgc.edu/rkelley/The%20Aeneid.pdf>.
- Zos. ::(Zosimos, **Historia Nova**), **Zosimus, New History**, A Translation with Commentary by R. T. Ridley, Byzantina Australiensia 2, Sydney 1982.

MODERN KAYNAKLAR

Bayat, A. H., **Tıp Tarihi**, 2016, İstanbul.

Beeke, Robert S. P. , (2010) **Etymological Dictionary of Greek** (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series; 10), with the assistance of Lucien van Beek, Leiden, Boston: Brill.

Boak, E. R., **A History of Rome to 565 A.D**, New York, 1921.

Casson, L., **Ancient Mariners: Mediterrenean in Ancient Times**, New York, 1959.

Kılıç, O., **Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar**, Elazığ, 2004.

Lyons, A. S.; Petrucelli, R. J., **Çağlar Boyu Tıp**, Çev. Nilgün Güdücü, İstanbul, 1997.

Margotta, Roberto, **Tıp Tarihi**, Çev. Nilgün Güdücü, İstanbul, 1998.

McNeil, W. H., **Plagues and Peoples**, New York, 1998.

Muzaffer Ramazanoğlu (Çev.), **Gilgameş Destanı**, M.E.B. Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara, 2001.

Niebuhr, Barthold Georg, **Lectures on the History of Rome**, ed. Leonhard Schmitz, vol. III, London, 1849.

Parker, Henry Michael Denne, **A History of Roman World from A.D 138 to 337**, London, 1935.

Reyhan, E.,Cengiz, T. B., **Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı**, 2015, Ankara.

Sullivan, S. D., **Psychological and Ethical Ideas - What Early Greeks Say**, Leiden, 1995.

Stathakopoulos, Dionysius Ch. "Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire: A Systematic Survey of Subsistence Crises and Epidemics" **Birmingham Byzantine and Ottoman Studies**, New York, 2004.

Zinsser, H., **Rats, Lice and History**, London, 1935.

MAKALELER

Hanna, Eriny, "The Route Crisis: Cities, Trade, and Epidemics of the Roman Empire", **Vanderbilt Undergraduate Research Journal**, 2015.

Gilliam, J. F., "The Plague Under Marcus Aurelius", **The American Journal of Philology**, 1961.

Harper, K., **Fate of Rome: Climate, Disease and the End of an Empire**, Oxford, 2017.

Harper, K., "Pandemics and passages to late antiquity: Rethinking the plague of c.249-270 described by Cyprian" **Journal of Roman Archaeology**, Vol. 28, 2015.

Jones, R. P. Duncan, "The Impact of the Antonine Plague", **Journal of Roman Archeology**, 9, Cambridge, 1996.

Levent Menteşe. G., "Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi", **AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi**, 2(1), 2020.

Littman, R. J., "Galen and Antonine Plague", **The American Journal of Philology**, 94, Baltimore, 1973.

Sarıbaşı, S., "Geçmişten Günümüze Veba Hastalığı ve Kolektif Bilinç: "Çağımızın Vebası" Söyleminin Kökenleri," **Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, 6(42), 2019.

Smith, C. A., "Plague in the Ancient World : A Study from Thucydides to Justinian", **The Student Historical Journal**, 28, 1996-1997.

TEZLER

Alparslan, Metin, “II. Murşili ve Dönemi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 2006.

Arıkan, Yasemin, “Murşili’nin Veba Duaları (CTH 378)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1994.

Truter, Elsie, “Plague in the Graeco-Roman World 430 B.C- A.D 600” **University of Cape Town Yüksek Lisans Tezi**, 1988.

ERİŞİM ADRESLERİ

Alex, B., Eliason, S., “Plague was Around for Millennia Before Epidemics Took Hold –and The Way People Lived Might Be What Protected Them” **The Conversation**, 2019.

Erişim adresi:

<https://theconversation.com/plague-was-around-for-millennia-before-epidemics-took-hold-and-the-way-people-lived-might-be-what-protected-them-120316>

Altaylı, F., **Salgınların Tarihi : Toplumsal ve Siyasal Açından Kısa Bir Bakış**, Türk Tabipleri Birliği, Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, 20 Eylül 2020.

Erişim adresi :

https://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=42ee49a2-fb2d-11ea-abf2-539a0e741e38#

Karabörk, Ş., **Veba, Zoonotik Hastalıklar Hakkında Güncel Bilgiler**, Türkiye Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği.

Erişim adresi:

<https://www.ekmud.org.tr/files/uploads/files/zoonotik14.pdf>

Varlık, N., **Osmanlılarda Veba Salgınları**, Toplumsal Tarih, s. 296, 2018.

Erişim adresi:

https://www.academia.edu/37980780/Osmanli%C4%B1larda_Veba_Salg%C4%B1nlar%C4%B1